

ПЕТАР КОСТИЋ

ПРОСВЕТНО-КУЛТУРНИ ЖИВОТ
ПРАВОСЛАВНИХ СРБА У ПРИЗРЕНУ
И ЊЕГОВОЈ ОКОЛИНИ
У XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

И СА УСТУМЕНАМА ПИСЦА

СКОПЈЕ 1993

ПРОСВЕТНО-КУЛТУРНИ ЖИВОТ ПРАВОСЛАВНИХ СРБА У ПРИЗРЕНУ И ЊЕГОВОЈ ОКОЛИНИ У XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Издавач

Удружење „Свети Спас”

Призрен 2021.

КОМЕСАРИЈАТ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ
И МИГРАЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Програм – штампање књиге је финансирао Комесаријат за избеглице и миграције РС, а спроводи га Удружење за подршку расељенима са КиМ „Свети Спас”.

Садржај публикације представља искључиву одговорност Удружења „Свети Спас” и партнера, и ни у ком случају не одражава ставове Комесаријата за избеглице и миграције РС.

За вечни спомен блаженопочившем Атанасију од Херцеговине
а у част јубилеја 150 година постојања Призренске богословије

Пријатељ књиге
Друштво пријатеља манастира Светих архангела код Призрена

Садржај

Предговор трећем издању	I – VI
Место предговора	3
Српске православне школе у Призрену	5
Приватне основне школе	5
Општинске основне школе	6
Савремене основне школе до отварања Призренске богословије	9
Женске основне школе	16
Грађанске школе	17
Нижа трговачка школа	18
Учитељске плате, њихове квалификације и постављења	18
Цинцарско-грчка основна школа	23
Српске школске зграде	24
Сеоске основне школе, учитељи и школске зграде	33
У Великој Хочи, срез Подримски	33
У Ораховцу, срез Подримски	34
У Средачкој жупи, срез Шарпланински	35
У селу Зочишту, срез Подримски	37
У селу Љубижди, срез Шарпланински	38
У Горњем Селу, срез Шарпланински	38
У Горњој Србици, срез Шарпланински	41
У селу Мушникову, срез Шарпланински	41
У селу Локвици, срез Шарпланински	42
У селу Плањану, срез Шарпланински	42

У селу Севцу, срез Шарпланински	43
Отварање богословије и резултати њеног шездесетогодишњег рада	43
Устројство богословије и наставни план	49
Свршени богослови	53
Из Призрена	53
Из Призренског округа	54
Отварање гимназије	55
Нижа женска занатска школа	56
Три просветно културне свечаности	58
Прослава 100-годишњице од рођења С. А. Игуманова	58
Прослава педесетогодишњице Призренске богословије	63
Педесетогодишњица од дана смрти Симе А. Игуманова	68
Набавка уџбеника	70
Књижаре	76
Вилајетски орган Призрен	76
Турске просветне комисије	79
Црквена и просветно-културна друштва	85
Друштво „Свети Сава”	86
Певачко друштво „Цар Урош”	90
Омладинско друштво „Св. Недеља”	97
Соколско друштво	100
Женско добротворно друштво „Српкиња”	103
Пододбор Друштва „Кнегиња Љубица”	103
Оснивање новчаних завода	105
Призренска задруга	108
Електрична централа	109

Мере	113
Несуђени народни дом	114
Знатнији Срби Призренци	123
Чолак Анта Симоновић	125
Издавачи књига и писци	126
Манојло Ђорђевић, Призренац	127
Браниоци части, вере и морала	128
У призренском округу	131
Просветни добротвори и њихови фондови	135
Сима Андрејевић – Игуманов	144
Хаџи Спаса Х. Лазић – Чемериџић	153
Ванка (Јованка) Гудићка	155
Младен Ј. Угаревић	156
Арса Живковић Аљуш	160
Фонд Константина Ристића – Сарајлије	161
Фонд Смедеревске Јасенице	163
Здравствене прилике	163
Лекари апотекари и лечење	165
Узор Српкиње мученице	167
Хаџилари и Светогорци	170
Стари називи појединих крајева вароши, махала, чаршија и нова подела вароши на улице	172
Стари називи	173
Нова подела Призрена на улице	174
Бранислав Нушић, <i>Лейоџа Призрена</i>	175
Штампарске грешке	179

ПРЕДГОВОР

Дело Петра Костића *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку и почетком XX века (са успоменама писца)* објављено је 1933. године у Скопљу. Сећање на Костићеву личност и његов стваралачки потенцијал обновљено је деведесетих година 20. века, када његова дела поново почињу да се објављују.¹ Захваљујући Скупштини општине Призрен, фототипско издање књиге *Просветно-културни живот...* са предговором проф. Владимира Бована појавило се 1997. године управо у Призрену. Тираж овог издања био је 1.000 примерака. Да ли због ратних прилика које су већ биле на видуку, или из неког другог разлога, тек, ова књига у већем тиражу није доспела до читалаца. У библиотечком *COBISS* систему налази се само у шест библиотека у Србији, док прво издање књиге из 1933. године поседује десет јавних библиотека.

Велика научна вредност Костићевих дела јесте разлог да та дела буду приступачна данашњим и свим будућим нараштајима, како би се неговало интересовање за његово богато стваралаштво. Процес затирања српских трагова и прекрајања историје на Косову и Метохији последњих деценија је достигао врхунац с намером да се вековно присуство Срба на овом простору сведе на ниво статистичке грешке. Нажалост, те неистине нису присутне само у свакодневној политичкој употреби већ се ти лажни подаци штампају у књигама и школским уџбеницима. У албанским туристичким водичима српске средњовековне цркве представљају се као византијске или само хришћанске. Стратегији негирања или преотимања српског духовног и културно-историјског наслеђа неопходно је супротставити се већом продукцијом

¹ Поводом 145. рођендана Петра Костића, Архив Србије и Призренски округ објавили су и његову *Аутобиографију*, коју је приредила Вјера Митровић (Призрен, 1997). Међуопштински архив Призрен објавио је репринт издање Костићеве књиге *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку, са успоменама писца* (Призрен 1998). Предговор је написао Мирослав Видосављевић. Друштво пријатеља манастира Светих архангела код Призрена свој рад током 2017. године посветило је управо Петру Костићу, најзначајнијем Србину Призренцу свога доба. Њему у част, а потомцима на корист, Друштво је објавило књигу *Листићи из даље и ближе прошлости* а приредили су је Александра Новаков и Урош Шешум (Призрен – Нови Сад, 2017). Књига представља избор Костићевих радова објављиваних у српској периодици од 1902. до 1934. године. На иницијативу Његовог преосвештенства, сада почившег епископа Атанасија (Јевтића), Друштво пријатеља је одштампало репринт издање Костићеве књиге *Црквени живот православних Срба...* (2018).

српских историографских дела, посебно оних која сведоче о присуству Срба у сваком кутку Косова и Метохије, укључујући Призрен и околину, о чему сведочи монографија *Просветно-културни живот Петра Костића*. Ово треће издање објавило је Удружење „Свети Спас”.² Објављивањем Костићевих дела духовно обнављамо Призрен и чувамо га у мислима садашњих и будућих генерација. И не само то – ова књига, али и друге Костићеве књиге, будући у служби борбе за опстанак српског народа на Косову и Метохији, преко су потребне стручној јавности и српском роду уопште. Оне сведоче о историјском праву Срба на колевку српске државности, на територију на којој су Срби, упркос континуираним прогонима, живели у великом броју све до 1999. године.

Петар Костић пореклом је из Брода у Гори, из једне од последњих горанских православних породица Лековци. Двадесетих година 19. века његови преци су, да би сачували православну веру, из Горе пребегли у Призрен. Костић је рођен у Призрену, 24. јуна 1852. године. У родном месту је завршио основну школу (1859–1864) и два разреда продужене школе (1866–1868), а затим и обућарски занат (1868–1869). Захваљујући помоћи Симе Андрејевића Игуманова, у Београдској богословији је 1869–1873. наставио школовање као државни питомац. По завршеном школовању Костић је постављен за наставника Богословије у Призрену (1873). После смрти Илије Ставрића, ректора Богословије (1879), Сима Игуманов је сугерисао српској влади да послове управитеља привремено обавља Петар Костић, што је и усвојено. Прихватањем дужности заступника ректора у школи преузео је улогу повереника српске владе. Костић је обавештавао српску владу како о Богословији и другим школама тако и о политичким приликама у Старој Србији. Због једног писма Костић је био ухапшен, и у затвору у Битољу провео је пет месеци. Након годину дана изгнанства и боравка у Београду, Костић се септембра 1881. године вратио у Призрен и одмах по доласку наставио рад у Богословији, а 8. јануара 1883. године постављен је за њеног управитеља. На месту ректора провео је више од шест година, до 16. априла 1889. године. Као управитељ Богословије, јединог просветно-политичког центра у том делу Старе Србије, Костић је, у договору са црквено-школским општинама, отварао школе и постављао учитеље, углавном свршене призренске богослове. Крајем 1884. отишао је у Цариград да тражи дозволу за штампање школских књига за потребе школа у Старој

2 Удружење „Свети Спас” настало је као Удружење Призренаца, одмах након расејања, крајем 1999. године, као прво Удружење расељених са Косова и Метохије. Касније је прерасло у Удружење грађана за подршку расељенима са Косова и Метохије. Од оснивања до данас на челу Удружења је господин Златко Маврић. О делању тог Удружења даће свој суд историја, али је неоспорно да је много учинило, не само за Србе Призренце него и за Србе на целом Косову и Метохији. Између осталог, у сарадњи са институцијама Републике Србије и међународном заједницом, обновили су велики број кућа за Србе повратнике (у Призрену, у насељу Поткаљаја изграђено је 37 кућа за 40 породица).

Србији. Захваљујући својој способности и личним везама, успео је да добије тражену дозволу (1885). Костићев обавештајни рад за српску владу није мање значајан од његове просветне делатности, јер је српској влади поред вредних информација често у својим извештајима сугерисао планове за даљи рад. Био је оснивач, власник и директор Српске гимназије у Солуну „Дом науке” (1894–1897), референт за основне школе у Скопљу, са поверљивом мисијом у Српском конзулату, секретар Велешко-дебарске митрополије (1900–1901) и Рашко-призренске митрополије (1901–1920), као и посланик и председник Скупштине отоманских Срба у Скопљу (1909). Године 1922. постављен је за начелника непосредних пореза. Био је сенатор из Вардарске бановине (1932–1934).

За време балканских ратова радио је при штабу Треће армије у Призрену. Током Првог светског рата био је интерниран у Бугарску (1916–1918) а његове списе, књиге и документацију запленили су Бугари и однели у Софију.

Био је иницијатор оснивања призренског „Друштва Свети Сава” 1880. године, првог организованог друштва у том делу Старе Србије, а убрзо потом, 1885. године, иступио је као идејни творац првог певачког друштва Старе Србије „Свети Урош”. Учествовао је и у оснивању пододбора госпођа „Кнегиња Љубица” у Призрену. Уз ректора Богословије Стевана Димитријевића и митрополита Нићифора (Перића) био је иницијатор установљења новчаног завода Фонда Цркве Светог Ђорђа, својеврсне српске банке, који је имао важну улогу у економском напретку Срба у Старој Србији до ослобођења. Костић је био и први председник Управног одбора за градњу електричне централе, почасни члан Српског пољопривредног друштва у Београду, члан Соколског друштва, дописни члан Скопског научног друштва. Био је члан Управног и Надзорног одбора Фонда Цркве Светог Ђорђа.

Одликован је Орденом Светог Саве III и II реда, Карађорђевоом звездом IV степена, Орденом Југословенске круне IV степена и Медаљом Друштва Светог Саве. Преминуо је у санаторијуму у Скопљу, 12. јула 1934. године. Сахрањен је на Православном гробљу у Призрену.

Костић је писао радове историографског и етнографског карактера. Записивао је народне умотворине и описивао старе српске обичаје и обреде. Своје радове објављивао је у *Брасџиву* (1902, 1911, 1925), *Годишњици Николе Чујића* (1909, 1911), *Босанској вили* (1910), *Сјоменику СКА* (1910, 1922), *Јужној Срдији* (1922, 1923), *Годишњаку Фонда Сјанојла и Драјиње Пејровић* (1925–1926), *Јужном ирепледу* (1927–1928, 1930–1931, 1933–1934), *Српском Косову* (1928), *Гласнику Скопској научној друштва* (1929), *Природи и науци* (1930), *Гласнику Етнографској музеја* (1931–1932). Писао је и за дневне новине. Осим поменутих књига, након пензионисања написао је и приредио

*Сїоменицу њедесетїоїодишњице Призренске боїословско-учиїеїьске школе у Призрену у Призрену 1871–1921. (Београд 1925).*³

Српска просвета у Призрену и околини, али и шире у Старој Србији, била је у надлежности српске владе и Петра Костића. О томе постоји и доказ у писму које је Стојан Новаковић послао руском конзулу Јастребову (22. новембра 1882. године) с прилогом „Наредба за богословију призренску”, или, како је рекао, текстом који може служити и као статут Богословије: „Богословија призренска јесте школа у којој управу води директор, договарајући се у свим главнијим стварима са наставницима; за директора се поставља Петар Костић, наставник богословије призренске и он ће ту власт преузети и вршити је од дана када му се овај акт саопшти а сви други имају се покоравати; Директор са наставницима води бригу о богословији призренској у сваком погледу, а његова је дужност исто тако да се брине и о осталим српским школама онога краја, да о њима шаље извештаје и да тражи помоћ путем који му је познат”.⁴ Сасвим је разумљиво да је Костић имао порив да своје сећање о просвети тога краја остави потомцима на знање.

Књига *Просветїно-кулїурни живоїї њравославних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и њочейком XX века (са усїоменама њисца)* је мемоаристичко и историографско штиво. Значај ове монографије је утолико већи што је Костић пронашао и искористио историјске изворе који су неколико деценија након тога неповратно нестали. При писању се ослањао на сопствена сећања али и на историјске изворе. Ово дело и у данашње време представља полазну основу и незаобилазну литературу за истраживање друштвених, економских, политичких и културних прилика у Призрену и околини у 19. веку и у првој половини 20. века. Костићево стваралаштво има непролазну вредност и значај за српску историографију, етнологију, лингвистику и фолклористику.

Након објављивања монографије *Црквени живоїї* Костић је сматрао да има обавезу да напише и рад о просветним и културним приликама у Призрену и околини. У првом делу књиге он пише о српским православним школама у Призрену, о приватним основним школама (мушким и женским) и о општинским основним школама. Подсећа на савремену основну школу и даје поуздане податке о свим учитељима, од Николе Мусулина до последњих учитеља, који су у школи радили до ослобођења 1912. године. Како је и виша просвета у Призрену била развијена, Костић пише и о Грађевинској школи, као и Нижој трговачкој школи. Не задржава се само на српским школама, већ оставља траг и о Цинцарско-грчкој основној школи. Посебну пажњу

³ Биографија Петра Костића објављена је и у књизи *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини, Призрен* 2018.

⁴ Александра Новаков, *Стубови српске просвете, српске средње школе у Османском царству (1878–1912)*, Београд 2017, 74–75.

посвећује српским школским зградама. Захваљујући Богословији, школство је било развијено и у околини Призрена, у Подримљу, Средачкој и Сиринићкој жупи, па је и о тим школама Костић писао. У књизи је реч и о богословима Призренцима и из околине који су завршили Призренску богословију.

Од заорава је отргао и три просветно – културне свечаности у Призрену: прославу стогодишњице од рођења Симе Игуманова, 1904. (Костић у оригиналу доноси чланак који је написао познати књижевник Григорије Божовић а објавио га *Цариградски гласник* 1904); прославу педесетогодишњице Призренске богословије (1922); и обележавање педесетогодишњице од дана смрти Симе Игуманова (1932).

У Призрену, као најзначајнијој српској вароши у Старој Србији, становништво је било организовано у црквена и културно-просветна друштва. Петар Костић, као иницијатор оснивања и сведок догађаја, подробно описује рад тих друштава – „Друштва Свети Сава” (1880), певачког „Друштва Свети Урош” (1885), Омладинског „Друштва Света Недеља” (1906), и „Соколског друштва” (1909). Иако је у Призрену владао потпуно затворени начин живота, што се женског становништва тиче (жене су биле на маргини друштва не боравећи чак ни у истој просторији где су мушкарци), ипак је основано Женско добротворно друштво „Српкиња” као и Пододбор госпођа „Кнегиња Љубица”. Занимљив је податак да је тада у Призрен, у друштву Петра Костића, из Београда дошла професорка Милка Вуловић, национална делатница и оснивачица Одбора госпођа „Кнегиња Љубица”.

Нарочито је важна тема оснивања новчаних завода: Призренске банке и Призренске задруге, које су формиране још у Османском царству и које су помогле да Срби у том граду економски ојачају. Костић нас подсећа и на електроцентралу, која је у Призрену подигнута 1929. године (налази се близу манастира Светих архангела). Од заорава је Петар сачувао и мере за дужину, ширину и висину, које су се користиле у тадашњем Призрену. Писао је о значајним Србима Призренцима, ратницима, издавачима књига, писцима, браниоцима части, вере и морала. Значајан простор у књизи заузима одељак о просветним добротворима и њиховим фондовима. У одељку биографија Симе Андрејевића Игуманова објављена су и нека писма која су нетрагом нестала. Костић говори и о другим добротворима: Димишу Младеновићу Мишетовићу, Хаџи Спаси Лазићу Чемерицићу, Ванки Гудић, Младену Угаревићу (објавио је тестамент, завештање добротвора Младена Угаревића) и Арси Живковићу Аљушу. Подсећа нас на добротворства Константина Ристића из Сарајева, као и на грађане Смедеревске Јасенице који су прикупљали добровољни прилог „У намери да спреме нарочиту сабљу коју су имали даровати тадашњем малолетном књазу Милану Обреновићу приликом прогласа његовог

пунолетства 1872. године десетог августа. Али се није у томе успело јер су прикупили нешто мање од 1000 динара, а са том сумом нису могли набавити сабљу која би одговарала његовој личности.” Зато су ту суму наменили сиромашним ђацима у Призрену. У последњем делу књиге Костић пише о здравственим приликама, о лекарима апотекарима и лечењу. Користећи белешку из 1794. године, писао је о хаџиларима и светогорцима, па данас имамо информацију који су Призренци били на поклоњењу Христовом гробу. Стари називи појединих крајева вароши, махала и чаршија, и нова подела вароши на улице такође су нашли место у овој књизи. Занимљив је податак да је једна улица у Призрену након ослобођења (1912) носила назив Скендер Бегова. Као епилог књиге Петар Костић је објавио текст *Лейоџа Призрена* Бранислава Нушића у ком каже „да је Призрен град над градовима и варош над варошима”. Књига је илустрована фотографијама које се ретко виђају.

Пре него што је објавио књигу *Просветино-културни живоић*, Костић је о неким темама писао и у српској периодици, тако да су нека поглавља објављена и раније. Српски историчари, обилато користе Костићева дела као извор или литературу; поједини су сматрали за сходно и да неке делове његове књиге објаве. Тако је др Душан Батаковић у књизи *Савременици о Косову и Метохији (1852–1912)* објавио неколико поглавља из књиге *Просветино-културни живоић*.⁵

Када је књига *Просветино-културни живоић* објављена (1933) наишла је на велико интересовање научне јавности и шире читалачке публике. Током прве године излажења *Југословенској историској часопису*, о књизи је писао и један од највећих српских историчара Станоје Станојевић. У приказу књиге пише: „Познати национални радник у Старој Србији је у последњим десетинама XIX века, Петар Костић, изнео је у овој књизи много занимљивих и делимично важних података о животу и раду нашега народа у Старој Србији, особито у Призрену у XIX веку, у првом реду у доба, када је он сам учествовао у разним покретима нашега народа у оним крајевима. Причање тече лако, али је местимице доста развучено и понекад су изношени податци, који немају особитог значаја.”⁶ Академик Станојевић, као ни његови савременици, ни слутили нису да ће Призрен готово остати без Срба а да ће сви подаци које је Костић у књизи изнео бити од непроцењивог значаја за Србе Призренце који су у последњој години 20. века изгубили свој завичај, али не и сећање на њега.

Александра Новаков

5 *Савременици о Косову и Метохији (1852–1912)*, Београд 1998, приредио Душан Батаковић, 311–345.

6 Станоје Станојевић, *Југословенски историски часопис*, 1935. година, прва свеска, 1–2, 211.

ПЕТАР КОСТИЋ

**ПРОСВЕТНО-КУЛТУРНИ ЖИВОТ
ПРАВОСЛАВНИХ СРБА У ПРИЗРЕНУ И ЊЕГОВОЈ ОКОЛИНИ
У XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА**

(СА УСПОМЕНАМА ПИСЦА)

СКОПЈЕ 1933

МЕСТО ПРЕДГОВОРА

У вези мојег штампаног дела „Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини”, које је дело наградила Српска краљевска академија наука, сматрам за своју дужност да, у допуну тога дела, издам и спис под горњим насловом.

При овоме раду, сем личних доживљаја, послужила су ми као извор и ова дела:

Подаци Ивана Ст. Јастребова, Београд, 1875; Стари српски записи и натписи Љ. Стојановића, књ. IV; IX и X књ. Братства Др. Св. Сава, Београд 1902; Споменица педесетогодишњице Призренске богословско-учитељске школе, Београд 1925, П. Костић; Србија и Турска, Др. Владан Ђорђевић, Београд 1926; Просветне и политичке прилике, Др. Јован Х. Васиљевић, Београд 1928; Црквени живот православних Срба, П. Костић, Београд 1928 и др.

На дан ослобођења Призрена
18/31 октобра 1932 год.
у Призрену.

П. КОСТИЋ

СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ШКОЛЕ У ПРИЗРЕНУ

Као што се може видети из појединих записа и натписа у Призрену и околини из друге половине XVIII века, могло би се закључити да је онда још било писменијих личности, бар у свештенству, а доцније све мање и мање до друге половине XIX века. И за то служе као доказ такође записи и натписи из овога другог периода времена.

Али никако нисам могао наићи ни на какве податке о школама из онога ранијег времена све до почетка XIX века, ни да су какве школе постојале и који су били учитељи. А не може бити да их није било, јер би и писмености, ма какве, нестало.

Као и свуда у бившој Турској наш народ, у борби противу Турака и грчких митрополита, тако и у Призрену, налазећи потпоре само у православној вери, више је пажње обраћао на обнављање и подизање цркава, него на школе. О њима су имали водити бригу само људи бољег материјалног стања, којима је писменост била од преке потребе, или они који су се спремали за свештенички чин. Сви остали одавали су се занатима, којима су давали велику важност за самоодржање све до новијег времена, када су се школе у већем броју почеле отворати, те се имало прилике, колико толико, где запослити.

ПРИВАТНЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

а) МУШКЕ

Прека потреба појединаца у писмености створила је приватне школе, које су појединци отварали у својим домовима, радећи и по који занат.

Такве приватне школе постојале су у Призрену до 1836 године. А од тога времена, и поред општинских до 1862 године.

О учитељским квалификацијама није могло бити ни речи. Зато је сваки — који је иоле био писмен и осећао за то потребу — могао отворити приватну школу, јер турске власти нису о томе водиле готово никаквога рачуна све до 1885 године.

Тако исто ђаци су могли бити сви, без обзира на године старости, само ако су били у стању плаћати учитељу од 20—60 пара месечно и набаљвати и друге потребе: уџбенике, дрва за огрев, па чак — и метле. Сем тога, морали су носити и своје простирке, обично „постакије” (суве овчије коже), на којима су седели као и учитељи.

Најстарији учитељ у Призрену, за кога се зна да је имао приватну школу, био је свештеник Димитрије из породице Гудића у Призрену, син свештеника Саве Сећеларија.

Његова је школа постојала до 1810—12 године. Оставши удов, он је ступио у монашки чин, приопштио се манастиру Св. Марка, више села Корише, и добио име Дионисије.

После тога Димитрија спомиње се Алекса Пазарац, кога је, по свој прилици, довео у Призрен тадашњи митрополит Србин, Јанићије, бивши рашко-призренски митрополит.

20 и 30 година доцније отворио је своју приватну школу у својој кући поп Јован Филотијевић, досељеник из Белога Поља (1810 године), у садашњој Пантелејској улици бр. 9.

б) ЖЕНСКЕ

Прву женску приватну школу отворила је још 1836¹⁾ године Анастасија Ајнацина, родом из Призрена. Била је ћопава и, не мислећи на удају, одала се књизи. Не зна се докле је у Призрену њена школа радила. А што је престала радити, биће узрок што се она преселила у Ниш код своје сестре.

Др. Јован Х. Васиљевић о њој и њеном раду вели: „Анастасија Димитријевић облачила се полумушки, носила је једну врсту расе и нарочиту читу и позната је била под именом **даскал-девојка**. Учитељевала је у Нишу све до 1874 године. Умрла је у Нишу 1886 године, у седамдесетој години. Од ослобођења Ниша уживала је од државе помоћ од 20 динара месечно”.²⁾

Доцније, педесетих година прошлога века, отворила је женску приватну школу у кући свога оца, поменутога попа Јована Филотијевића, његова кћи Александра, по мужу Мицићева, у Пантелиској улици број 8.

Александра је радила у тој школи до 1862 године. Од тога времена па све до 1870 године, у Призрену није било женске школе.

Као свештеникова ћерка, она врло правилно читаше црквенословенски, те би више пута и певала за певницом на вечерњи у цркви Св. Николе.

ОПШТИНСКЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

а) МУШКЕ

Општинске основне школе у Призрену, као што је напред речено, воде почетак од 1836 године, када је општина подигла прву своју школску зграду. Први општински учитељ био је Стоша Прибишко, родом из Призрена. Био је сакат (ћопав), те је у школу одлазио на своме магарету, а ђаци му носили штаке, на које се подупирао при ходу.

Четрдесетих година прошлога века, грчки митрополити у Призрену старају се да уведу свој језик, не само у цркву, него и у школу. А за то дала им се могућност тиме, што су неки од досељеника Цинцара из јанинског краја знали грчки. Тако је тих година могао бити учитељ један

¹⁾ Прва наша женска школа отворена је у Земуну 1839 године, а у Србији у Параћину 1845. „Српски књижевни гласник” од 16 августа 1930 год., стр. 607.

²⁾ Др. Јован Х. Васиљевић: Просветне и политичке прилике. Београд, 1928 год., стр. 48.

од њих, Сотир Филип, а од 1848 до 1860 године Лазар Наум Петровић, такође досељеник из јанинског краја. Био је свештеник. А до 1876 год. Јанче (Јанићије) Тодоровић-Ђурић, родом из Призрена, његов бив. ђак.

Сви су ти учитељи били старошколци, названи у Призрену старовремски, па тако и школе старовремске.

У таквој школи добио сам прве основе писмености, па дај да изнесем како је она изгледала, шта се и како у њој радило.

При уласку које личности у школу — а могло се у свако време улазити — ђаци ће устати, па и они који клече са по мало песка под коленима. Седело се у клупама, које су то биле само по имену. Због малог простора учионице, на јужној и западној страни беше подигнута уз зидове по једна галерија, ако би се тако могло рећи. У њима седе старији ђаци, „псалтирци“ и „месецословци“.

У школи влада највећа тишина у присуству учитеља, а у његовом отсуству одржавају ред „чауши“ са прutowима у руци. У зачељу учионице је учитељев сто, прикован уза зид, у висини од једнога метра, у ширини нешто више, а у дужини до два метра. На њему је учитељ на часу, по каткад, и спавао, а ми, ђаци, шапатам уверавамо један другога, **како учитељ види и чује све и кад спава**. Под столом је празан простор, и то је „апсана“, са два мала отвора с лица, а с једне стране мала вратанца. Ту се затварају немирни ђаци, обично они који од школе беже. А како се веровало, да се у тој апсани „налазе жабе, гуштери па и змије“, то се затворена и попурена деца у њој од страха тресу и многа болесна кућама одлазе.

На једној греди положен је сноп прutowа. О тој греди, или зиду, висе „фалаке“ и „феруља“. И „фалаке“ и „феруља“ су дрвене. „Фалаке“ су пробушене на два места у средини, у растојању 15—20 сантиметара и кроз њих уведен и завезан, на оба краја, танак канап. Кад је имао да се који ђак казни по табанима, он би увукао ноге кроз онај канап, а два старија ђака, који држе „фалаке“ у рукама с једне и с друге стране, издигли би „фалаке“ на потребну висину и онда учитељ бије прутом по табанима. Тада би наступио јажук. А да се он не би чуо и на улици, остали ђаци гласно, као у песми, певају: „Један пута један, јесте један; два пута два четири“ и т. д. Али учитељ чује како онај, кога бије, виче колико може: „Аман, даскале, нећу други пут“, па ће напослетку: „Аман, даскале, жи' ти даскалица“.³⁾

Када би по који ђак знао шта га у школи очекује, да ће бити бијен, он би навукао чарапе и у њих натрпао крпе. Поједини пак, да би учитељу доскочили и са мање болова прошли, ставили би у чарапе **слезину**. Тада би од другог, или трећег ударца, стала прскати крв, и учитељ би, у први мах, престао ударати, мислећи да је крв из ногу процурила.

„Феруља“ је дужине од пола метра, при дну заокругљена, у величини длана. Са њоме се тукло по длановима за мање кривице и за нечисте руке. Сваке суботе учитељ би гледао да ли су ђаци отсекли нокте. Тада би сваки скупио прсте, и ако му нокти не би били посечени, учитељ би „феруљом“ по тако скупљеним прстима по неколико пута ударао.

Ђаци су подносили доста муке за вршење нужде, па би се и превијали нешто даље од учитељског стола, очекујући да их он види и покретом главе даде знак за одлазак, па да изиђу по тројица. Или би друга

³⁾ Назив даскал, место учитељ, употребљавао се све до доласка учитеља Николе Муслина 1856 године, па и доцније.

„феруља” висила код собних врата. На једној страни стоји слово **Ѓ** а на другој Д, што је значило **оде** и **дође**. О доласку није се водило рачуна, те се врло често дешавало, да мали ђаци оду у нечистоћи, плачући, својим кућама.

Нови ђаци ступали су у школу на Чисти понедељак, први дан Великога поста, да би били чисти, ведри и добро се учили. Њих би мајке претходно окупале, а оцеви одводили берберима, те би им ови обријали целу главу, или оставили перчин, или пола главе у неколико обријане.

Али су мајке још и страшиле своју немирну децу, како ће их дати у школу, где ће морати да слушају, те су деца са страхом у школу ступала. А дешавало се да су по који оцеви, предајући своју децу у руке учитељу, изговарали се пред њима: **„Твоје месо, моје коске, ако се добро не учи.”**

Сем празника, школе су радиле преко целе године, без летњег одмора и по ваздан, само не за време ручка и обода. Баци су, полазећи после ручка у школу, а за време дужих дана, носили по где што од јела за обод. Тако се звао оброк између ручка и вечере.

Што се тиче програма, ако би се онда тако могао назвати, био је веома ограничен, манастирски. Учило се читање, писање по словима, написаним плајвазом, које је писао учитељ, или који старији ђак, и четири проста вида рачуна. Правопис био је црквено-словенски.

У свему је владао потпун механизам.

Слова се изговарала по њиховом називу: Аз, буки, вједи, глагол, добро, јесте и т. д. Према томе може се замислити с каквом су муком ђаци састављали и изговарали слогове и речи.

На пример: вједи — Он = во — добро — аз = да — да = вода, како — иже — ки = ки, ша — аз — ша — ша = киша, буки — рци — аз — бра = бра, добро — аз — да — да = бразда.

Старији ђаци учили су писати и усправна, минејска слова*), и то се сматрало за особито знање. Тим словима, црним па црвеним мастилом, наизменце, писали су „Сан Св. Богорсдице” на хартији уској од 8—10 см., а у дужини, која се добијала лепљењем те уске хартије, и по читав метар. Тај се „Сан” савијао и метао у плехани оклоп, обавијен чохом, и носио о мишици, о рамену с леве стране.

Пре спавања тај се „Сан” метао под главу, да би дотичнога чувала Св. Богородица од зла и ноћу.

Грчке владике већ су донели били грчку арију, те су поједини старији ђаци учили и „Псалтихију” — певати по некаквим нотама и за певницом у цркви кањерисати⁴). Њих су млађи ђаци сматрали за најученије и завидним оком на њих гледали.

Разреди су се делили по називима дотичних уџбеника: „букварци”, „часловци”, „псалтирци” и „месеословци”, или „свитњаци”, јер се „месеослов” звао и „свитњак”. А они ђаци, који су се спремали за свештенички чин, читали су и „Требник”.

Један дан преко недеље учитељи су упражњавали утакмицу у читању међу ђацима из оних уџбеника које су прешли, да би се уверили како који ђак чита. Зато сваки „псалтирац” доносио би собом „часловац”, обично петком после подне. Стојећи, ђаци би се поређали уздуж један до

*) Минејска слова зову се она у црквеним књигама, а по називу књиге Минеја.

4) Кањерисање састојало се у томе, што би ђак, од запете до запете, гласно изговарао стихире, а за њим је певач певао.

другога. Најпре би читао први у реду, па онда други. Ако би овај други, или ма који даље на реду, читао боље од једнога, или више њих, учитељ би му рекао: „прескочи”. Тада би ђак стао где би му учитељ покретом главе показао. „Прескочени” би онда од стида поцрвенили.

А сами ђаци надметали су се ко ће више катизми из Псалтира научити „наизуст”, или више молитава. У старој школи у Призрену бејаше по 100 и више ђака у једној соби, а у другој мањој најстарији ђаци писаше прописе, краснопис. Учитељ имаше помоћнике у старијим ђацима. Они се зваше „чауши” (што у војсци значи поднаредник), па већином учише млађе ђаке читању и писању, а учитељ их за тим преслишаваше. „чауши” у школи, у отсуству учитеља, одржаваше ред и на путу од школе до ђачких кућа. Зато ђачке мајке морадеше те „чауше” и митити, да би им децу што боље пазили, управо да их не би кињили.

Када би се десило да који ђак, нарочито одраслији, бежи од школе, чауши би ишли да га хватају, па свезаног његовим појасом и вукући по земљи, доводили у школу, где су га очекивале батине по табанима, према узрасту, **од десет до двадесет па и више.**

„Старовремски” учитељи веома одржаваше побожност и својим ђацима је уливаше, а тако исто и чистоту. Они, на пример, препоручиваше ђацима да „читају софру”: пре ручка молитву Господњу „Отче наш”, а пре вечере: „Јадјат убози”. Док не умију руке и не целивају руке својим родитељима да не смеју ни прићи софри.

Пре спавања, у вече, имали су прочитати ову молитву:

„Крс на небо, крс на земљу; крсти, Боже, моје место: де ја лежим, де ја спијем, злога с’на да не снијем! Крс ме чува до полноћа- од полноћа сви анђели, сâм Бог до века, амин!”

Колико умедоше ти „старовремски” учитељи, пазише на домаће васпитање, те упућиваше своје ђаке да поштују своје старије, нарочито родитеље. При поласку у школу и при повратку из школе, да целивају руке родитељима и својим старијима у кући.

Докле су наши наставници средњих школа тек у новије време нашли за сходно долазити у додир са ђачким родитељима, старовремски су учитељи практиковали то много раније, истина посредно. Тако, сваке суботе, после подне, старији и бољи ђаци по својем владању, обилазили би ђачке домове и, у име учитеља, питали ђачке мајке, или којег старијег у кући:

— Слуша ли Н.?

— Целива ли руку?

— Чита ли софру?

— Устаје ли рано?

Њихове одговоре ђаци би бележили и достављали учитељу.

Знајући то, ђаци су водили о томе рачуна, те су уредније вршили родитељске наредбе и били послушнији према својим старијим.

САВРЕМЕНЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ДО ОТВАРАЊА ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ

Док су се старовремски учитељи, прави мученици, сматрали као какве слуге, те се пред сваким чорбацијом морали клањати ради јадног ухлебија, дотле спремнији учитељи — благодарећи својој иницијативи, — не само много раде на преображају старовремске наставе, него се још

старају припремати млађе снаге даљим школовањем, које ће бити у стању да их замене. Они постају и народне вође у просветном и политичком раду.

То су били Никола Мусулин, добро познати учитељ, доцније и у Србији; и у Црној Гори, Милан Ковачевић и Милан Пајо — Поповић.

Мусулин је био родом из Гомирске парохије, у негдашњој Сухој Граници у Хрватској.

Дошав у Скадар 1856 године, Мусулин види како католички фратри, уз моралну помоћ тамошњих консула католичких држава, нагрну на порушене старе цркве и манастире православне, и на њиховим темељима подижу своје, католичке, а шака православних Срба у Скадру и околини нема таквог заштитника, те Мусулин одлази у Беч и моли тамошње руско посланство, да се постара како би руска влада отворила свој консулат у Скадру.

На позив добротвора Срба у Призрену, Димиша Младеновића — Мишетевића Призренца, који ће Мусулина плаћати из својих сретстава, он долази у Призрен и отвара засебну школу у садашњој Чардаклиској улици број 9. У њу ступају одраслији ђаци из старовремске школе именованог попа Лазе. Око Мусулина се прикупило све што не бејаше незнањем затуцано. Па и сâм тадашњи митрополит Грк, Мелетије бејаше му наклоњен, докле их неколико неваљалаца не завадише разним интригама. Отуда је дошло до тога да је Мелетије издејствовао код Патријар. синода анатему на Мусулина, коју је прочитао у цркви Св. Спаса на дан храма те цркве 1859 године. Мусулину већ није било места у Призрену.

Мусулин је први, скоро после сто година, као бивши карловачки богослов, запевао нашим црквеним певањем. А када су његови ђаци запевали у цркви, одушевљењу није било краја. А патриотске песме које је он донео, ориле су се по Призрену за дуги низ година.

Човек много ширих погледа и развијенијег смисла, него поједини државници у Србији, за просвећивање нашега народа у бившој Турској — Мусулин налази, да су у целој Јужној Србији потребне уређеније школе, и то не само основне, него и средње. Зато он моли српску владу, да пошаље неколико спремнијих учитеља, да им одреди плате, да прими неколико младића на васпитање и, што јако пада у очи, **да отвори богословију у Скопљу**. А тада је тек почео био бугарски црквени покрет, те би га таква школа могла паралисати.

Али, у колико је та идеја о отварању богословије у поменутом месту била велика за тадашње народне потребе, у толико је мање нашла „горе“ одзива, те је и пропала.

При свем том, Мусулин није клонуо, него је и даље радио да своју намеру оствари. Зато се он обраћа и самом руском цару за исте потребе, али — без успеха.

А о Мусулиновој борби са мухамеданцима у Призрену, у одбрани негдашње саборне цркве, задужбине Краља Милутина, Свете Петке, да се на њој не подигне мунаре, дуго се причало.⁵⁾

⁵⁾ Мусулин је био учитељ у Загребу 1851 године и примао плате по 22 форинте месечно.

Календар „Св. Сава“, Загреб 1932, стр. 72.

Мусулин има и ту заслугу што је Законик цара Душана нашао у породици попа Симе Дворанца у Призрену и однео у Београд, те га, том приликом, спасао од

И ако рад напред поменутих родољуба, учитеља Милана Ковачевића и Паје Поповића не спада у круг овога одељка, јер нису радили у Призрену, ипак не могу пропустити, а да у кратко и њихов рад не изнесем. Милан Ковачевић био је родом из Јамине у Срему.

Још Мусулин није био напустио Призрен, дошао је Милан у Прилеп за учитеља 1858 године. У Прилепу је Ковачевић подигао школу на ону висину да је пала у очи и енглеским путницима, Макензијевој и Ирбијевој. Он је свршио нижу техничку школу и био резервни аустријски официр. Био је одличан цртач те је у његовој школи било пуно цртежа и разних моралних изрека. Један од његових цртачких радова историске садржине налази се на крају Споменнице педесетогодишњице Призренске богословије.

Године 1859 неки наши трговци из Приштине, бавећи се у Прилепу на панађуру, упознаше се са Ковачевићем и приволеше га да дође за учитеља у Приштину. Ту је остао до 1869-70 школ. године. Одавде је, по потреби, отишао за учитеља у Врање, где се већ била појавила бугарска пропаганда. Помоћник му је био, у школском раду, Зарија Р. Поповић, родом из Гњилана, познати нам приповедач. Ту је Ковачевић остао две године у борби са бугарском пропагандом, а затим се вратио у Приштину и остао до првих ратова за ослобођење 1878 године.

Ковачевић и бив. дечански калуђери: архимандрит Хаџи Кирило Андрејевић Шекуларац и Хаџи Серафим, родом из Тетова, Хаџи Агатонгел из Велеса и Хаџи Ананије, из рожајског краја, из села Суводола, први су успели послати по којег младића у Београд за потоње учитеље у садашњој Јужној Србији.

За време турске владавине, учитељи су морали са својим ђацима и народним старешинама излазити у сретане валијама (губернаторима) и мутесарифима (окружним начелницима).

Ковачевић је за те прилике певао ову песму, коју су ђаци певали врло монотонно:

Дај, о Боже, да нам живи светли султан Хамид Хан!
Мир утврди, чест му даруј, војсци верност и храброст
Даруј руци добра цара Твоје крепке руке моћ
Да над нама, место Тебе, влада он,
Дај, о Боже, да нам живи Султан Х. Хан!
И наш светли губернатор Н паша господар.

С пролећа, 1967 године дошао је у Пећ напред именовани Милан Паја Поповић, родом из Беочина у Срему, веома спреман учитељ. А у Пећи, за време турске владавине, владали су над нашим живљем страшни зулуми. Било је улица у које српска нога није смела ступити.

О Милановом раду у Пећи и животу ево шта каже тамошњи његов ђак, Хаџи Лука Газикаловић:

„Наш се Господин није бавио само ђацима и школом. Био је он искрен друг и пријатељ наших оцева. Недељом и празником пре подне скупљао је у школи већину виђенијих грађана и с њима се договарао о сваковрсном напретку. По подне је држао разна предавања одраслијим

пропасти. Али га је нестало 1914—1918 године из Народне библиотеке.

Вероватно да је Мусулин и Београдски зборник (Марковог манастира) однео у Београд.

Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка. Скопље 1928, стр. 20 и 52.

младићима и ожењеним људима. Свима сам тим скуповима присуствовао, и ја сам био његов најомиљенији ђак. Он ме је толико волео, да ме је узео за млађег девера уз невесту. Знам да нас је у тим предавањима учио и латиници и објашњавао нам узгред, како има пуно наше браће, која се служе латиницом, па ће нам и то писмо требати. Заго нас је и учио латиници. Доцније је, нас неколицину ђака, почео учити и немачком језику.

„Њега су поштовали сви грађани, па и многи мухамеданци. По себи се разуме, да је такав човек морао имати и непријатеља, али су га се бојали, јер их је умео лепим разлозима убедити да умукну за навек. А био је аустријски поданик.”

И раније, и за време свога рада именовани учитељи имали су се борити и са нешколованим свештенством и са старовремским учитељима. Наш је живаљ сматрао тада за најученије своје свештенике. Јер, када би се којем родитељу саветовало да што више школује своју децу, он би рекао: „Зар ће попови да ми буду!”

Када би такви учитељи и доцније њихове спреме говорили ђацима у школи, на пример, да се земља окреће, свештеници би и старовремски учитељи то побијали код њихових родитеља, наводећи **како они свакога дана иду у цркву и школу, па их налазе онде где су и јуче били заједно са свима стварима у њима.**

„Па како то земља се окреће?!”

А именовани Милан Поповић причао ми је ову непријатност:

„На годишњем испиту, у присуству народа, задам једном трговачком детету овај задатак: „Кад се у једној воденици самеле за два сата 50 ока жита, колико ће се самлети за 10 сати?”

Чувши то дететов отац, скочи као опарен, па викну: „Шта! Зар сам ја воденичар?” па онако љутит ухвати дете за руку и утече.

После Мусулиновог одласка из Призрена, остаје једини старошколац учитељ, именовани поп Лаза Петровић.

С јесени, 1862 године, дође за учитеља Стојко Аћимовић, дугогодишњи учитељ у Старој Србији, родом из села Палошева, Среза скопског. Он је у Београду свршио два три разреда гимназије.

И Аћимовић употребљаваше тадашње уџбенике из Србије: прва знања, катихивис, свештену историју и земљопис све механички. У томе толико далеко иђаше, те даваше поједине штампане беседе ђацима да науче на памет и говоре у цркви Св. Ђорђа са „Амвона проповеди”, и ако о њиховој садржини ни појма немаше. Један од тих „беседника” бејах и ја.

Преко године држаше два испита: о Св. Сави и о Петрову-дне.

Остао је у Призрену до месеца јула 1864 године. Почетком августа 1864 године дође за учитеља бивши поп Лазин ђак, Јанче (Јанићије) Тодоровић — Ђурић, родом из Призрена, и оста у служби до месеца августа 1874 године.

Године 1864, (пошто се бејаше образовао фонд добротвора Димиша Мишетевића, а при повратку из Призрена за Русију) Сима А. Игуманов упути за учитеља у Призрен, почетком месеца септембра, Милана Новићића, свршеног богослова у Београду, а родом из села Божића у Васојевићима.

И Милан, као и Мусулин, одабра из Јанчетове школе одраслије ђаке за трећи и четврти разред основне школе и отвори своју школу у кући, коју беше Игуманов купио и школи наменио. Ту је сада зграда Богословије, по средини између друге две зграде.

Због мале плате из Димишевог фонда од 3.000 гроша годишње, Игуманов је слао Новичићу по двадесет цесарских дуката годишње.

Године 1866, месеца јула, С. А. Игуманов посла о свом трошку, за учитеља Илију Ставрића, родом из Градача у Босни. Он је свршио Богословију у Београду и Духовну академију у Русији, у Кијеву.

Одмах по доласку И. Ставрића, Новичић напусти Призрен, а на његово место дође Настас Крстић, родом из Тетова. Он је свршио четири разр. гимназије у Београду. Дуго је служио у Лесковцу. Тамо је и умро.

После годину дана, 1867 године, врати се за учитеља именовани Милан Новичић, а Настас Крстић ступи за учитеља код месних Цинцара.

Доласком М. Новичића даде се могућност, те се отвори први па и други разред гимназије.

Месеца августа, 1869 године, Новичић понова напусти Призрен, оде у Београд и ступи на Велику школу, на философски факултет.

Речена два разреда гимназије постојаше до 1 октобра 1871 године, до отварања богословије, јер се Настас поново врати за учитеља место Милана Новичића.

Од 1870—1872 године био је учитељ у Призрену Сима Вулетић, родом из Босне, а Јован Ст. Деспотовић, родом из Призрена, ђак Београдске богословије од 1871—1873 године.

1 октобра 1873 године ступи за учитеља Трифун Димитријевић, свршени београдски богослов, а родом из Ђаковице. Радио је у основној школи до 15 фебруара 1883 године, а тога дана би постављен за наставника Призренске богословије.

Године 1874 Призренска богословија даде прву генерацију својих васпитаника. Тада, месеца септембра, ступи за учитеља Петар Дрваревић, свршени богослов, родом из Призрена, а са њим и Коста Илић, свршени београдски богослов, родом из Приштине, доцније свештеник и митрополитски намесник. Служио је до 1880 године.

Аrsa Шијаковић, родом из Призрена, свршени призренски богослов. Ступио за учитеља 1874 год. и остао је до 1878 године. Затим је отишао у Србију, свршио учитељску школу у Београду и остао у Србији.

Петар Дрваревић, услед тешких материјалних прилика, а врло мале плате, пређе у Србију почетком 1879 године и ступи у царинску службу.

Место П. Дрваревића заузео Сава Поповић, свршени призренски богослов, 1879 године, родом из Призрена.

Доцније, 1884/5 школске године, сврши скраћени курс учитељске школе у Београду.

Место Косте Илића, који се је рукоположио за свештеника, дошао је Ђорђе Сп. Чемерићић, свршени призренски богослов, 1880 године, родом из Призрена.

Чемерићић је служио као ђакон у Призрену до 1896 године, месеца септембра. А доласком за митрополита Србина Дионисија, коме се Чемерићић није свидео, он је напустио Призрен и отишао у Тетово. Затим се рукоположио за свештеника и био митрополитски намесник у Тетову и Скопљу. Произведен је био и за проту. Приликом евакуације, 1915 године, убили су га Бугари у Сурдулици, јер су га и знали као свога противника, у његовој служби у Тетову и Скопљу.

Глигорије М. Чемерићић, свршени београдски богослов, родом из Призрена, бивши учитељ у Плевљима.

Чемерићић је дошао за учитеља на место Трифуна Димитријевића

15 фебруара 1883 године и остао у служби до 1889 године. Тада се, по молби српских грађана у Призрену, рукоположио за свештеника.

Стојан Ј. Зивгаревић, свршени призренски богослов, 1879 године, родом из села Велике Хоче. Ступио за учитеља 1884/5 школске године и остао до свршетка 1889/90 школске године. Тада се рукоположио за свештеника у Призрену.

Спира Ст. Камперелић, родом из Призрена. Свршио Призренску богословију и учитељску школу у Србији. Радио у 1889/90 школској години до половине месеца априла. Тада је, због болести, напустио службу и умро у Нишу месеца маја исте године.

Јордан Милетић, свршени призренски богослов, 1888 године, родом из Призрена. Ступио је за учитеља почетком 1888/9 школске године и остао до 1 јануара 1897 године⁶). И Јордан се није свидео митрополиту Дионисију, те га по највећој зими, 1 јануара, премести у Плевље. Затим, служио је у Прилепу, па прешао у Србију. Тамо се рукоположио за свештеника. При повратку из Призрена својој кући у Србију, приликом евакуације 1915 године, убили су га Бугари.

Лазар Поповић, родом из Призрена. Свршио Призренску богословију 1887 године и учитељску школу у Србији. Ступио за учитеља почетком 1890/91 школске године и радио нешто више од годину дана. Службу је морао напустити због туберкулозе, од које болести умре месеца марта 1892 године у Скопљу, где бејаше на лечењу.

Спиро Ж. Радивојевић, родом из Призрена. Свршио је Призренску богословију 1889 године и Реалку у Београду. Ступио је 1 априла 1891 године, и радио само до 28 истог месеца. Тада, на одлучан захтев турске просветне комисије, разрешен је од дужности, и тако исто и његова жена Јелена.

Спиро је за дуго година био учитељ у Тетову и у Малешу, у Берову.

Приликом евакуације, 1915 године, погинуо је код Драча од бомбе **заједно са своја два сина, непажњом једног нашег војника.**

Филип Томић, родом из Призрена. Свршио је београдску богословију. Ступио је за учитеља 1894 године и остао до 3 октобра 1896 год. Прешао је у Србију и тамо се рукоположио за свештеника.

Васа Поповић, родом из Призрена. Свршио је Призренску богословију 1882 год. и скраћен курс Учитељске школе у Београду. Године 1882 ступио је за учитеља у селу Љубижди близу Призрена, и остао до 1892 године. Тада је отишао за учитеља у Скопље⁷) и остао до месеца августа 1894/5 школске године. Ступио је за учитеља у Призрену и остао до месеца августа 1899 г., па се рукоположио за свештеника у Призрену.

Манојло Лазаревић, из Призрена. Свршио Призренску богословију 1884 год. и скраћен курс Учитељске школе у Београду. Радио је 1894/5 и 1895/6 школске године.

Дамјан Прлинчевић, родом из Неродимља на Косову. Свршио Призренску богословију 1880 год. и Учитељску школу у Београду. Служио је од 1897 до краја 1901/2 школске године.

⁶) До почетка 1883/4 школске године, учитељи у Призрену радили су у 4 разреда основне школе. А те године четврти разред смештен је био у Богословији, и назван је припремни разред. Ово зато што су у исти ступали и ђаци са стране са слабом спремом за Богословију.

⁷) После ослобођења Скопља 1912 године, Скопска општина посветила је његовом имену једну улицу, те се зове Поп Васина улица.

За то време предавао је књиговетство у Богословији.

Крста Котарчевић, родом из Призрена. Свршио Призренску богословију 1895 године. Служио од почетка 1902 до свршетка 1903/4 школске године.

Спаса Дебељковић из Липљана на Косову. Свршио је Призренску богословију 1887 године. Радио је од 1890 до 1893 године.

Затим је ступио у монашки чин и добио име Севастијан. Тада га Министарство иностраних дела упути на острво Халки у грчку богословију. По свршетку исте, а по смрти пок. Фирмилијана, бившег скопског митрополита, буде изабран на његово место за митрополита 15 јануара 1905 године, а посвећен за митрополита 18 истог, када се, тако рећи, са душом борио, јер је умро 28 јануара, у недељу, мртав донесен у Скопље, и сахрањен код цркве Св. Спаса.

Андра Гроздановић из Призрена. Свршио Призренску богословију 1888 год. и скраћен курс учитељске школе у Београду. Радио у основној школи од почетка 1895/6 до 1899/900 школске године. Затим у грађанској до 1901, а до 1908 у нижој трговачкој школи.

Тодор Ресић, родом из Плеваља. Свршио Београдску богословију. Ступио за учитеља почетком 1896/7 шк. године и остао краја 1899/900 школске године.

Јевтан Мрав, родом из Плеваља. Свршио учитељску школу у Београду. Радио од 15 јануара 1897 до краја 1899/900 школске године.

Танасије Кумарчић из Плеваља. Свршио учитељску школу у Београду. Ступио почетком 1896/7 шк. године и остао до краја 1900/901 школске године. Вршио је и дужности ревизора.

Митар Вучковић, родом из Горњег Села, Средачке жупе, Среза шар-планинског. Свршио 1898 године Призренску богословију. Служио од почетка 1899/900 до 1903 школске године.

Стеван Деспотовић, родом из села Велике Хоче, Среза подримског. Свршио Призренску богословију 1898 год. Био је изабран за одлазак на острво Халку, али се покајао не хтевши ступити у монашки чин.

Никола Голубовић, родом из Сенице. Свршио Призренску богословију 1898 године. Служио је у Призрену од месеца септембра 1909 до истог месеца 1911 и по други пут од месеца новембра 1912 године.

Изузетно од програма, по коме су наше основне школе радиле, 11 октобра 1893 године уведен је био у мушку основну школу, у III и IV разреду службени турски језик, који се доцније предавао у грађанској и нижој трговачкој школи. И тадашња српска црквено школска општина примила је Дестана Ђемала из Призрена за учитеља тога језика, који је свршио шесторазредну турску гимназију. Тај се језик предавао све до ослобођења Призрена 1912 године.

1895 године, поред рада у школама, Дестана је наша митрополија примила и за писара турског језика, коју је дужност вршио до реченога времена. Ово зато што је митрополија, као званично тело, стајала у преписци са претставницима државних власти и са мутесарифом (окр. начелником). Као писара Дестана је плаћала митрополија.

Без обзира на то што је Дестан имао за вршење обеју дужности свега 70 динара месечне плате, он је нашој сиротињи, како у вароши, тако и у околини, писао тужбе на турском језику **бесплатно**, а што који драги мухамеданци не би хтели ни за новац писати.

Колико је Дестан био вољан да, у том погледу, нашем живљу помогне, најбоље се може видети из овога његовога рада.

Летом 1894 године бејаше потекла наредба из Цариграда, као што је то често бивало, да се мире међусобне крви, и хватају зликовци, који би се тој наредби успротивили. У том циљу дођоше из Цариграда мушир Умер Рушди-паша и Наср Паша Ферик да изврше речену наредбу.

Почевши, нарочито од првога рата Србије 1876 са Турском, није ни у једном крају наш живаљ толико тешких зулума поднео, колико је у Метохији. Али нико у Пећи није хтео ни једне тужбе од стране наших људи написати. У тој љутој невољи дођоше у Призрен изасланици и молише да им се нађе личност која би могла и хтела тужбе писати. Тада се те дужности прими Дестан и, у највећој опасности по свој живот, одлази странпутицом у Пећ и пише тужбе нашим људима готово бесплатно. Зато при повратку умало што није главом платио.

После ослобођења Призрена до нашега рата са Бугарима 1913 год. Дестан чини извесне услуге Штабу III армије преводећи нека турска документа.

За време бугарске окупације Призрена, Дестан као члан политичке општине, чини знатне услуге нашој сиротињи у погледу исхране и одбране од насртаја појединих призренских мухамеданаца.

Дестан је сада вероучитељ у Призрену. А Министарство просвете, имајући у виду његов дугогодишњи, рекао бих, национални рад, уврстило га у сталне учитеље. Право би било да му се признају и године раније његове службе, када су се признале католичком учитељу у Призрену, бив. туђем платажнику, те је за ту службу добио од Министарства просвете преко педесет хиљада динара за неколико година.

б) ЖЕНСКЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Напред је речено да је у Призрену постојала женска приватна осн. школа, коју је најпре, 1836 год. отворила у својој кући Анастасија Ајнаџина и за тим Александра по мужу Мицићева и радила до 1862 године.

Како после тога времена не бејаше ни једне спремне женске у Призрену за учитељицу, то се женска школа отворила тек с јесени 1870 год. Тада је за учитељицу дошла Марија Недић, родом из Будим Пеште.

Марија је била од 1866 године најпре васпитачица у Велесу у породици Кушевића, а за тим учитељица до доласка у Призрен.

Радила је у Призрену три године.

1873 године њено место заузела је њена ученица Султана, коју је Марија довела из Велеса. Радила је само годину дана, јер се тада удала за Милана Јанковића, бившег тада учитеља у Ораховцу.

О јесени 1874 године дошла је за учитељицу Мара Ст. Ајтићева, родом из Призрена, доцније по мужу Радуловића. Свршила је Вишу женску школу у Београду. Радила је до краја 1879 школске године.

На Марино место дошла је Станка Ђ. Камперелић, родом из Београда. Свршила је у Кијеву, у Русији, Фундуклијевску гимназију са матуrom, а за одлично учење и владање одликована је била сребрном медаљом. Радила је у 1881/2 школској години. Тада је напустила Призрен услед тога, што су њеног мужа, Ђорђа С. Камперелића, наставника Призренске богословије, турске власти осудиле на 10 година заточења у Акјукале у Азији.

Месеца октобра 1882 године, дошла је понова за учитељицу именована Мара Радуловић и радила до краја 1885/6 школске године.

Марију је заменила 1886 године, такође свршена ученица Више

женске школе у Београду, Магдалена Марковић, доцније, по мужу, Лазаревићка, родом из Призрена.

Радила је до краја 1899 године, а за тим понова у Призрену од 1902 до 1911 године.

Милена Новичић, кћи Николе Мусулерића, бив. учитеља у Призрену. Свршила је три разреда Више женске школе у Београду. Радила је две године, 1888 и 1889 године.

Боса С. Камперелић, родом из Србије. Свршила је три разреда Више женске школе у Београду. Радила је у 1889/90 шк. години до месеца маја, јер је тада морала отићи из Призрена због болести свога мужа, напред именованог Спире Камперелића.

Даница Кујунџић, родом из Србије. Свршила је три разреда Више женске школе у Београду. Радила је само годину дана, јер је и она морала напустити Призрен услед болести свога мужа.

Анка Т. Комарчић, свршена ученица Више женске школе у Београду, родом из Призрена. Ступила је за учитељицу почетком 1896/7 школске године и радила до свршетка 1900/901 школске године.

У исто време дошла је за учитељицу Зорка Росићка, такође свршена ученица Више женске школе у Београду, и радила колико и А. Т. Комарчић.

Анђа Мрав, свршена ученица Више женске школе у Београду, од 15 јануара 1897 до краја 1901 школске године.

в) ГРАЂАНСКЕ ШКОЛЕ

Почетком 1898/99 школске године, Просветно одељење Министарства иностраних дела установи у Јужној Србији по варошима и грађанске школе са извесним програмом.

У Призрену та школа је постојала до краја 1906/7 школске године, јер се почетком наступајуће године отвори Нишка трговачка школа.

Све основне школе, сем грађанске, са спремнијим учитељима радиле су по програму основних школа у Србији са изузетком турског језика. У томе није била изузета ни историја нашега народа, само се веома опрезно предавала из врло познатих разлога.

У свима приликама држани су били сваке године испити, у присуству ђачких родитеља и виђенијих грађана.

Само при испитима није било ревизора све до 1881 године. Тада, по молби црквено-школске општине, Богословија је бирала из своје средине по једног наставника. Они су вршили и надзор над свима школама у вароши, присуствовали годишњим испитима, давали оцене и подносили своје извештаје о успеху и напретку школе, Богословији, а ова слала Министарству просвете, а затим Просветном одељењу Министарства иностраних дела у Београду.

И надзорници — ревизори — бивали су наизменце тадашњи наставници Богословије: Илија Вучетић, Петар Костић, Трифун Димитријевић, Сава Јакић, Светозар Павић, Михаило Тасић, Апостол Филиповић Аврам Поповић и Стојан Занџирић. Доцније Танасије Комарчић, уч.

Тек 1894 године, на предлог Тодора П. Станковића, тадашњег консула у Скопљу, или иницијативом министарства, извршена је прва ревизија у реону тога консулата.

Ревизори су били наставници Призренске богословије: Сима Поповић, Петар Костић, Илија Вучетић.

Али, да не би поменути били на својему путовању осумњичени, требало је за то тражити дозволу од валије Хафус паше у Скопљу преко Лисевића, тадашњег руског консула у Скопљу. У тој намери Лисевић бејаше упутио Хафус паши свога драгомана Гигу Х. Јакића из Призрена. И овај, Хафус паша, не само што не даде тражену дозволу, него још бејаше рекао драгоману: да му није пријатно што се консул уплиће и у такве ствари.

Али, тек што се драгоман вратио од Хафус паше и Лисевићу реферисао како је код Хафус паше прошао, Хафус је на фијакеру похитао код Лисевића, да заглади свој поступак према захтеву односно молби Лисевића. И мислио је да ће загладити тиме што ће рећи Лисевићу да његов драгоман не зна добро турски говорити, те га је погрешно разумео, а он „није противан што ће ревизори обићи извесне школе, јер је то у државном интересу, да се просвета шири.”

А на то ће Лисевић:

„Како је мој драгоман могао врло добро знати турски, када је са вама раније говорио, а сада није знао?”

И шта је могао друго Хафус паша, него дати тражену дозволу.

При свем том, што се Хафус паша Лисевићу одазвао, мислим да се паша сетио, како је баш тих дана имао кроз Скопље пропутovati за Цариград Султану краљ Александар Обреновић, те је ту дозволу дао.

г) НИЖА ТРГОВАЧКА ШКОЛА

Троразредна та школа отворена је у новој школској згради Младена Ј. Угаревића 12 новембра почетком 1907 школске године, на дан његове смрти.

У ту школу ступили су ђаци по свршетку грађанске школе која је трајала три године.

По програму те трговачке школе у нижа два разреда предавали су се гимназијски предмети, у трећем трговачки, а у свима разредима и турски језик.

За управитеља школе био је назначен Сава Јакић, родом из Призрена, који је свршио Призренску богословију, реалку у Николајеву у Русији и математички факултет у Женеви.

Наставници су били: Апостол Филиповић, бивши наставник Богословије у Призрену, Андра Гроздановић, дугогодишњи учитељ, Ђорђе Радивојевић, који је свршио трговачку школу у Београду, Атанас Јовановић, Костантин Тодоровић, и хонорарни: Риста Скакалевић, професор Богословије, Стојан Зафировић, наставник Богословије, Никола Радивојевић, наставник Богословије и Михајло Питовић, наставник Богословије.

Радила је до месеца октобра 1912 године.

УЧИТЕЉСКЕ ПЛАТЕ, ЊИХОВЕ КВАЛИФИКАЦИЈЕ И ПОСТАВЉЕЊА

Старовремски учитељи, који су отварали своје приватне школе, највише у својим домовима, нису имали потребне квалификације као учитељи, нити какве систематске плате. Њима су плаћали доплични родитељи, чија су се деца код њих учила, а по погодби од једног до два гроша месечно. А како је у старије време био новац доста скуп, само се по себи разуме, да су се у тим школама учила само деца имућнијих родитеља,

или она која се spremала за свештенички чин. Ову децу учили су и сами родитељи свештеници, да би њихове парохије могле наследити. А слали су их и у оближње манастире, да би се научили богослужењу. Према томе свештенички чин, у опште узевши, као да је био наследан. Јер има примера да је једна свештеничка породица давала по двадесет и више свештеника. А поједини старовремски учитељи, који су држали приватне школе, а због малих прихода, морали су радити и по који занат по својим кућама.

Ни учитељи, које је општина плаћала, нису имали утврђене систематске плате, него су се сваке године о Ђурђеву-дне погађали са општинама. Плате су износиле по 1000—2000 гроша годишње. Али је било случајева да су служили и за 800 гроша. А једини стални извор за те плате били су приходи, који су се у цркви прикупљали.

Сем речене плате, ти учитељи добијали су и нешто дарова од ђачких родитеља. А ови им слаше о Божићу и Ускрсу по оку шећера, пиринча и томе слично. А који би родитељ послао о Божићу ћурку или ћурана, тај би се прстом показивао. А када би ђаци свршавали буквар, часловац и т. д., њихове мајке давале би учитељима по мараму или пар чарапа, а ђацима у школи по мало симита.

Још су ти учитељи добијали по нешто дара и у новцу, када су са старијим ђацима ишли о Божићу у имућније српске куће да честитају празник и певали празничан тропар Рождество твоје, кондак Дјева днес и божићну песму: Слава во вишњих Богу, воспјевајте људије. Том приликом ђаци би се облачили у цицане стихаре и домаћини би давали по пет до десет гроша учитељу. Од прикупљене суме учитељ би давао и тим ђацима по који грош.

Тако су пролазили и једни и други учитељи у Призрену и о трошку појединих ђачких родитеља.

Од 1864 године плаћао се један учитељ из Димишевог фонда. А ваља да је изузетак само за 1861 годину, када је „Књаз на предложеније управе П.Бр. 136 благоизволио закључком совјета одобрити да се Општини призренској у Старој Србији шаље за издржавање учитеља 600 гроша пореских, може издати из ванредних потреба, целог правленија одређене”.⁸⁾

Србија је почела обраћати своју озбиљнију пажњу на отварање и одржавање њених школа у садашњој Јужној Србији тек 1867 године, рекао бих, благодарећи заузимању архимандрита Дучића за Херцеговину и Босну, а за Јужну Србију Панти Срећковићу, професору Више школе, а нарочито познатом националном раднику Милошу С. Милојевићу, професору гимназије. Они су најпре ушли у одбор, који се називаше, колико се сећам, „Учен одбор”. Сем њих беше: Коста Црногорац, Владимир Вујић и Јанићије Поповић, професори Богословије, а 1872 и Стојан Новаковић. Што су пак раније поједине личности из Аустрије и Србије долазиле за учитеље, то се има приписати њиховом родољубљу.

Врло плодан рад тога одбора осетио се одмах крајем 1869 године у великом броју васпитаника из Босне, Херцеговине, турских Васојевића (дечански ђаци) и Јужне Србије. Јер нас „странаца”, како нас називаху поједини професори и наши школски другови Србијанци, бејаше из тих

⁸⁾ Др. Јован Х. Васиљевић, Просветне и политичке прилике. Београд 1928, стр. 140 у примедби.

крајева у Београдској богословији преко осамдесет васпитаника. Зато се дала прилика да и јужно од Шаре, све до почетка првога рата за ослобођење заузму учитељска места: у Тетову Никола Стојчевић са женом, где је и умрô, а затим Агатон Брајовић, оба из Србије; у Кичеву Илија Спасојевић са женом, за њима Петко Николић са женом; у Дебру Марија Вујић и Петар Максимовић; у селу Лазарпољу, Срез дебарски Љубомир Павић са женом; у Крушеву Ђорђе Баџевић; у с. Стаблову Кузман Баџевић; у с. Лабуништу Станко Лазаревић, и у Охриду Секула Цветковић.

Али ни један „странац” Србин не могаше ступити у гимназију, да би могао добити и више образовање. Тај поступак правдаше се осетном потребом, да се што пре и у много већем броју спреме кандидати за учитеље. А већ две године доцније, када се 1871 године имала отворити богословија у Призрену, не би се ни један турски поданик, Србин, могао наћи са факултетском спремом, да се раније, као што је напред речено, не бејаху постарали тадашњи дечански калуђери Хаџи Серафим из Тетова и Хаџи Агатонгел из Велеса. Јер први бејаше упутио у Београдску богословију Саву Дечанца, доцнијег жичког епископа, а овај други Милана Новичића, те Сава сврши и Духовну академију у Русији и могаше доћи за ректора Богословије у Призрену. Новичић пробави на Великој школи у Београду две године на филозофском факултету и дође за наставника Богословије.

Гимназије као да бејаху отворене за бугарску омладину и неколика Маџедонца, те гајисмо змију у недрима.

Сем раније свршених богослова из Призрена: Ристе Скакалевића, Васе М. Десића, Саве Хаџи Јакића и Спира Ж. Радивојевића, чији су родитељи примили на себе сав терет, те своју децу упутили у гимназију и реалку, да би могли добити и више образовање — надлежни се у Србији сетише тих потреба тек 1892 године. Тада, по наредби Просветног одељења Министарства спољних послова, савет Призренске богословије изабра петорицу својих ђака: Милана Чемериџића из Призрена, Спиру Хаџи Ристића из Тетова, Петра Радосављевића из Новог Пазара, Трајана Живковића из с. Доње Гуштерице на Косову и Богдана Раденковића из околне Косовске Митровице.

1894 године бејаше се дошло на мисао спремати кандидате за будуће наше епископе и митрополите у Турској, те беху изабрани за богословију на Халки ђаци Призренске богословије: Спаса Дебељковић из Липљана, Стеван Деспотовић из села Велике Хоче, Среза подримског, Никола Тодоровић из Н. Пазара, Драгиша Поповић из Васојевића и Јован Гавриловић из Тетова. Али, сем Гавриловића и Дебељковића, остали одусташе ступити у монашки чин.

Сви они први изабрани ступили су у Султаније Мехтеби, у Галата Сарај у Цариграду. За њихово издржавање у томе заводу речено министарство плаћало је по 30 златних турских лира годишње за сваког, а по 10 франака месечно у злату за ситне трошкове ђацима.

Месеца јуна 1894 године одлази краљ Александар Обреновић у Цариград на подворење Султану Мехмеду II. Том приликом моли Султана да потврди консуларну конвенцију између Србије и Турске; да одобри отварање наших школа у Битољском и Солунском вилајету и признање наше народности у Турској.

Докле др. Владан Ђорђевић, тадашњи наш посланик у Цариграду, тешку муку мучи и сву своју кршну снагу узалудно троши да Султана

Хамида смилује одазвати се жељи и молби краља Александра, дотле се Султану пружи прилика, да ситним издацима из своје врло богате касе замаже очи нашим надлежнима у Београду.

Да ли по самој иницијативи Султана Хамида, или по молби наших надлежних, тек Султан прими за своје питомце петорицу наших ђака на васпитање у Галата Сарају, у Цариграду. Јер му је много лакше било, да из своје пребогате касе изда неколико стотина па и хиљама лира, него да се одазове наведеним потребама нашега народа. А ако је Султан ту своју милост доделио по молби нашега посланика, односно по молби наше владе у Београду, није се ни помислило, да ће Султан забележити, како ће ти његови питомци бити србијански агенти. И за ту маленкост — према далеко пречим потребама нашега народа — одлази наш посланик др. Владан Ђорђевић „21 октобра 1893 године на селамлук, да благодари Султану, што је петорицу наших ђака примио у Галата Сарај за своје питомце”.⁹⁾

Тада су ти наши и Султанови питомци могли ступити на турски правни факултет и спремити се за службу као турски чиновници, нека би и то просто било. „Али то није било могуће колико због недовољног знања турског језика, да би могли успешно пратити предавања, толико и још више што се наилазило на тешкоће код управе правног факултета.” Вероватно да су и бугарски агенти, којих је било доста, разним интригама доприносили, како нам о томе пише Милан Чемерикић.

А када се бејаше турска влада смиловала 1895 године, да у Скопљу назначи за муавина (помоћника) валије Србина, тада, по наредби наше владе, др. Владан Ђорђевић предлаже писца ових редака, Косту Групчевића и Никодија Савића, уредника „Цариградског гласника”. Али, ни један не знаше, како ваља, турски ни читати ни писати. Зато се ни та молба не оствари.

Благодарећи повољним политичким приликама, добрим везама са виђенијим грађанима из садашње Јужне Србије и спремнијим учитељима из бивше Турске, именовани одбор успе отворити преко стопину основних школа јужно од Шаре и Качаника у Косовском, Битољском и једном делу Солунског вилајета. Јер турске власти тога времена не обрађаше никакве пажње на наш просветни рад, нити пак постављање учитеља бејаше скопчано са каквим тешкоћама као доцније. А најглавније бејаше што се наш живаљ не одаваше бугарској егзархији, јер она тада не употребљаваше принудне мере, као доцније, у ками и револверу, те велики број наших првака паде као жртва.

При постављењу учитеља, сем путних трошкова, одбор им издаваше на име помоћи годишње од 300—600 динара, јер им и општина плаћаше. Изузетак у томе бише учитељи у Призрену све до 1882 године, када поче да им се издаје по 200—300 динара годишње.

Истина, наши први ратови за ослобођење донеше слободу једноме делу нашега народа, али веома тешке прилике, које услед њих наступише, до темеља уништише рад реченога одбора јужно од Шаре и Качаника. Шта више, и име Србин тек онда постаде опасно, те се није смело јавно ни изговорити. На тај начин се и опстанак наших учитеља, нарочито спремнијих, онемогући, те листом пређоше у Србију, сем наставника Призренске богословије и Ристе Николајевића, учитеља у Ђаковици.

⁹⁾ Др. Владан Ђорђевић, Србија и Турска. Београд 1928, стр. 84—104.

Само они наши ранији просветни национални радници, који су служили јужно од Шаре и Качаника, могли су знати и осећати, колико су страдали од својих противника егзархиста.

Тако се егзархији отвори широм пут за њен пропагандистички рад. У толико више, што се наш живаљ обезглави, те слабији карактером и у невољи за васпитање свога подмлатка, пређоше у егзархисте.

Једини стожер за васпитање нашега подмлатка оста Призренска богословија, која од свога постанка 1871 године имаше и задатак да, споразумно са црквено-школским општинама, отвара школе и поставља учитеље, све до отварања наших консулата у Турској 1887—1889 год. Она се постара у лицу њених старешина, 1884 године и о набавци уџбеника, одобрених у Цариграду. Јер, и што бејаше заостало ранијих уџбеника полуиструлелих у земљи, не смедоше се употребљавати због противне њихове садржине. Тако исто и за успеле свршених богослова у Призрену и отварање нових школа, где се могаше успети и без дозволе турских власти.

Тако се запослише у новоствореним школама 1881 у селу Добре-тину на Косову Станоје Рашић, доцније прота у Солуну при нашој цркви; 1885 Сава Никшић у селу Драјчићу, Средачке жупе, и Недељко Миљковић у селу Ливаћи на Косову; 1887 Благоје Кујунџић у Горњој Србици, Срез шарпланински и Спаса Дебељковић, у Љубижди, истог среза, доцније скопски митрополит; 1891 Јосиф Спасић у Доњој Гуштерици на Косову, сада прота у Приштини; 1893 Павле Л. Чемерикић у селу Мушњикову, Средачке жупе, и 1894 Душан Поповић у Горњем Селу, исте жупе.

У старим школама 1874 године Петар Дрваревић у Призрену; у Тетову: Тома Арсић, кога Бугари искасапише 1915 године при уласку у Тетово; 1897 Крста Манигашевић у Великој Хочи, Среза подримског и Дена Дебељковић у Липљану на Косову, доцнији свештеник, кога 1915 год. убише Арнаути; Петар Димитријевић у Тетову и у Дечанима Стојан Зивгаревић, доцније свештеник у Призрену; 1880 Сава Поповић и Ђорђе Сп. Чемерикић, доцније митрополитски намесник у Тетову и Скопљу, кога Бугари убише на зверски начин у Сурдулици 1915 године; 1882 Јосиф Поповић у Грачаници на Косову; 1883 Илија Костић у Тетову по свршетку и учитељске школе у Београду; 1886 Петар Миловановић у Ђаковици и у Сеници Стеван Бојковић; 1888 у Призрену Јордан Милетић, доцније свештеник у Србији, кога Бугари убише у Грделици при повратку из Призрена; у Дечанима Цветко Стаматовић и у Липљану Јанићије Ђурђевић; 1889 у Н. Пазару Тома Поповић, доцније свештеник, кога су потурице убили; Лазар Студић у Вучитрну и Трајко Ковачевић у Гњилану, доцније свештеник у Србији; 1890 Лазар Поповић у Призрену по свршетку и учитељске школе у Београду; 1891 Петар Поповић у Приштини, сада свештеник; Јован Балшић у Сеници; Стерђа Ставрић у Косовској Митровици; Андра Кујунџић у Ораховцу, Срез подримски; 1892 Дамјан Исаиловић у Скадру, доцније свршио Духовну академију у Русији, ступио за наставника Призренске богословије, рукоположио се за свештеника, био члан Духовног суда па интерниран умро у Бугарској.

Али се тај правац и начин рада измени, и то, на жалост, доласком Срба митрополита, на рашко-призренску митрополију Дионисија и Нићифора, а на скопску Фирмилијана. Од тога времена, у постављању учитеља и премештају настаде некакав **дуализам** па и **триализам**. Ово зато што у отварању школе, постављању, унапређењу и премештају учитеља

имаше удела речени митрополити, наши консули и шефови Просветног одељења Министарства спољних послова, односно министри. А када би се у неком питању разишли, може се замислити какав је хаос наступио.

ђ) ЦИНЦАРСКО-ГРЧКА ОСНОВНА ШКОЛА

Цинцари су у Призрену досељеници из разних крајева Македоније, Тесалије и Епира. Они су се почели досељавати у другој половини XVIII века, најпре, по занимању, зидари, па онда и друге занатлије. Зидар на арнаутском језику зове се „гог“, те отуда у Призрену, место назива Влах, или Цинцарин, добили су назив „Гоге“.

Као што су се Цинцари користили нашом старом црквом Св. Спаса, тако су и српском школом, јер су се њихова деца учила у српској школи, а учитеље је плаћала црква Св. Ђорђа. Црква Св. Спаса, чији су приходи били у цинцарским рукама, није ни једне паре за школе давала. Тако је то трајало до 1864 године.

Тада и српска општина и тадашњи митрополит Мелетије, Грк, затражише од Цинцара, да од црквених прихода дају, сразмерно, по коју суму како за школе тако и за зграду, у којој је била смештена митрополија, јер је и тај закуп плаћала црква Св. Ђорђа. Али Цинцари то откашаше. Тај њихов поступак је изазвао митрополита Мелетија те је од Цинцара одузео кључеве и цркву Св. Спаса, и понудио српској општини, да прими кључеве и цркву Св. Спаса и да њоме управља, са напоменом: да ће се љуто кајати, ако га не послушају. Али тадашњи наши прваци, који су се већ били сродили са Цинцарима женидбом, удајом и кумовањем, да се не би, због тога, раздор изродио, одбише предлог митрополита Мелетија¹¹⁾. Тај поступак српске општине доцније врло је скупо стао.

Тада српска општина реши, да се цинцарска деца из наших школа отерају. Зато Цинцари отворише своју школу у кући цркве Св. Спаса, у садашњој Угарској улици, и за учитеља узеше Настаса Крстића са наставом на српском језику. После две године Цинцари узеше за учитеља поп Лазу Петровића из Јањине, који је такође употребљавао уџбенике српске и црквено-словенске. Али је почео уводити и грчки језик.

Када је 1869 године српска општина дошла у сукоб са Цинцарима због своје старине, цркве Св. Спаса, и повела парницу и код Патријаршије у Цариграду, тада Цинцари, да би се што боље увукли под патријаршијске скутове и других јеленофила, избацише из цркве и своје школе српски језик и уведоше грчки. А тај језик знао је само речени поп Лаза.

Како су Грци, у недостатку свога живља у Јужној Србији, пабирчили од сваке народности да би створили Грке, они су пригрлили и Цинцаре у Призрену, па их не само морално подржавали у реченој парници, него их и материјално потпомагали. У томе није заостало ни њихово друштво „Силогос“, у Атини, само да од њих створи Грке. Зато им послаше за учитеља правога Грка из Цариграда, који стиже у Призрен 9 новембра 1872 године.

Нешто доцније послаше им и учитељицу.

У колико Цинцари више падаше у грцизам, у толико им њихови протектори чинише разне услуге.

Црква Св. Спаса имађаше две куће у садашњој Хаџи Ристићевој

¹¹⁾ „Братство“ Др. Св. Саве, књ. IX, стр. 294. П. Костић, Верски живот православних Срба у Призрену у XIX веку. Београд 1928, стр. 79—81.

улици. На томе месту Цинцари, место да подигну себи цркву, по решењу Патријаршије, а црква Св. Спаса да се уступи са половином имања нашој црквено-школској општини — Цинцари на томе месту подиглоше лепу школску зграду. Темелј јој положише 8/21 јуна 1873 године. Сада је у њој наша гимназија.

Скоро после половине века у српској старини, цркви Св. Спаса, пропева се понова на словенском језику 1912 године, приликом ослобођења Призрена.

Стара школа, подигнута 1836 године, у којој сам и ја учио код старовремског учитеља попа Лазе Наума, досељеника из Јањине.

СРПСКЕ ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ

I У ПРИЗРЕНУ

Да би наш млађи нараштај у Призрену, који се родио у слободи, знао како су се њихови претци мучили по мрачним и влажним зградама као и око подизања школских зграда, налазим за потребно изнети све сметње и муке са којима је тај рад био скопчан.

Речено је да су приватне школе отварали поједини учитељи у својим домовима. Тако је то трајало до 1836 године. Тада је српска општина подигла прву школску зграду од слабога материјала у бившој Варош махали, сада Владојевићевој улици, преко пута од развалина бивше цркве Св. Врачева, а на месту где је било гробље. Она у дужини износи 16,50, а у ширини 12,50 метара, са два оделења и авлијом. Оно веће са више прозора, на северној страни, служило је за учионицу.

Због великог броја ђака, 120—150, у њој су на западној и јужној

страни подигнуте биле „галерије” и у њима седели старији ђаци. Поред ње, с јужне стране, била је једна мања соба, у којој су старији ђаци писали „прописе”.

Осамдесетих година прошлога века та већа учионица подељена је била на два дела, за два учитеља — два разреда.

У авлији, с јужне стране, која не износи више од 20 кв. м., било је пет нужника, готово уза саму учионицу и бунар из којег се вода узимала за пиће и друге потребе.

Због тога ђаци би се гушили зими у оној тескоби, а лети проводили време после подне, до доласка учитеља, око развалина речене цркве.

1885 године та је зграда, због веома трошног стања, напуштена.

Истина, црквено школска општина купила је била седамдесетих година прошлога века једну кућу у близини цркве Св. Николе, али је тамо била женска школа.

Напуштањем поменуће старе зграде, наступи још већа оскудица. Нарочито се она осећала на северној периферији вароши, те мала деца с тешком муком, нарочито зими, долазише у други крај вароши.

Да би се тој деци учинила олакшица и остало више простора за ђаке на другој страни вароши, српски еснафи купише у садашњој Подримској улици једну кућу за школу. Али се школа онда не могла отворити, зато што се томе успротиви тадашњи претседник општине, Рамиз Паша Агаларски, родом из Призрена, а уз њега и турска просветна комисија.

Рамиз паша учинио је то из освете, што надлежни у Београду бејаху отпустили из службе, **после десет година**, његовога братучеда, Јусуф Ефендију, који бејаше учитељ турскога језика у Богословији, **а без икакве, бар једновремене награде, за толико година његове службе.**

Због свега тога школе су радиле код цркве Св. Ђорђа у **собама изнад механа**, у приватним кућама, а за време руско-турскога рата у згради где је био руски консулат, при земљи. Само се по себи разуме, да су у таквим влажним учионицама многа деца и животом платила. А и такве учионице врло је тешко било добити. Јер, почевши од 1885 год., када бејаху установљене просветне комисије, искључиво са члановима мухамеданцима, размештај школа бејаше скопчан и са тим тешкоћама, што је за сваки размештај требало добити дозволу. А добити те дозволе није било лако. Нарочито те су тешкоће постојале за време претседништва, чувенога у Призрену, Шефик Бега. А он увек заузимаше видне положаје: шефа полиције, претседника општине или претседника просветне комисије.

Шефик Бегу запињаху за очи пет шест наших учитеља-ца, од куда се и по колико плаћају. У томе питању о платама доскочило би му се тиме, што се претходно рекло учитељима-цама, да сваки каже своју годишњу плату од 10—15 турских лира, јер ни просветна комисија није плаћала више мухамеданским учитељима, и да наше учитеље плаћа црква.

Од шездесетих година прошлога века Српска црквено-школска општина у Призрену — а уз припомоћ српских еснафа куповаше све више плацева код цркве Св. Николе, а у намери да онде подигне модерну школску зграду, у којој би се могле све основне школе сместити. Али не могла доћи до потребне суме, јер сви приходи, **који у црквама падоше и у корист школе, идоше на зидање нове цркве Св. Ђорђа.**

У тој невољи пружио је наду за остварење њене поменуће намере,

њен суграђанин, покојни Младен Ј. Угаревић, трговац. Пре смрти својим тестаментом све своје имање, у вредности од 390 турских лира, завешта на подизање једне школске зграде. Али да се та сума капиталише и, кад достигне суму од 1.100 турских лира, онда да се 1000 лира употреби за зидање школске зграде, а приход од 100 лира да се употребљава за њено одржавање.

За стараоца масе изабрао је своје суграђане: проту Косту Илића, Тому Ст. Чемерикића, кожарског трговца и Гаврила А. Станимировића, трговца. Прота Коста и Гаврило наскоро умреше, те на њихово место општина изабра Алексу Ст. Чемерикића, трговца, те обојица часно поверени им задатак извршише и, 1906 године, предаде Тома, као главни тужор масе, црквено-школској општини 1.100 турских лира у злату. И раније, докле се маса поменутог добротвора увећавала, радило се на томе, да се изради дозвола у Цариграду за зидање школске зграде. А преко Министарства иностраних дела у Београду изради у Министарству грађевина потребан план архитекта Пера Поповић.

Али се у питању дозволе наилажаше на разне препреке. Јер је требало имати лекарско уверење о томе како зграде, у којима су школе смештене, не одговарају хигијенским условима. Сем тога, требало је ту потребу да потврди у „Идаре меџилис“ (Административни савет) у спровођу молбе за дотично министарство у Цариграду. А у томе савету бејаху Призренци муфтија и Шериф ефендија, Хаџи Шабан. Овај пак бејаше већи фанатик и наш непријатељ од поменутог Шефик Бега, а од великог утицаја.

Почевши од 1885 године турска просветна комисија у Призрену поче подизати мале зграднице са по једном или две собице, највише при џамијама за мухамеданске школе. А наша општина има подићи модерну школску зграду, већих размера тако, да би мухамеданске школске зграде, према њој, изгледале ништавне. И како би Шефик Ефендија и остали фанатици могли поднети, да краси варош „џаурска школа“ којих има само 800 домова, а мухамеданаца око 4000?

Такву завист, која бејаше највише оличена у Шериф Ефендији, овај испољи приликом када писац ових врста са тројицом трговаца: Крстом Патрногићем, Савом Дрваревићем и Хаџи Петром Мирчетићем оде молити Шериф Ефендију у име Срба да се, не само не успротиви зидању наше школске зграде, него да ту преку потребу и подржи у „Идаре меџилису“.

— „Не-е-е!“ викну он. „Шта-а! ви сте једну касарну већ начинили, па зар још једну хоћете да начините?!“*) циљајући на богословске зграде. „Прошла су та времена, кад је Сима Игуманов, доносећи по један сахат на дар из Русије Хаџи Осману Агаларском, мојем оцу и другим нашим првацима и тако подигао ту касарну!“

— Опростите, Шериф Ефендија, рекох му ја. Сима није подигао те зграде митом него топузом.

— Како то топузом?

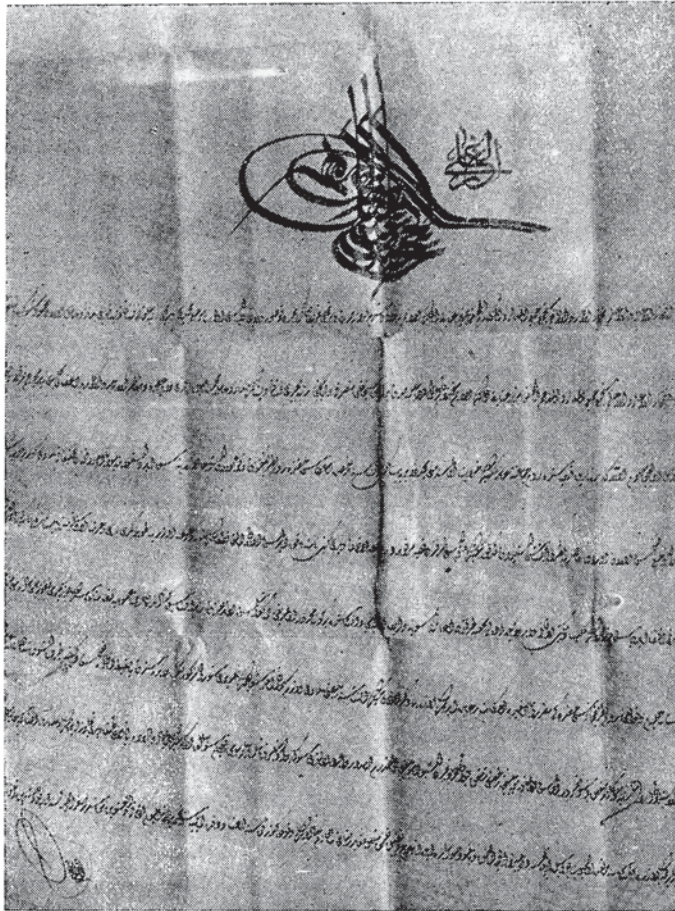
— Тако, што је Сима био руски поданик — а у Цариграду руски посланик Игњатијев, те Сима није морао чак ни тражити дозволу. Па онда Сима није начинио те зграде само за нас, Призренце, него и за све остале у турској царевини који долазе да се у његовој школи уче. А ми хоћемо да имамо своју школу, у којој би били сами господари.

*) „Бир кшла јаптрд'н'с, даа бир ми јаптрма истерсунус?“

Што се тиче вашег покојног оца, ми смо сви знали да је био поштен и честит човек, и први пут од Вас, његовога сина, чујемо да је био „рушветлија“ — подмитљив. — А у царско здравље, и наша ће се школа сазидати.

То га заболе и он „спусти дурбин“, али не обећа да ће по нашој молби поступити.

У тој невољи општина се обрати за моралну помоћ тадашњем руском консулу у Призрену, Тухолки, а преко њега руском посланству у Цариграду и нашој влади у Београду, а Митрополија Патријаршији и тек на заузимање свију њих, потврди се план и издаде ферман за зидање зграде. Он стиже из Цариграда после неколико година, тек 19 маја ст. 1906 године. Ферман гласи на турском и српском језику¹²⁾:

ТУГРА ГАЗИ СУЛТАНА АБДУЛ ХАМИДА ХАНА

Поносе велможа и веледостојника, старешино првака и главара, скупе свих врлина и крепости, намењен за Божије благодети, мој царски ађутанте и високи први

¹²⁾ Оригинал износи 82 у дужини, а 56 сантиметара у ширини.

дивизијару, косовски валију, носиоце мога ордена Меџидије у брилијантима и мога славнога ордена Османлије I степена, Махмуд Шефкет пашо, да Бог повећа твоју величину! Поносе великана и првака, скупе свих врлина и одабраниче за Божије благодети, отмени и одабрани рицале моје царевине, окружни начелниче призренски, носиоце ордена Меџидије II степена, Мехмед Емин ефендија, да потраје твоја величина; и ви часни и угледни чланови окружног већа, нека вам је, по доласку овога мога царског писма, знано да је, на тражење грчке патријаршије, да се на место порушене школе, која припада грчкој верској заједници у Призрену, подигне нова школа. Зато извршите потребан увиђај и, по прибављеном извештају, да би нова школа коштала око 500 лира, које би подмирили вакуф, цркве и школе као и добровољни прилози становништва. И да школа треба да износи 27 метара у дужини и 18 метара у ширини и да буде од тврдог материјала. Јер је државни савет у својем грађанском оделењу нашао да се може издати царско одобрење за зидање те грађевине која, када се доврши, приликом отварања, да се поступи сходно прописима 129 члана правилника министарства просвете који се односе на грчку патријаршију у моме престоном граду и његовом подручју. С тога је моја царска заповест, да се та школа сагради на горе речени начин. Зато и издајем овај високи акт са мога царског престола, који садржи дозволу за ту градњу на месту где се налазе шест објеката и плацева, које је купио мутавелија поменуће школе и од њих основао задужбину за школу и цркву.

С тога ви поменути валија и окружни начелниче и остали именовани, немојте сречавати изградњу те школе у одређеним мерама с тим, да се трошкови око тога посла подмире на горе речени начин и да се ни од кога новац не прикупља силом, нити кога због тога узнемирава, и да се старате да се не чине друге какве сметње и препреке у противности са мојом царском вољом.

Написато дана двадесетдругог месеца сефера године хиљаду тристотина двадесет четврте, хеџирске т. ј. 12 априла 1906 године¹³⁾.

Како се веровало да ће се потребно одобрење добити много раније, то потребан материјал за зидање зграде, више мање, бејаше готов, који је добављао Јован Мл. Чемериќић и водио надзор и рачуне до свршетка те зграде. Зато се одмах похита и **на дан 20 јуна 1906 године положи темељ и доврши први спрат**. А за то се упрости готовина Младена Ј. Угаревића у 121.325 златних гроша и 3 паре. Али се тиме не постиже циљ, да би се сви разреди, мушке и женске школе, могли сместити, а других пара ни од куда.

У тој тешкој невољи дође се на мисао, да се општина обрати којем патриоти у Београду с молбом, или да исплати све учињене трошкове и подигне о свом трошку још један спрат, па да подигнута зграда буде његова задужбина, или бар само други спрат па да буде заједничка са Угаревићевом.

У тој намери општина изабра двојицу својих суграђана: писца ових редака и Младена Антића, обућара, и са потребном молбом и овлашћењем ипути у Београд. Ови тамо ангажоваше многе личности, да би свој задатак постигли — али узалуд. А када се писац ових редова обрати за то покојном Николи Спасићу, познатом тада богаташу у Београду, он одби молбу с овим разлозима:

— „Ја нигде не дајем веће суме, а још мање могу дати за Призрен.

¹³⁾ Мухамеданци не рачунају године од рођења, него од бегства Мухамеда из Меке у Медину и то се зове хеџирк. Отуда и реч мухацир пострадао за веру.

Ово за то што ја сумњам да неће једнога дана Аустрија поклонити све те крајеве, и онда би узалудна била моја помоћ.”

Тако, место помоћи и какве утехе, једно разочарање у тврдој вери да ће ове крајеве ослободити Србија. Истина, сумња пок. Спасића није се, хвала Богу, остварила, али се и од његовога патриотизма, отказаном помоћи Призрену, није ништа окрњило. Јер је он доцније својим завештањем своје име овековечно. За то нека му је и овде слава и вечан помен!

Пошто се вратисмо из Београда као што смо и отишли, другог излаза не бејаше за довршење поменуте зграде, већ да се општина задужи код Фонда цркве Св. Ђорђа (сада Призренске банке) и започету зграду доврши. А како црква Св. Ђорђа бејаше дужна за своје довршење око 80.000 динара српским еснафима и бив. друштву Св. Саве у Призрену, а нико није наваљивао да своја потраживања од цркве наплати — то да црква Св. Ђорђа из својих прихода поступно тај дуг исплати. А та сума износила је 128.970 гроша и 7 пара.

Тако се месеца октобра 1907 год. доврши речена школска зграда, која је коштала 250.365 гроша и 10 пара предратних. А када се урачуна и вредност плаца, онда излази сума више од 500.000 златних гроша.

Школска зграда, задужбина Младена Угаревића.

Освећење те вграде изврши се 1907 године 12 новембра, на дан смрти њенога добротвора пок. Угаревића, и ако о дану његове смрти није нико ни мислио.

Зграда износи у дужини 27,50, а у ширини 18,50 метара са 11 мањих одељења и салом у дужини 16,50 а у ширини 8,50 метара.

Сем богословијске сале, она је једина која је служила за разна предавања, забаве и свечаности докле није подигнут био Соколски дом.

У тој згради и сва просветно-културна друштва држе своје седнице, јер других локала немаше за те потребе.

Сем поменутога Шериф Ефендије имадосмо још двојицу фанатика,

врло јаким противника. То бејаху Јашар Ефендија Калис, старином из арнаутског гнезда, села Калиса у Љуми и Шефик Бег из Призрена. Да најпре кажем коју о Јашару.

Јашар Ефендија бејаше други секретар начелства у Призрену. Због његове преке њарави, њега се прибојаваху и сами мухамеданци. Србима ретко да је који пут и проговорио, а са тадашњом нашом интелигенцијом, која се могла на прстима избројати осамдесетих година прошлога века — никада.

У својем просветном и националном раду ја сам увек настојавао, да се виђенијим мухамеданцима што више приближим. Јер сам стекао уверење да, у колико наша интелигенција даље од њих стајаше, у толико је пред њиховим очима изгледала опаснија и обратно: што више бејасмо у додиру — наравно увек опрезно — у толико мање опасна. Такво држање никада, ни мени лично, ни општој ствари, никакве штете није доносило, него користи.

Али, како се приближити томе зверу у људском облику, када, не само што сам не бејаше подмитљив, него и друге за то осуђиваше? Али један случај донесе и даде прилику да нам се приближи.

1888 године бејаше турска влада опорезовала све хришћанске учитеље и професоре па и наше. Зато прве године платисмо порезу према количини својих плата. Али зато, што те плате не издаваше држава, него други, Патријаршија у Цариграду издејствова, те се те порезе ослободисмо.

Када бејаше о томе стигао акт из Цариграда, тада управник пореског одељења, Смаил Ефендија, зваши Чолак, позва ме у своју канцеларију и рече:

— Петре Ефенди, ви, даскали, имате да частите, јер вас је Њ. В. Султан ослободио порезе.

Подипнувши фес, узвикнух: да живи Њ. В. Султан!

А именовани Јашар Ефендија, који се ту случајно деси, погледа ме попреко, као да ме хоће прогутати.

— Па чиме да вас частимо, где и колико ће вас бити?

— „Ето ја, Јашар Ефендија, и још четворица игли петорица. Много јела нећемо, него „бир екши, бир тузли ем бир патли“ (једно кисело, једно слано и једно слатко). Наравно да треба по мало ракије и вина. Ручак ћете спремити у идући петак, јер тада ми не радимо, а ручаћемо у вашем школском винограду.”

У винограду проведосмо до пред сами мрак врло пријатно и без политичких разговора. А када сиђосмо у варош, мене Јашар Ефендија узе под руку. Тиме је хтео ваљда да покаже мухамеданцима, да сам под његовом заштитом. И зато Јашар Ефендија бејаше све питомији.

Али је на његово расположење, како према мени, тако и према нашем живљу, највише утицало то што му, једно за другим, умреше два сина и жена. **А знајући за своје тешке грехове, он се бејаше потпуно уверио, да га је стигла казна Божја.** Зато он поче осуђивати све зулуме, које наши подносише у целом Санџаку (Тетову и Гостивару), тврдо уверен, да држава неће дуго трајати, у којој се свакојака зла чине. А као да би и наша Србија могла у том погледу пружити помоћ, он долазаше, по који пут, код мене по мраку и читаше шифроване депеше о грдним зулумима који се чинише. А мени те депеше даваше богат материјал, за моје извештаје, нарочито нашем консулату у Приштини.

После ослобођења Призрена Јашар ефендија 1914 године оде у Цариград, да тражи пензију, а бејаше добио службу у Бруси. Тамо, после кратког времена, умре.

Шефик Бег бејаше по наш просветни рад у Призрену ју толико опаснији, што бејаше далеко умнији и интеллигентнији од Шериф ефендије и Јашар ефендије, и веома препреден. Он уливаше највеће поштовање међу својим суграђанима — муслиманима.

У току времена, као што рекох, Шефик бег заузимаше у Призрену видне положаје: бејаше шеф полиције, претседник просветне комисије и претседник општине.

Као шеф полиције често упадаше у Богословију и распитиваше се о њеном раду и наставницима тобож у приватној форми. Дешавало се да нас који пут застане при ручку, и онда би се стао извињавати што нас је узнемирио.

— Напротив, рекао бих му, само пријатељи застају своје пријатеље при јелу. И то је најбољи доказ да сте ви наш пријатељ.

Зар ме у истини сматрате за својега пријатеља?

— Него? Тако бар тврде стари, да само пријатељи застају своје пријатеље при јелу.

А тај „пријатељ” наредио је својем потчињеном полицајцу, Изет ефендији, Призренцу, који бејаше по мало научио читати нашки, да на песку, покрај реке Бистрице, чепрка по сметлишту које се из Богословије избациваше, а у намери да напише на коју песму, или ма шта друго противне садржине.

Преко тога Изет пази ко улази и излази из Богословије, нарочито ноћу, а из zgodног места да га нико не примети, па и на моју кућу, која бејаше до Богословије.

Једне вечери, на свој рођендан, бејаше позвао на вечеру тадашњи ректор Богословије Малентије Вујић нас, своје колеге, свештенике, учитеље и руског консула Лисевића.

Изет је све нас видео када смо ишли у Богословију и када смо се око пола ноћи враћали, па о томе известио свога шефа, Шефик бега, који сутра дан рано дође у Богословију.

— Не знам ко је доставио мутесарифу, како се овде купите ноћу, по стотину вас”, вајка се Шефик бег, „те ме је мутесариф прекорео и изружио, како да он то чује од другога, а не од мене, шефа полиције.”

— Макар ко био, крупно је слагао мутесарифа, да нас је синоћ било стотину овде, а било је око 20 на вечери код господина Ректора, па је био и Руски Консул.

— Шта-а-а?! и Руски Консул.

— Да и Руски Консул.

— Велика вам хвала што ме обавестисте како је било, те да се код мутесарифа оправдам и онога лажова осрамотим.

А Шефик бег је мислио да ћу ја сакрити, да је био и Руски Консул, па да од тога нашег састанка прави неко питање.

И као претседник просветне комисије често би ме узнемиравао, покушавајући да ме ухвати у лажи, по колико којим учитељ-ца имају плате и од куда им се плаћа.

Знајући то, ја сам сваком учитељу-ци казао по колико имају годишње плате и да их црква плаћа, обично по 1200—1500 гроша годишње, по колико су износиле и плате њихових, мухамеданских учитеља.

Тако спремни увек би му на позив одлазили и одговарали.

Једном приликом, при изласку из његове канцеларије, ја пустих испред себе да изађу учитељице, па онда ми, мушкарци, за њима.

Шефик бегу, који је навикао да напред иду мушкарци, а за њима женске, паде то у очи, па ме зовну, врати у канцеларију и пита:

— Како то, ти, њихов старешина, пушташ да даскалице, које ти могу бити и ћерке по годинама старости, излазе напред, а ти за њима?

То питање мени дође као поручено, да га тако насадим, како нас не би више позивао, и да се више не сети поставити ми овакво питање, те му рекох:

— Тако је а ла франга.

— А зашто то чине и како правдају?

— Они кажу, да женскиње пуштају испред себе зато да би могли на њих боље пазити и видети, да ли ће им мушкарци, који с противне стране долазе, дати какав неморалан знак. Ако тако не би поступали, они не би ништа могли видети што се за њиховим леђима ради. Зато се пуштају да иду женскиње напред, а они позади.

Како га мој одговор ујде за најосетљивији живац, он подвикну:

— Одлази, Бога ти, одлази! И више се није сетио да нас скоро позове, али ипак није нас оставио на миру.

Зато што Шефик бег не бејаше подмитљив, те и зато уживаше добар глас, не бејаше могуће друкчије да га се ослободимо, сем да га компромитујем како у грађанству, тако и код виших турских власти.

Почетком месеца октобра 1894 године, пок. Љуба Ковачевић, бив. министар и државни саветник, при повратку из Дечана преко Призрена дође у Солун, те се ту састадосмо. Тада бејаш отишао у Солун за директора наше бивше гимназије да је отворим.

Тамо, на моје питање, коме је у Призрену учинио посету, рече да је, између осталих, и Шефик бегу, који тада бејаше претседник општине.

— Какав је утисак на вас оставио Шефик бег?

Приметио сам да је нека змија, али га ти боље познајеш.

— Баш зато што га добро познајем и зато што би требало да се, бар из Призрена, удаљи, ја вас молим да поступите овако:

Када стигнете у Београд, Шефик бега одмах да предложите нашим надлежним факторима, да га одликују орденом, и то **Таковским крстом III степена**, који Турци, из познатих вам историјских разлога, јако мрзе.

— Па шта ће бити ако га и одликујемо?

— Ја вас молим да по мојем предлогу поступите, па ћете чути, колико ће дана после остати у Призрену.

И Ковачевић није закаснио, него одмах, по доласку у Београд, из нео дотичном министру мој предлог. Шефик бег је био одликован и добио Таковски крст III степена. Добио, али на своје зло. Јер, местни мухамеданци, чувши за то одликовање, они се узрујаше и огласише Шефик бега за „муртата“ — издајника. Узалуд се Шефик бег бранио, како се и сâм чуди од куда му то одликовање, јер никада о томе није ни мислио и зато што је из дна душе мрзео Србе — ђауре. Ништа му то није помогло. Он је ипак у очима својих суграђана мухамеданаца остао „муртат“.

Докле се Шефик бег тако, на тој ватри пржио, њему се спремио други „колач“. На име, тада не бејаше вароши, у којој Султан Хамид не имађаше својих шпијуна, па ни Призрен не бејаше без њих. И један од њих, или који други противник му, бејаше доставио у Цариграду, како

се варош узрујала против Шефик бега, те се треба бојати да се не изроди каква побуна. Зато Шефик бега позваше у Цариград, дадоше му добар положај, али, по свој прилици и мало „шербета”, тек стиже глас: „умро Шефик бег”.

СЕОСКЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ, УЧИТЕЉИ И ШКОЛСКЕ ЗГРАДЕ

У призренској околини најстарија је школа у селу Муштушту, сада Среза подгорског. 1846 год. ту школу отворио је много заслужни архимандрит Дионисије, бивши игуман оближњег манастира Св. Троице и за учитеља довео јеромонаха Константина, родом из Галичника, Среза дебарског, а за то му је манастир плаћао по 400 гроша годишње. Сем те, врло мале плате, ваљда је добијао храну из реченога манастира или из села.

Али је школа радила непуну годину дана и затворила се, свакако, услед смрти архимандрита Дионисија, који је и настојавао да сељаци шаљу своју децу у школу.

Тек шездесетих година прошлога века отворио је приватну школу у истом селу Јован Милетић, доцније свештеник у Призрену, али и он за кратко време.

Као архимандрит Дионисије, тако 1882 год. бивши игуман истога манастира, Петроније Радивојевић отворио је школу у манастиру за децу из реченога села и осталих оближњих, а за учитеља поставио Косту Хојевића, старошколца, родом из Скадра и искушеника тога манастира. Али ни Петроније не беше боље среће, јер сељаци не одговараше ни том приликом родитељским дужностима, да своју децу шаљу у школу, те и она, после годину дана, престале радити.

Због такве немарности сељака према школи требало је да протекне читавих четрнаест година па да се понова отвори школа у томе месту. Она је отворена тек почетком месеца септембра 1896 године. За учитеља био је постављен Милутин В. Вукић, свршени призренски богослов, 1896 године, родом из Призрена. Он је у тој школи радио до краја 1900/1 год., а после њега долазе други учитељи и школа је од тога времена стално радила и ради.

У недостатку школске зграде, која се 1927 године имала подићи, школа је радила у згради месне цркве Св. Богородице, где има стан и за учитеља.

Године 1928 подигнута је нова школска зграда са шест одељења, управитељ школе био је Крста Арић, учитељ, родом из Призрена.

У ВЕЛИКОЈ ХОЧИ, СРЕЗА ПОДРИМСКОГ

У овом селу отворена је школа 1865 године и за учитеља дошао Алекса Н., старошколац, родом из Ђаковице.

После Алексе, 1870 године, Михајло Ђорђевић, бивши ђак Београдске богословије, родом из тетовског краја.

1871 године дошао је за учитеља бивши ђак другог разреда Београдске богословије Тома Поповић, родом из Призрена и радио до почетка 1872 године, а после дужег боловања умро.

Павле Стевановић, свршени београдски богослов, родом из Тувле у Босни, од месеца октобра 1873 до свршетка 1874/5 школске године.

Јован Радуловић, такође свршени београдски богослов, родом из Босне, радио је у 1875/6 школској години.

Од свршетка те школске године до месеца септембра 1878 године, услед ратних неприлика, школа није радила.

Месеца септембра 1878 године ступио је за учитеља Крста Маниташевић, свршени призренски богослов 1878 године из Велике Хоче и радио до месеца октобра 1879 године.

Стојан Зивгаревић, свршени призренски богослов 1879 године из Велике Хоче и доцније свештеник у Призрену, од месеца септембра 1878 до септембра 1884 године.

Почетко 1884/5 школске године поново је дошао за учитеља именовани Крста Маниташевић и остао до свршетка 1891/2 школске године.

Глигорије Поповић, родом из Гњилана, служио је од почетка 1892/3 до свршетка 1894/5 школске године.

Манојло Лазаревић из Призрена, свршио је Призренску богословију и скраћени курс Учитељске школе у Београду. Радио је од почетка месеца септембра 1896 до 16 октобра 1898 године.

Сава Ђурић, свршени призренски богослов 1898 године, родом из Призрена, од 1898 до 14 фебруара 1901 године. Сава је напустио своју дужност у невреме, зато што је на њега пуцао неки Арнаутин ноћу и, пошто му се није дало друго учитељско место у Турској, он је прешао у Србију и тамо радио као учитељ.

Када је у томе селу, 1864 године, подигнута била црква Св. Стевана, тада је поред ње подигнута једна зградња од слабога материјала са дућаном, а поврх њега једна соба за учионицу.

У ОРАХОВЦУ, СРЕЗА ПОДРИМСКОГ

У томе месту, благодарећи Сими А. Игуманову, школа је отворена месеца септембра 1866 године и за учитеља дошао Илија Спасојевић, студент Кијевске дух. академије у Русији, родом из Босне. Ту је остао само годину дана, а затим отишао за учитеља у Стрецуку.

После његовог одласка 1867 године дошао је за учитеља Василије Глигоријевић, родом из Вучитрна, али се не зна докле је радио, јер се зна да су истовремено вршили учитељску дужност и старошколци: поп Илија Бећировић—Спасојевић, дошљак из Пљеваља или Гусиња, Сима Шијак и Јанче (Јанићије) Ђурић, родом из Призрена, доцније свештеници велико-хочке парохије.

Месеца септембра 1873 године дошао је за учитеља Милан Јанковић, свршени београдски богослов, родом из Васојевића и остао до месеца маја 1876 године. Тада је напустио школу услед из темеља порушене безбедности устанком у Херцеговини. А ораховачке потурице биле су познате као највећи гониоци православља.

Те потурице и оближњи Арнаути заборавили су на доброту Јанковића што им је, на чудан начин, лечио рањенике. Тако би он испирао уста љутом ракијом, па би сав гној из ране усисавао. Затим би опет напунио уста ракијом и њоме рану испирао.

Пошто је Милан, из наведенога разлога, морао напустити Ораховац, школа није могла радити пуних **четрнаест година**, све до 1889 год.

Благоје П. Кујунџић, свршени призренски богослов 1887 године, родом из Ораховца. Радио је 1889/90 школске године.

Сава Никшић, свршени призренски богослов 1885 године, родом из села Драјчића у Средачкој жупи, од 4 новембра 1890 године до 20 августа 1891 године.

После Никшића дошао је понова за учитеља именовани Благоје П. Кујунџић и радио од 14 августа 1891 до краја 1896/7 школске године.

Петар Миловановић, свршени призренски богослов 1896 године, родом из Ђаковице, од месеца септембра 1897 до свршетка 1901/2 школске године.

Марко Кецовић, свршени призренски богослов 1897 године, родом из Призрена, од почетка 1902/3 школске године.

И у овоме месту, као у Великој Хочи, била је подигнута близу саме цркве мала зграда од слабога материјала и у њој је радила школа.

У СРЕДАЧКОЈ ЖУПИ, СРЕЗА ШАР ПЛАНИНСКОГ

Становници православни Срби у овој жупи разликовали су се од осталих у призренској околини у погледу школовања свога подмлатка, ваљда, понајвише зато што су, као печалбари, осећали потребу да се могу дописивати са својим породицама. **Зато су се код њих школовала и женска деца**, што у другим местима није било, или врло ретко. И међу сеоским становништвом једино се код њих и налазиле жене писмене од отварања те школе.

Прва школа у тој жупи отворена је месеца августа 1867 године у једном чисто српском селу у тој жупи, коју мештани зову Стречка и за учитеља дошао именовани Илија Спасојевић, бивши учитељ у Ораховцу. Радио је до свршетка 1871/2 школске године. Затим отишао у Београд и оженио се тамо ћерком тадашњег старог учитеља у Београду, Косте Павловића, Косаром, па је обоје упутио тамошњи Учени одбор, управо М. С. Милојевић, за учитеља у Кичево. Тамо су остали до пре почетка рата 1876 године, па прешли у Србију, где је Спасојевић, како сам слушао, ступио у свештенички чин.

Јован Миловановић, родом из Сенице, колико се сећам, мало школован, од месеца септембра 1873 до свршетка 1873/4 школске године.

Те године даде Призренска богословија прву генерацију својих воспитаника, те за учитеља дође њен воспитаник, Антоније П. Никшић, родом из села Драјчића исте жупе. Служио је до свршетка 1874/5 школске године.

Антоније Љамић, свршени призренски богослов, 1875 год., родом из села Стречке у тој жупи, од почетка 1876/7 школске године до свршетка 1891/2 школске године.

Антоније бејаше слабога здравља, због чега напусти учитељску дужност и ступи у свештенички чин на средачкој парохији.

Миладин Никач — Симић, родом из Санџака. Нисам могао сазнати где се и колико школовао, а слушао сам да је био ђак Вечерње светосавске школе у Београду. Он је био врло добар учитељ, радио је од 1 јануара 1893 до 22 новембра 1901 године¹⁴).

¹⁴) Тек бејаше Симић стигао у Призрен и јавио се тадашњем ректору Богословије архимандриту Илариону Веснићу и отишао на своју дужност у Стречку, али ни један ни други нису повели рачуна о томе да је требало потврдити Симићеву сведоџбу бар код Митрополита призренског, ако не код Просветног инспектората у Скопљу.

У селу Стрецкој подигнута је школска зграда 1868 године од слабога материјала, о трошку мештана и помоћи, коју им је пружио наш велики добротвор С. А. Игуманов и прилозима које је прикупио у Србији Никола Вукић, бивши бакалин онде, родом из Призрена. Он има, и иначе, доста заслуга за ту школу.

Али после двадесет година, та школска зграда, на брзу руку прављена, поче попуштати, те се мораде нова зграда и на истом месту подићи. Мештани спремише камен, песак и креч. Али се дрвена грађа морала куповати и зидарима платити, а пара ни од куда.

Пошто бејаше Симић почео радити у школи, кроз неки дан бејаше се враћао из Горњег Села, претседник просветне комисије у Призрену, Алим ефендија, па свратио Симићу у школу. Видећи у њему, новог учитеља, он му затражи школску сведоцбу, да се увери да ли му је, ма са које стране, потврђена. А кад је видео да сведоцба није потврђена, претседник је Симићу строго наредио да, у року од три дана, сведоцбу потврди, иначе ће школу затворити и њега стражарно вратити у место рођења.

Бејаше пазарни дан у Призрену (среда, као и сада), Миладин, кога бејаше упутио мени ректор Веснић, сав претрнуо од страха, моли ме да га спасем беде, а због немарности и једног и другог, па и школу. У тој намери пођем са Симићем просветној комисији, која беше срећом баш тога дана на окупу. Како Симић бејаше рекао претседнику да не познаје мектеб-мудира (ректора), ја смислих да га претставим као незналицу, а на основу једне турске изреке у Призрену, која ће комисији годити и смех изазвати.

Та изрека на турском гласи: „Крк Бошњак — бир адам; о да јарамаз”, то јест „ако од четрдесет Бошњака саставите једног човека, и он неће ваљати.” А пошто је Симић Бошњак из Санџака, то ће се та изрека потпуно и на њега применити.

Претседник комисије пита:

— Ко је овај даскал, што каже да не познаје ни вас ни мектеб-мудира?

— То је онај један састављен од оних четрдесет Бошњака, па и он не ваља. Јер ви сте га питали познаје ли мектеб-мудира, а он не зна шта значи мудар. Па се окренем Симићу и питам га српски:

— Је ли да познајеш Ректора Богословије?

— Како да га не познајем. Познајем га врло добро.

— Занста је прави Бошњак. Нега ви се постарајте да му Деспот ефендија (митрополит) потврди сведоцбу, иначе знате шта ће да наступи по школу и даскала.

Али митрополит Милентије, Грк, лежи на постељи болан и преболан само на леђима, те се, без туђе помоћи, не може ни окренути. Уђем код њега, приђем му руци, и кажем зашто сам дошао и замолим да потврди Симићеву сведоцбу, иначе ће се школа затворити.

— Како можем да потврдим сведочанство, када, ето, само на плећи лежим?

— Моћићете, моћићете; ја и поп Коста (његов намесник) усправићемо вас, а ви сте навикли да пишете на колону.

— Е ајде, ајде, подигните ме.

Ми га усправисмо и дадосмо му гушчије перо у руку (јер он само с таквим пером писаше) и он написа.

У тој невољи обратих се друштву „Св. Саве“ у Београду, и оно посла четрдесет наполеона, па онда још двадесет, **свега шездесет наполеона**. При свем том, соба за становање учитеља не могла се патосати, јер се сав тај новац потроши.

Горњоселци, у истој жупи, којима је близу Преволац, имадоше прилично и борове шуме, те моглоше пружити у томе своју помоћ.

А да би се у томе што боље успело, пођох у очи Ваведења (Св. Пречисте) у Стречку, ту преноћих, па сутра дан, врло рано, са именованим Антоном Љашићем стигосмо у Горње Село на литургију, коју служаше свештеник Никола Никшић, веома честит човек и љубитељ просвете. Срби у Горњем Селу сви, сем неколико породица, славе Св. Пречисту (21 новембра ст. ст.). Зато, по свршетку свете литургије, сва тројица обиђосмо имућније куће честитати славу и просити даске за довршење школске зграде. Сви, којима се обратисмо, приложише по три до пет дасака. Тако се школска зграда доврши, благодарећи понајвише друштву „Св. Саве“.

У СЕЛУ ЗОЧИШТУ, СРЕЗ ПОДРИМСКИ

Школа је отворена месеца септембра 1871 године и за учитеља дошао је Јевта Стевановић, старошколац, родом из Мостара (Херцеговине) и остао до месеца маја 1876 године.

Тада је морао напустити школу и тајно утећи из села, зато што су се, због његових интрига, потукле две српске породице, Денина и Гапина, од којих су убијена двојица, рањена тројица.

Због тога, као и због ратова и других немира, школа се у том селу отворила тек месеца септембра 1888 године, а за учитеља дошао Ђура Стојановић, родом из тога села, који је свршио два разреда тадашње троразредне Призренске богословије. Речени Ђура ступио је у свештенички чин 20 августа 1891 године, и радио у школи до 1897 године. Тада, на предлог школског ревизора Саве Јакића, школа се морала затворити услед слабог успеха, а нарочито због врло малог броја ђака.

Речени Ђура бејаше веома одважан у држању према Арнаутима и брањаше, колико моглаше, своје парохијане. Никуд без обужја не иђаше. Зато Арнаути вребаше сваку прилику да му дођу главе. И што не моглоше постићи за турске владавине, то постигоше за време „хришћанске“ — бугарске окупације.

„20 априла 1918 године јадни поп Ђура бејаше пошао из Призрена са једним сапутником Србином у своје село Зочиште без оружја, јер га од Бугара није смео носити. На путу, тек је прешао реку Топлуху и стигао до Великог Дуба, изађу му из заседе двојица наоружаних Арнаута да га убију. Он, бедник, место да се прихвати свога револвера, без којег никуд није ишао — успео је само да се прекрсти и узвикне: „Боже, помози ми!“ На то зликовци опале на њега из пушака и на месту га убију. Један метак бејаше га погодио у чело, те му се мозак виђаше.

„Мртвог попа Ђуру донесмо у Призрен, али га сахранисмо тек 22 априла, докле су га бугарски лекари прегледали.

„Тадашњи у Призрену бугарски митрополитски намесник Стеван Карајанев, родом из Велеса, велики насилник и блудник, договорно са осталим бугарским изелицама, много Арнаута оглоби тобож у корист

поп Ђурине деце, али она ни паре не добише. Њих прихвати, почетком 1919 године Дом сиротне деце у Призрену¹⁵⁾).

У СЕЛУ ЉУБИЖДИ, СРЕЗ ШАР-ПЛАНИНСКИ

Ту је отворена школа 1872 године и први учитељ био је Риста Пирковић, старошколац, родом из села Љубижде и радио само до 1875 год. И како су већ почели наступати немири, школа се затворила. Томе су понајвише били узрок тадашње силедије Хаџи Руста и Ука, чувени зулумџари из села Кабаша. Али доцније обојица платише главама: Уку обесише у затвору Турци као да се сâм обесио, а Хаџи Русту младом, турци 18 августа 1910 године обесише јавно у Шедрвану, у Призрену.

Та је школа понова отворена тек месеца септембра 1882 године и за учитеља дошао Васа Поповић, родом из Призрена. Свршио је троразредну Богословију и скраћени курс Учитељске школе у Београду.

Спаса Дебељковић, родом из Липљана. Свршио троразредну Богословију. Радио је у 1891/2 школ. години.

Богољуб Појантић из Призрена, свршени призренски богослов 1903 године. Служио је од месеца септембра 1893 до септембра 1897 године.

Антоније Димитријевић, свршени призренски богослов 1879 год., родом из Пећи; од месеца септембра до краја августа 1900.

Стојан А. Ђорђевић, родом из Призрена, свршени призренски богослов 1898 године; од септембра 1900 до 1 маја 1902 године.

Доцније Стојан се рукоположио на Србичкој парохији.

По невољи школа је у овом селу смештена била у црквеној кући, која није ни приближно томе одговарала. Зато се 1889 године обратих молбом друштву „Св. Саве“ у Београду и друштво посла 20 наполеона и тиме поможе да се у тој кући изврше поправке за једну учионицу.

У ГОРЊЕМ СЕЛУ, СРЕЗ ШАРПЛАНИНСКИ

У томе селу отворио је школу именовани Антоније Никшић почетком 1875/6 школске године. Али је у њој могао радити само годину дана. Јер, тек што наступи први српско-турски рат 1876 године, потурице тога села па и целе Средачке жупе, почеше се бунити противу наших школа и учитеља, говорећи како су њихови суседи, православни Срби „знали да ће доћи Србија, па су зато почели школе отварати“. Зато они не дадоше да школа ради ни после свршетка руско-турскога рата.

Тако то трајаше све до почетка 1885/6 школ. године. Тада ступи за учитеља Манојло Ј. Лазаревић, свршени призренски богослов. Али оста само годину дана, јер оде у Београд на скраћен курс Учитељске школе.

За време Манојлова отсуства вршио је учитељску дужност Деспот Илић, свршени богослов у Призрену 1887 године, родом из села Битиње у Сиринишкој жупи.

У то време бејаше се јако осилио у Горњем Селу ондашњи потурица, Мемед Топал, па **насрташе и на част појединих младих и лепих Српкиња**, чији мужеви бејаху на печалби. За тај насртај, по тужби честитих Српкиња, узна Деспот, младић од својих 18—19 година, дого-

¹⁵⁾ П. Костић, Црквени живот. Београд, 1928. Стр. 57—58.

вори се са својим вршњаком Јованом Грантићем из истог села да Мемеда убију. Честита Српкиња, Мара Ивана Петковића, имала је да намами једне вечери Мемеда у своју кућу ноћу, а именовани да дођу и убију Мемеда. По договору Мара је оставила отворена врата и ови ушли и стали тући Мемеда. Али се Мемед привидно умртви и ови, мислећи да су га убили, утекну. Из пушке га нису смели убити, јер би се пуцањ чуо и село узбунило.

После извесног времена и Мемед оде кући, не показујући никоме своју срамоту, која га је снашла. Тада и Мара устане и јави нападачима, да је Мемед остао жив, те сви троје утекну у Врање. После кратког времена вратили су се својим кућама¹⁶⁾.

Као што ће се даље видети, Мехмед је за сва своја насиља, доцније скупо платио.

По свршетку скраћенога курса у Београду, Манојло је понова дошао за учитеља у томе селу и остао до свршетка 1890/91 школ. године.

Сава Никшић, свршени призренски богослов, 1885 године. Родом из села Драјчића у Средачкој жупи. Ступио за учитеља 20 августа 1891 и остао до 1 септембра 1898 године.

Душан Поповић, свршени призренски богослов, 1889 год.; родом из села Плањана, исте жупе. Од 15 августа 1898 до месеца новембра 1909.

1891 године у Горњем Селу изабрасмо врло лепо место усред села, за зидање школске зграде, која би одговарала свима хигијенским условима. Али се томе успротивише месне потурице, којих не бејаше онда више од 10—12 домова (а српских преко стотину), наводећи да је то место узвишено, те ће се одатле виђати њихове жене и девојке, и ако су њихове куће на другој страни села и доста далеко. Вођа им у томе бејаше напред именовани Мехмед Топал из истог села. Он се потужио Просветној комисији у Призрену и она не дозволи да се на изабраном месту подигне школска зграда.

У тој невољи, идући поред Бистрице, једнога пазарнога дана (у среду) сретох Мехмеда где долази у варош, па му у четири ока кажем:

— Зашто ти, Мехмеде, не даваш да се подигне школска зграда, на месту које је изабрано?

— Не ја, тако ми Бога, Господин Петре, него сељани.

— Ти си њима калауз (вођа). Али ми имамо једног Св. Саву, што држи наше школе, па ће ти он скршити врат.

— Не ја, тако ми Бога!

Тако се растадосмо, а Св. Сава донесе прилику да Мехмед за тај свој поступак и друга своја насиља поскупо плати.

Месеца фебруара 1894 године дође у Призрен чувени Хафус паша, тадашњи косовски валија, да ухвати чувенога зулумћара Хаџи Русту Кабаша. Зима а војска се туца по Кабашу и другим брдовитим околним селима, а Хаџи Руста, како се доцније сазнало, заједно са својом младом женом из Призрена утекао у Приштину зликовцу, тамошњем муфтији, и у његовим топлим собама проводио време. Када Хафус паша не могаше сазнати, где се Хаџи Руста крије, он дође на мисао, или му је други

¹⁶⁾ Нешто доцније Деспот оде бившем митрополиту, Грку, Мелетију, да га рукоположи за свештеника. Али, кад му је рекао да му је крштено име Деспот, овај подвикне: „Какав Деспот?! Деспот је само владика. Зато ћеш се од сада звати Данило.” И то је име до смрти носио. Данила су убили Арнаути за време бугарске окупације 15 јула 1916 године, када је путовао по својој парохији.

улио, да Хаџи Русту крије који православни Србин, „а то ће знати само даскал Петре, јер све што се у околини догађа, њему се јавља...”

Зато долази к мени секретар Идаре меџлиса, напред именовани Јашар ефендија, иначе мој добар познаник, па ми рече:

— Мене је послао Хафус паша да те питам, где се налази Хаџи Руста, јер се верује да се он крије код којег хришћанина, а ти ћеш знати код кога.

— Велика хвала његовом Превасходству на поверењу, али ја вас уверавам, да Хаџи Руста не сме да се повери ни једном хришћанину. То бар Ви знате, јер су они грдна његова зла поднели, те би га одмах издали. У осталом, он има доста својих јатака у Средачкој жупи, у селима: у Речанима и у Горњем Селу Мехмеда Топала. Зато ти његови јатаци могу тачно знати где се Хаџи Руста налази.

— Имате право, рече Јашар ефендија, и оде.

Покојни Крста Патрногић, одличан Србин и патриота, Призренац, имађаше ортака у Горњем Селу у бакалској радњи, кога Мехмед јако узнемираваше. Зато се не могах уздржати, а да га не обрадујем, што ће Мехмед сутра доћи у Призрен са „деверима”, т.ј. како ће га жандарми дотерати.

Крста се изненади, па ће ми рећи:

— Да ли је то могуће?

— Видећеш!

И заиста, сутра дан Крста виде Мехмеда окруженог жандармима, где пролази поред његове радње, па и он похита да мене обрадује.

Мемеда је сâм Хафус паша саслушавао, али није могао ништа дознати о Хаџи Русту, јер ни Мемед није могао знати где се он налази. При свем том, Хафус паша није могао тако што замислити, те је Мемед при саслушању доста своје грехе испаштао. Али му и то мало бејаше, те га Св. Сава, у лицу Хафус паше, одведе у Скопље и **осуди на три године затвора.**

Докле Мемед испашташе грехове у скопском затвору, у његовом се селу подиже школска зграда, благодарећи материјалној помоћи друштва „Св. Саве” у Београду, које посла за тај циљ 40 наполеона.

Пошто Мемед издржа три године затвора, долази опет пазарнога дана у Призрен, и ја га сретох поред реке Бистрице на истом месту где и раније.

— Не ли ти реко, бре, Мемеде, да ће наш Св. Сава да ти плати за све твоје зулуме?

— Нес’м бив кабатлија (кривац) господин Петре, токо ме зедао на врат.

Пошто сам све то, једном приликом, о Мемеду испричао бившем свом школском другу, познатом нашем приповедачу Зарији Р. Поповићу, он је написао приповетку под натписом „Кућа Св. Саве”.

У СЕЛУ ДРАЈЧИЋУ, СРЕЗ ШАРПЛАНИНСКИ (СРЕДАЧКА ЖУПА)

У овоме селу, а у својој кући, договорно са својим сељацима, отворио је школу месеца септембра 1883 године именовани Антоније Никшић и радио до свршетка 1883/4 школске године. Тада се указа прека потреба да он оде у село Штрпце, у Сиринићкој жупи, за учитеља и тамо отвори школу.

У то време указа се потреба за једног спремног свештеника у Урошевцу, где су неколико тамошњих Цинцара успели били да доведу грчког свештеника, али није могао тамо остати, тек се рукоположи Никшић.

И ако је именовани Никшић, као стари просветни радник и као примеран свештеник, заслужио нарочиту пажњу, он ни до данас не могаше доћи до свештеничких додатака. Јер његова молба, заједно са шк. сведоџбом, лута од Призренске богословије до Београда и обратно.

По свршетку 1883/4 шк. године до месеца септембра 1895 године школа у Драјчићу није радила. Тада је дошао за учитеља Душан Поповић, родом из села Плањана и остао до краја 1897 школске године.

После њега дошао је за учитеља напред именовани Сава Никшић, и радио од 1 октобра 1898 до 6 септембра 1908 године.

У овоме селу школска зграда подигнута је 1904 године о трошку месних Срба сељака и добровољним прилозима, које је у Србији прикупио Стојко Трпковић из истог села.

У ГОРЊОЈ СРБИЦИ, СРЕЗ ШАРПЛАНИНСКИ

У овоме, иначе, врло малом селу, за време турске владавине бејаше само четири српске куће и толико католичких из племена Фанди.

Али једно зато што у томе месту постојаше и постоји православна црква Св. Василија, друго, што у оближњим селима: Доњој Србици, Смаћу и Зојићу бејаше више српских домова, потребно бејаше да се онде отвори школа. Ово још и зато што би учитељ о празничним данима певао за певницом у цркви, те би парох тих села могао чешће служити свету Литургију на коју би православни долазили, јер друге цркве у близини нема ни данас.

У томе селу постоји црквена кућа, која не бејаше подесна за школу. А да би се колико толико постигло, обратих се друштву „Св. Саве” у Београду и оно посла 20 наполеона. Са тим парама доведоше се у ред две собе, набавише се потребне клупе и табла.

Да би дечије родитеље приволели, да што више своју децу упишу и пошаљу у школу, пођох заједно са пок. протом Тодором Поповићем, тадашњим митрополитским намесником, из села у село и уписасмо тридесет и два ђака. То бејаше с јесени 1887 године.

За учитеља постави се напред именовани Благоје Кујунџић, свршени призренски богослов, родом из Ораховца. Али, на жалост, школа је радила **само четири месеца**. Јер, како се доцније тврђаше, отварање школе није годило тадашњем пароху Јовану Косте Анићу, ваљда и зато што би имао чешће у цркви служити, те је почео говорити сељацима, како њихова деца, пошто сврше школу, неће хтети да раде пољске послове, те ће у томе оскудевати. И сељаци, верујући своме свештенику и налазећи ваљда у школовању дангубу за своју децу, почеше их отрзати од школе. Пошто осташе само још три четири ђака, школа се затвори.

У СЕЛУ МУШНИКОВУ, СРЕЗ ШАРПЛАНИНСКИ

У овоме селу школа је отворена у приватној кући 1891 године, месеца јануара.

Како у то зимње доба не бејаше кандидата свршених богослова, тамо путних Јосифа Спасића, свршавајућег богослова, сада проту у При-

штини. То се учини без дозволе просветне комисије у нади да ће моћи школа радити и без дозволе, као што је било случајева. Али извесне попурице бејаху то доставили Алим ефендији и полиција у Призрену, како су „ђавури отворили школу и снабдели је свима потребама”.

Претседник комисије, Алим ефендија, кога сам раније био задобио, позва ме и каза да ће полиција отићи у Мушниково, довести учитеља и сопственика куће у којој је школа и још неколико сељака на саслушање. Зато одмах послах нарочитога човека, да учитеља о томе извести и да све школске ствари дигне и сакрије. И учитељ и сељаци живо су настали и све посакривали, те полиција није могла ништа наћи. При свем том, полиција је довела у Призрен и учитеља и неколико првака из села на саслушање. Али су сви они порекли да су школу отворили, а само се спремали да то учине. Кад је њихово правдање потврдио именовани претседник комисије, полиција је преко тога прешла.

Али зато ипак је требало да прођу готово две године, па да се та школа и отвори месеца августа 1893 године. Исте године за учитеља ступио је Павле Л. Чемерикић, свршени призренски богослов, родом из Призрена, и остао је до 1 септембра 1901 године.

На његово место ступио је Јанко Ђорђевић, такође свршени богослов, родом из Призрена. Радио је од 1 септембра 1901 до августа 1906. Јанко је умрб интерниран у Бугарској.

Сима Бабарогић, свршени призренски богослов, 1893 године, родом из Призрена, дугогодишњи учитељ. Радио је од почетка 1906/7 до свршетка 1909/10 школске године.

Умрб је у Призрену за време бугарске окупације.

Школска зграда подигнута је искључиво о трошку тога села 1906 године.

У СЕЛУ ЛОКВИЦИ, СРЕЗ ШАРПЛАНИНСКИ

У овоме селу отворена је школа месеца септембра 1899 године и за учитеља ступио је Душан Поповић, свршени призренски богослов 1899 године, родом из истог села.

Пошто се Душан рукоположио за свештеника, на његово место ступи 1908 године Љубомир Репић, свршени призренски богослов, 1903 године, родом из Призрена.

До тога времена Репић је био учитељ у Поречу шест година. А за време наше четничке акције тамо, имао је доста удела.

После кратког времена Репић се рукоположио за свештеника на једној призренској парохији.

За време бугарске окупације Репића је сувише узнемиравао напред именовани бугарски прота Стеван Карајанев, јер је дознао за његов рад у четничкој акцији. Тај нечовечни поступак према Репићу, на овога јакко утицаше и он доби запалење мозга и умре.

Школска зграда подигнута је о трошку самих сеоских грађана.

У СЕЛУ ПЛАЊАНУ, СРЕЗ ШАРПЛАНИНСКИ

У селу Плањану школа је отворена 1899 године и за учитеља је дошао Душан Поповић, свршени призренски богослов, родом из истог села. Он је остао само годину дана.

Њега је почетком месеца септембра 1900 године заменио Михајло Мојсић, свршени призренски богослов, 1902 године, родом из Крушева, и остао до месеца септембра 1903 године.

У СЕЛУ СЕВЦУ, СРЕЗ ШАРГЛАНСКИ

У овоме селу школа је отворена месеца септембра 1895 године и први учитељ био је Јанко Ђорђевић, свршени призренски богослов, родом из Призрена. Радио је до свршетка 1900/1 школске године.

Манојло Чемерикић, родом из Призрена, сада свештеник у Призрену. Свршио је два разреда троразредне Призренске богословије. Радио је од почетка 1902 до краја 1902/3 школске године.

Ђура Црвенковић, родом из истог села, свршени ученик Призренске богословије, 1903 године. Радио од 1903/4 школске године.

Поменути Ђура одликован је за показану храброст на Солунском фронту Карађорђевог звездом V степена.

Школска зграда подигнута је 1901 год. о сеоском трошку.

ОТВАРАЊЕ БОГОСЛОВИЈЕ И РЕЗУЛТАТИ ЊЕНОГА 60-ГОДИШЊЕГ РАДА

Од ослобођења Србије, а нарочито шездесетих година прошлога века, Србија је највећу пажњу, у сваком, па и у просветном погледу, поклањала Босни и Херцеговини. Као видан доказ служи и то што је у Бањој Луци 1865 године отворена Богословија, и ако је Никола Мусулин, бивши учитељ у Призрену, још 1857 године предлагао надлежнима у Србији, да се Богословија отвори у Призрену. Ту потребу увидео је тек 1871 године именовани „Учен одбор“ у Београду, за време владавине блаженопочившег Књаза Михајла.

Богословија у Бањој Луци радила је десет година, па је бурне, 1875 године, затворена¹⁷⁾.

Када је, у начелу, било решено у томе одбору, да се Богословија отвори у Призрену, онда члан тога одбора, Милојевић, предлагао је и отсудно тражио, да се отвори у Патријаршијском манастиру, у Пећи, а остали чланови били су за Призрен. И ови су имали право: прво зато, што у Пећи никада није било безбедности, каква је у то време владала у Призрену; друго, што је столица Вилајета тада била у Призрену; треће, што је у Призрену постојао руски консулат, под чијом је заштитом, као установа руског поданика, С. А. Игуманова, Богословија имала стојати и, четврто — што је и најглавније — у Призрену се тада налазио Игуманов, познат свима властима, па и целој Јужној Србији, као веома богат човек, те се под његовим именом могла лако отворити Богословија и без икакве сметње. Па не само то, него смо под фирмом његове масе, издржавали наше школе и штампали уџбенике најпре у Београду, а затим у Цариграду. А о своме богатству и патриотизму Игуманов је дао доказа и раније, јер је у току од 1862—1871 год. послао Призренској општини око 10.000 цесарских дуката, за откуп земљишта, које

¹⁷⁾ Први шематизам Православне Српске Бањалучко-Бихачке Митрополије за 1901 годину, стр. 229.

Богословија сада заузима, за зидање зграда, па и своју стару кућу поклонио¹⁸⁾. Јер у то време руски поданици нису имали права куповати непокретност и, те су поједине куће куповане на име извесних наших грађана. Зато је и „Приврен“, као што ће се даље видети, донео како је Игуманов даровао Призренској општини потребну суму за зидање школске зграде, а не да је Игуманов сâм на своје име подигао ту зграду.

На отварању ове Богословије почело се радити месеца маја 1871 год. То се види из натписа који је био стављен у камен темељац речене зграде, коју је Игуманов за живота подигао, а у којем не стоји изриком, да се зграда подиже за Богословију. Тај натпис гласи:

„С помоћу Божјом а у добар час стависмо данас, 16 априла, на дан великомученице Агапије и Хијонији, први камен темељац Православне српске школе од Господара Симе Андр. Игуманова и благословом и молитвама Високопреосвештеног Господина Митрополита Рашко-Призренског Мелетија. У Призрену, 1871 године.”

Тек по свршетку те зграде и пошто је Богословија била отворена, послата је била из Београда 1874 године мермерна плоча са натписом, датираним важним датумом у нашој историји, прогласом пунолетства Краља Милана. Натпис гласи:

„Заслужни почасни грађанин престолног града Русије, Петрограда, Сима Андрејевић-Игуманов, родом из Призрена, сазида о свом трошку ово училиште за православну Богословију српску, у корист браће своје, православни српски народ, који обитава у његовој отаџбини, за вечан спомен свој. — У Призрену, 10 августа 1872 године”¹⁹⁾

Све до 1885 године, када је турско министарство просвете установиле просветне комисије („Муариф комисиони“) у свима окружним варошима и среским местима, ми смо могли, без икакве претходне дозволе, подизати мање школске зграде и школе отворати. Том приликом и све школе које су се затекле, добиле су право на опстанак (зване „Кадеми“), могле су и даље радити. Зато је и ова Богословија тада, 1885 године, добила пуну званичну дозволу; зато је могао и Игуманов, односно Призренска општина, подићи речену школску зграду без претходне дозволе из Цариграда. А ради рекламе, како турске власти врло радо помажу и хришћанске установе, тадашњи вилајетски орган „Приврен“, донео је о Игуманову извештај ове садржине:

„Један побожни и честити хришћанин Сима А. Игуманов, који је више година у Стамбулу и Одеси (у Русији) са дуваном трговао, пошто му је смрт јединога сина немилосрдно покосила, вратио се прошле године овамо, да и даље у месту свога рођења — у Призрену, проживи. Па сазнавши велику нужду овдашњих хришћана у једној добро уређеној школи, а увидевши како се наш честити Валија и сви овдашњи царски чиновници живо за просвету народа брину и заузимају, он је из својих новаца, које је кроз 35 година сопственим трудом и знојем, тргујући на страни, спечалио, поклатио овдашњој хришћанској општини 5.000 це-

¹⁸⁾ Његова кућа, у којој се родио, налазила се при старом уласку у богословијски ћор-сокак, с десне стране, до куће Цветка Благојевића. Она је била порушена при зидању нове зграде 1872 г. На горњем спрату те зграде Сима је и умро.

¹⁹⁾ Тај натпис био је стављен изнад главних врата при уласку у Богословију, на га је Ст. М. Димитријевић, бивши ректор Богословије, узидео изнад врата поменуто зграде, кад је ову преправљао и умесно удесио разредне собе, јер се раније из једне у другу улазило, те се реметио рад у разредима.

сарских дуката да начини једно добро зданије за школу, обећавши, кад ово буде готово, дабавити о свом трошку и све остале школске потребе. Његово високопревасходство Софет-паша, дознавши за ову велику и корисну за народ жртву од стране Симе А. Игуманова, одмах је изволео одобрити, да се школа гради, а самог Симу похвалио је за његову љубав к своме отечеству и народу. Христијански народ јако се заузима да се ова школа што пре сврши и радити почне, очекујући да она буде светњаком и расадником просвете у овом крају. А ово ће брзо бити, ако Бог да!“²⁰⁾

Али Богословија, која се имала отворити овде, већ по своме верском значају, као духовни завод, имала је зависити и од највише месне духовне власти, од митрополита. Зато је било потребно тражити за отварање Богословије његов пристанак и заштиту. А рашко-призренски митрополит бејаше тада Грк, Мелетије.

Имајући то у виду, речени одбор нашао је за умесно поверити ту мисију Милану Новичићу, бившем ранијем учитељу у Призрену, који тада бејаше ванредни слушалац Философског факултета на Великој школи у Београду. Он је, иначе, био у добрим односима са митрополитом Мелетијем. Пошто је одмах био назначен и за наставника Богословије, он је крајем месеца јуна 1871 године пошао за Призрен са писмом српског митрополита Михаила, упућеним митрополиту Мелетију о отварању Богословије.

Мелетије је свршио Богословију на Хални, у Цариграду, па је тражио да ова Богословија буде потпуно духовни завод. Зато је поставио услов: да старешина Богословије има бити духовно лице и, по могућности, сви њени наставници. А када му је било речено, да ће за ректора доћи бивши дечански калуђер, Сава, кога је он, као побожног калуђера познавао, њему је то врло пријатно било. То је био архимандрит Сава, доцније жички епископ. Мелетије је дао свој пристајак да се Богословија отвори и о томе својеручним потписом известио је митрополита Михаила у Београду. Сем тога, Мелетије је доцније упутио и распис подручном му свештенству, да своје синове шаљу у Богословију, иначе их неће рукополагати за свештнике.

Сем архимандрита Саве, који је свршио Духовну академију у Русији и реченога Милана Новичића, био је назначен за наставника Богословије и Илија Н. Ставрић, такође са академском спремом.

Тиме се дала могућност, те је овај средњи просветни завод — први у Јужној Србији — отворен на дан 1 октобра, по старом календару, 1871 године, у бившој старој згради, коју је Игуманов купио за школу још 1862 године.

Тако се Богословија отворила у времену, када се радило на уједињењу Јужних Словена. Она се отвара у времену, када су је захтевале највише народне потребе, колико за спремање спремнијих пијонера, учитеља, који ће умети корисније послужити у одбрани противу наших непријатеља, нарочито бугарске пропаганде, толико и у недостатку спремнијих свештеника, који ће се на веома трновитом и тешком раду наћи.

Зато је овај завод у толико срећнији, што је после 50 година свога тешкога рада, доживео да прослави свој педесетогодишњи јубилеј при потпуном уједињењу нашег троименог народа.

²⁰⁾ Говорећи о нашем народу „Призрен“ никада није употребљавао наше народно име, Србин, али ни бугарско.

Отварањем ове Богословије створен је био **први центар** нашега просветно-културнога и политичкога рада у Јужној Србији. Све до отварања Просветнога одељења при Министарству спољних послова, у Београду, Богословија је спадала под надлежност Министарства просвете. Године 1877 тадањи министар просвете, Милан Кујунџић, установио је у своме ресору нарочито одељење за Стару Србију и Македонију, те је под њим стајала Богословија. За шефа тога одељења назначен је био Зарија Р. Поповић, дугогодишњи чиновник Министарства просвете.

Акта су носила знак С. С.

Сем Министарства просвете, имао је удела у раду Богословије и митрополит Михаило, који је водио кореспонденцију са управом Богословије, у погледу њених потреба. Али, велика захвалност припада у старању о Богословији пок. Љубомиру Ковачевићу, бившем државном саветнику. Јер, почевши од 1882 године, нарочито у мучним данима Богословије, ова је са њим у преписци стајала, или преко њега са дотичним министарством у Београду.

Када је установљено консуларно одељење при Министарству спољних послова у Београду 1889 године, Богословија је дошла у надлежност тога одељења све до ослобођења Призрена.

У преписци Богословије са тим одељењем Министарство спољних послова носило је назив „Главно туторство Фонда Симе А. Игуманова”.

Тек што је Богословија дала прву генерацију својих ученика, она је већ, почетком 1874/5 школске године, и у том својем скромном раду почела јако рамати и, што доцније, то све више и више, те је и до тога долазило, да се и укиче. Јер претешке прилике, које су по њу наступале, истина да су потицале од околности, које су биле изнад свачијих домања, али и од наших надлежних.

Да их у кратко изнесем:

Само после њеног двогодишњег рада њен први управитељ-ректор архимандрит Сава и Милан Новичић, наставник, дадоше оставке на службу у Богословији и пређоше у Србију. Због тога се одмах и штета по васпитни задатак Богословије осети и оно погрешно мишљење меродавних у Србији, **да је младићима из Турске довољно било дати само средње образовање**, наравно у колико је напредак Богословије зависио од дипломе дотичних наставника са факултетском спремом, а не из њиховог даљег рада и усавршавања.

Намерно, или не, тек ова Богословија осећа истовремено, и други морални ударац. Наиме: надлежни у Београду отварају Друго одељење Богословије „за странце” 1874 године под управом М. С. Милојевића те, запостављајући ову Богословију, многи младићи из Турске одоше тамо на васпитање. А без обзира на то што су се наши учитељи стали прогањати само зато што су се васпитали у Београду — у програм тога одељења уводи се и војно вежбање!

Оставком првога ректора ове Богословије, архимандрита Саве, као духовног лица, отступило се и од обећања митрополиту Мелетију, да ће, бар старшина овога завода, бити духовно лице. И зато што не беше ни једне личности свештеног реда са факултетском спремом у целој Јужној Србији, за управитеља Богословије дошло је световно лице, именовани Илија Н. Ставрић. Зато, у очима митрополита Мелетија, не бејаше више духовни завод, све до доласка другог духовног лица за ректора, Мелен-

тија Вујића, 1888 године. Отуда је, на првом месту, и наступило Мелетијево нерасположење према Богословији.

Сем тога, баш у то време бејаше у највећем жеку и парница призренских Срба са месним Цинцарима око цркве Св. Спаса, задужбине Младена Владојевића, деде Вука Бранковића. Ову једину, заосталу старину у Призрену, хтедоше Цинцари порушити у намери да изнова продуже цркву и прошире. А то су могли учинити по ферману, који им је митрополит Мелетије, преко Цариградске патријаршије, израдио. А И. Ставрић је био један од најактивнијих у тој парници, која је захватила била митрополита Мелетија као „главног кривца”. Па и не само што су хтели ту старину порушити, него забранише Србима, да своје мртваци сахрањују око цркве, као што су од вајкада чинили. Зато се та парница није водила само за „четири зида”, него што је још требало пробудити и националне осећаје, не само у Призрену, него и у целој Рашко-призренској епархији.

Док је Ставрић био уз масу Срба Призренаца и целе епархије, архимандрит Сава и Милан Новичић ступили су у одбрану митрополита Мелетија. То ће бити и најглавнији узрок, што су они напустили Богословију.

Митрополит Мелетије за све време трајања поменуте парнице, па и доцније, до краја месеца маја 1874 године бавио се у Цариграду, јер је цела епархија, сем неколико личности у Пећи, писала Патријаршији да Мелетија не прима, да га неће примити све док не буде пристао испунити народну жељу, поставити за епископа Србина. Али је за Патријаршију било довољно, да га неколико личности траже, да се Мелетије врати, и — вратио се²¹⁾.

Али му у резиденцији није било места. Јер једнога дана, одмах по повратку из Цариграда, пошто се бејаше свршила парница код Патријаршије у Цариграду, бејашу се скупили наши грађани у још недовршеној цркви Св. Ђорђа па и њега позвасмо да оправда свој поступак што за време свога боравка у Цариграду није покренуо питање код Патријаршије о постављењу Србина за епископа, те у мало што га каменицама не потукоше. Зато је Мелетије утекао из Призрена и вратио се тек 1879.

Ратови за ослобођење причинише да се на све то као заборави и тек 1894 године српска влада покрену питање о постављењу епископа Србина на Рашко-призренску епархију. Рекао бих на предлог тадашњег нашег консула у Приштини, Годора П. Станковића, она одликова митрополита Мелетија орденом Св. Саве I реда, који му донесе Станковић у Призрен и лично предаде. Али како не бејаше умесно да му Станковић говори о постављењу Србина за епископа, то овласти мене да Мелетију о томе нешто доцније говорим, да при крају свога живота поступи по народној жељи с тим, да он и даље ужива све епархијске приходе. А они не бејашу мали. Јер је тада Рашко-призренска епархија бројала двадесет хиљада православних домована, а сваки дом плаћаше 6½ златних гроша годишње, а за сваку венчаницу по 10 гроша.

При свем том Мелетије не попусти, а при растанку ће ми рећи:
— Ће ме тражите, Петре, ће ме тражите!

²¹⁾ А то су били Хаџи Рисантије, старшина патријаршијске цркве у Пећи, Софроније калуђер и два три грађанина.
„Братство” Св. Саве, књ. XII, стр. 156.

А када сам доцније пратио рад његових посленика на лицу места, до доласка садашњег епископа Серафима, ја сам, на жалост, наведене Мелетијеве речи узимао често као пророчке.

Мелетије није гледао добрим оком на Богословију. И никада — сем када је био позван — његова нога није ступила у Богословију. Најпре му је зато био разлог што је за старешину Богословије дошло мирско лице, Илија Н. Ставрић. За тим што је у Ставрићу гледао вођу у покрету противу себе и што није био задовољан животом и владањем бивших ученика Богословије, учитеља, у погледу верског вршења дужности. За то се он противио рукополагати за свештенике богослове, јер је за њега довољно било, да свештенички кандидат буде, како је он говорио, „**више побожан човек**”, хоће рећи него ли спреман. Али је ипак доцније пуштао те је рукоположио више од двадесет призренских и београдских богослова²²).

Мелетије је, истина, дигао руке од нашег просветног рада, те нас није ни одмагао али ни помагао. Такав његов поступак био је и од користи у овоме: управа Богословије имала је одрешене руке, а тако исто и црквено-школске општине у његовој епархији. Јер су оне, договорно са управом Богословије, отварали школе, а управа Богословије преко надлежних у Србији, постављала учитеље.

Митрополит Мелетије има у млађим својим годинама извесних грехова, јер је у 28 години свога живота, 20 јула 1854 године дошао на епархијску столицу. Али је доцније својим добрим делима све то загладио.

Тако је он нудио црквено-школској општини у Призрену свој плац, да на њему подигне зграду за митрополију, да се не би сељаккала из куће у кућу, али општина није по његовој жељи поступила. Зато је Мелетије о свом трошку подигао у Приштини митрополијску зграду при цркви, и две куће цркви даровао. А многе варошке црквено-школске општине у епархији помагао је материјално, да при црквама подигну по коју собу, у којима би могли одржати своје седнице.

Године 1880 Београдској богословији даровао је 180 турских златних лира. Исте године бившем друштву Св. Саве у Призрену 10 турских лира. А да би црквено-школска општина у Призрену могла отворити врата из чаршије за улазак у цркву Св. Ђорђа, Мелетије остави при својој смрти 50 турских лира, да се за тај циљ купи један дућан. Тај новац бејаше позерио Јовану Јанићевићу, честитом трговцу на поверење. А када после његове смрти дође за митрополита Дионисије Петровић, Србин, он, готово насилно, одузе тај новац од Јанићевића, даде га једном свом личном пријатељу С. Ђ. Д., кога, на жалост, „однесе мутна Марица”.

Али један Мелетијев дар својој пастви заслужује нарочиту пажњу, јер се у њему истичу његове симпатије према нашем народу и према нашој народној историји. На име: Мелетије умножава о своме трошку цртеж историјске садржине и то у Цариграду, који је израдио напред поменути Милан Ковачевић, бивши учитељ у Приштини, па тај цртеж Мелетије растури не само по својој епархији, него и у друга места у Јужној Србији. И онда сваки Србин гледајући ликове Св. Саве и Цара Душана, сматрао их је као своју светињу и држао у „ликонлуку” (месту где се држе иконе).

²²) Раније он се старао и за школске уџбенике. Др. Јов. Х. Васиљевић, Просв. и политичке прилике, Београд 1928, стр. 144 у примедби.

Тај се цртеж сада налази на крају споменице 50-годишњег рада Богословско-учитељске школе у Призрену, коју сам средио, написао. Штампана је у Београду 1925 године. Може се добити код управе Богословије.

УСТРОЈСТВО БОГОСЛОВИЈЕ И НАСТАВНИ ПЛАН

Докле је Новичић водио преговоре са митрополитом Мелетијем, о отварању Богословије, речени Одбор, договорно са митрополитом Михаилом, спремио је овај „Пројект устројства Богословије”.

„ Циљ је Богословије, да спрема младиће православне вере а српске народности у отоманској царевини за народне свештенике и учитеље.

„ У Богословију се примају ђаци по свршетку 4 разр. осн. школе.

„ Рок учења траје три године.

„ Богословија има управитеља који је, у исто време, и наставник, и још два наставника.

„ Њихове су систематске плате по 80 цесарских дуката годишње, а управитељ има и додатак од 20 дуката, стан у заводу, огрев, осветлење и послугу²³).

„ За целокупно одржавање Богословије и 15—20 питомаца, осим набавке потребних учила, одређује се буџет од 660 дуката.”

Тај буџет важио је до 1881 године, а тада је била повишена само плата двојици тадашњих наставника са по 20 дуката годишње.

Наставни предмети, до 1875 године, били су ови:

у I разреду: хришћанска наука, српски језик, општа историја, рачуница, земљопис, хигијена, физика и црквено певање;

у II разреду: српски језик, црквено-словенски језик, општа историја, српска историја, земљопис, рачуница и црквено певање;

у III разреду: догматичко богословље, црквено богословље, морално богословље, пастирско богословље, историја српске цркве, општа историја, хигијена, црквено-словенски језик и црквено певање.

Као што се из наведеног наставног плана види, прва два разреда били су гимназијски, а трећи богословски.

Тај наставни план наставнички колегијум мењао је у појединостима све до почетка 1889/90 шк. године, замењујући поједине предмете другима, а неке сасвим укидао. А то је зависило од његове увиђавности, броја наставника и месних прилика. Тако, у почетку 1874/5 школске године, место моралног богословља, уведена је била историја хришћанске цркве. А крајем исте године када, због устанка у Херцеговини, први пут почеше турске власти обраћати своју пажњу на рад Богословије, престала се јавно предавати српска историја и историја српске цркве.

1883/4 школске године избачена је била хигијена, а уведена зоологија и ботаника. А за то се дала прилика што је за наставника Богословије дошао Апостол Филиповић, бивши ђак ове Богословије, који је, за тим, свршио и Учитељску школу у Београду.

Али једна велика празнина у наставном плану била је, која је до-

²³) Због тако мале наставничке плате, и за оно време, Игуманов је издавао по 20 дуката годишње на име помоћи двојици наставника: Ставрићу и Новичићу.

ста касно, тек 1886 године попуњена, па и то не довољно. То је био службени турски језик, који се од тога времена предавао у сва три, а доцније у свих шест разреда. Али му се ипак није поклањала довољна пажња. Међутим, Грци, Јермени па и сами Бугари, као практичнији од нас и, користећи се својим географским положајем, они су реченом језику велику пажњу поклањали, те су имали својих људи у турској служби у свима гранама државне управе, па и на високим положајима, нарочито Грци и Јермени, те су својим народним циљевима увелико користили.

Већина њих нису се могли запослити ни као учитељи, јер се врло мало школа отварало. Не мање сметале су нам, у том погледу, и егзархијске средње школе, које су они, јужно од Шаше и Качаника, почели раније и нагло отварати. А највећа сметња била је у томе што нисмо имали спремних наставника турских поданика, те да се Богословија раније преуреди и већу пажњу привуче. Због тога, и ако егзархијске школе нису давале својим ђацима правога знања него само шириле шовинизам, оне су носиле назив „реалке” и „гимназије” и то је многе у њих увлачило. Отуда је и наступило да је све до 1890 и 1891 школске године свршавало Богословију највише до 14 ученика годишње, а у њеним мучнијим данима од 2—7! Шта више, Богословија је остајала и са по једним наставником. Тако је било 1880 године када је писац ових врста био ноћу прогнан из Призрена као политички кривац за време албанског конгреса. А када се овај вратио, још је гора несрећа наступила по његовог колегу Ђорђа С. Камперелића, који је 1882 године био осуђен на 10 година заточења.

На преуређењу и унапређењу Богословије могло се радити тек речених година, када се дала могућност да могу долазити наставници и са факултетском спремом. И зато се Богословија преуређује први па доцније и по други пут.

По првом преуређењу и наставном плану она је постала **Богословско-учитељска школа са шест разреда**: три нижа, гимназијска и три виша, богословско-педагошка.

За извођење практичних предавања у основној школи није било при овом заводу вежбаонице, него су дотични наставници радили у основним школама са својим ђацима најстаријих разреда.

Практично учење пољопривреде и пчеларства изучавали су у школској башти, такође ђаци најстаријих разреда.

Ручни рад састојао се само у књиговештву, али само једну до две године, јер је дотични наставник, Дамњан Прлинчевић био премештен, а други није био назначен.

Тим ручним радом користила се школска библиотека, чија су многа књижевна дела била повезана.

Што је и грчки језик²⁴⁾ (старо-грчки) био уведен у наставни план, имао се у виду тадашњи односај српске владе према Цариградској патријаршији. Јер се радило на томе, да она почне примати једном из ове Богословије за питомце у своју, на острву Халки у Цариграду. А на то су имале право све наше епархије у Турској, јер је сваки митрополит морао слати Патријаршији по извесну суму годишње за издржавање те

²⁴⁾ Предавао је само 1902/3 школске године; наставник је био др. Никола Грк, из Цариграда, кога је довео митрополит Нићифор. Никола је био и школски лекар за то време.

Богословије. Али нити Патријаршија, нити пак дотични митрополити Грци, никада нису мислили о томе, него су за питомце слали на Халку из чисто грчких епархија све саме Грке²⁵).

А за наше бивше митрополите Србе у Јужној Србији, који су се и на Халки васпитавали, плаћала је српска држава. То су били, сада већ сви покојници: Дионисије и Нићифор, рашко-призренски, Севастијан скопски и јеромонах Јанићије Васић, који се доцније рашчинио.

Што је више времена пролазило од како су установљене биле просветне комисије („Меариф Кенискони“) у Турској 1886 године, оне су све већу пажњу на наше школе обраћале и на разне начине отварању и напретку њиховом сметале. Чак су тражили да се ниједна школа без претходне дозволе од стране вилајетског просветног инспектората није могла лако отворити; да сви наши учитељи основних школа и професори, турски поданици, имају полагаати испит при вилајетској просветној комисији.

У свему томе имали смо неке олакшице, што бејаше Цариградска патријаршија 1891 године царском изградом добила право да управља православним школама у подручном јој патријархату. Али, како смо ми тражили да наше школе носе назив „српске“, то су турске власти тврдиле, да се привилегије, дате Патријаршији, односе само на грчке школе, а не и на наше, српске. То турско тумачење као да је добро дошло било и самој Патријаршији, те је у томе попустила, бојећи се да се извесне њене школе, у којима су се учила српска деца, не испразне.

При свем том, ипак се постигло, те су натписи на српским школама гласили: „**Православна српска народна школа**“. А да не би бар изгледало, да те школе припадају делу српског народа у Краљевини Србији, турске су власти наредиле, да се речени назив допуни, управо југраничи, те је гласио: „Православна мушка (или женска) школа српскога народа, поданика славне Отоманске царевине“.

И ако су наше школе носиле назив српске и народне, ипак су оне, у очима турске власти, изгледале приватне, јер је свака дозвола за отварање школе гласила на име једног лица, које је имало одговарати комисијама за рад по школама.

Богословија је, као троразредна, имала дозволу. Али је добила другу за шест разреда.

Друго преуређење Богословије извршено је за време управљања Богословијом проте Стеве М. Димитријевића, 1900/1 школске године, тако да је **опуштена на четири разреда**. А то је учињено из више разлога:

„1. Да би се школа изравнала са богословијама и учитељским школама, које су такође примале ђаке из IV разреда гимназије;

„2. Да би наша гимназија пречистила оно што није за школовање и избегле се дотадашње неприлике са јоним ученицима, који су слати из основне школе, а нису имали способности и подобности за даље школовање;

²⁵ У реченој богословији на Халки, велика се пажња поклањала турском језику. Али кандидати за наше митрополите, Срби, нису нашли за потребно учити тај језик. А по својим бератима они су имали право и дужност заседавати у административним советима („Идаре мецлисима“), као и егзархијски митрополити. Али, због незнања турског језика, наше су митрополите заступали у томе њихови намесници, свештеници. А у тим советима решавало се и о најважнијим стварима, па и црквено-школским. Ове су пак биле стално на дневном реду између нас и егзархиста. И док су своја права бранили егзарх. митрополити, наше су заступали свештеници.

„3. Да би школа била стручнија и могла главну пажњу обратити на богословске и педагошке предмете;

„4. Да би се имали куда пласирати свршени ученици наших ондашњих нижих гимназија у Скопљу, Битољу, Солуну и Цариграду, којих је онда било велики број и није се имало куда с њима;

„5. Да би се могли примати ученици из других српских крајева, откуда је систематски изазивана омладина;

„6. Да припомогне бржем национализирању и поправци говора и провинцијских особина ученика Македоније;

„7. Да би се задовољиле црквене и парохијске потребе Босне и Херцеговине, у којим земљама је велики број парохија остао упражњен после подигнутог предспремног цензуса за Сарајевску богословију на пуњу гимназију и положену матуру.”

Овим је била учињена знатна услуга. Ученици из Призренске богословско-учитељске школе одликовали су се у Босни и Херцеговини као родољубиви и народни свештеници. Стога је кандидате слала отуда у ову школу и сама виша црквена власт, те се њихов број јако умножио. Зато је, бројни рекорд однела 1911/12 школска година, у којој је било Босанаца и Херцеговаца у Богословско-учитељској школи у Призрену 26, а у целој Сарајевској, односно Јањевској богословији, било је у тој истој години свега 18.

По другом преуређењу и наставном плану ова је школа радила све до свршетка 1914/15 школске године, па је затим морала, због бугарске окупације, паузираати готово четири године — до 26 маја 1919 године. А томе има више узрока, јер поред делимично однесене а већином спаљене школске библиотеке која је имала осам хиљада разних дела у тринаест хиљада свезака, потпуно уништене архиве, намештаја и учила, Бугари су и школске зграде нешто оштетили да се рад у школи није могао отпочети одмах по изгнанству непријатеља из земље.

Почевши од 1873/4 школске године када је прва генерација свршила ту школу па до њеног првог преуређења 1889/90 школске године закључно, свршило је: троразредну Богословију 89 ученика; четвороразредну 1890/91 школске године 11 ученика; четвороразредну 1891/92 школске године 13 ученика; петоразредну 1892/93 школске године 13 ученика; петоразредну 1893/94 школске године 11 ученика; шесторазредну до другог преуређења 215 ученика; четвороразредну до другог преуређења 118 ученика; за скраћена три курса 96 ученика; накнадно четвороразредну до 1928/9 шк. године 242 ученика; свега 818.

Од тог броја 193 ступише у свештенички чин, 323 постадоше учитељи, 17 по даљем школовању постадоше професори, 1 патријарх, 1 митрополит, тројица епископи²⁶⁾, 1 судија, 1 (Јанко Спасојевић у Црној Гори) министар, 1 адвокат, 62 чиновници разних струка, 18 убише Бугари у ратовима на зверски начин, 17 изгинуше у ратовима, 78 умре; — свега 717.

Опширније у Споменици 50-годишњице.

За остатак од 101 ученика, нисам могао сазнати.

Богословијом су управљали:

²⁶⁾ Патријарх Варнава; бив. скопски митрополит Севастијан; црногорски Дожић; Јеротеј, епископ пењски; Серафим, рашко-призренски; Виктор, бив. епископ скадарски.

Архимандрит Сава Дечанац од 1 октобра 1871 до 1 августа 1873 године.

Илија Н. Ставрић од 1 августа 1873 до своје смрти 8 фебруара 1879 године. Од тога дана до назначења за управитеља Богословије Петра Костића, вршили су дужности ректора именовани Костић па Ђорђе С. Камперелић, наставници Богословије.

Петар Костић од 27 децембра 1882 до 4 априла 1889 године.

Јеромонах Мелентије Вујић за ректора од 4 априла 1889 до 1 новембра 1891 године.

Архимандрит Иларион С. Весић од 15 новембра 1891 до 1 јула 1896 године. Затим по други пут од месеца августа 1904 до краја 1905/6 школске године.

Протојереј Живко Бранковић од месеца септембра 1897 до 1 јула 1899 године.

Прота Стева М. Димитријевић од 15 октобра 1899 до 31 октобра 1903 године. По други пут од месеца априла 1910 до 9 јула 1920 године.

Прота Добросав Ковачевић од месеца фебруара 1908 до краја 1909.

Бивши београдски прота Васа Милић у 1909/10 школској години.

Др. Никола Круљ а затим др. Симеон Поповић од 1923 и сада.

Сем поменутих било је још 62 наставника. Од њих 21 са средњим образовањем, а остали са факултетском спремом.

При Богословији, од њенога отварања, постоји интернат.

СВРШЕНИ БОГОСЛОВИ

А) ИЗ ПРИЗРЕНА

Арсеније Шијаковић, учитељ; † Алекса Милић, занатлија; Андреја Гроздановић, учитељ; Антоније Тодоровић, учитељ; Богољуб Појангић, учитељ; † Василије Антић, свештеник (убили га Бугари 1916 године на зверски начин у селу Камџелу, Топлички округ); Василије А. Поповић, свештеник (његов је смртно ранио ножем Ђорђе М. Косторчевић, Призренац, зато што је закаснио сахранити му жену); Глигорије Сп. Чемериџић, монополски чиновник; Димитрије Х. Јовановић, апотекар; Димитрије Синадиновић, банк. чиновник; Душан Николић, учитељ; † Душан Кујунџић, учитељ; † Димитрије Ст. Деспотовић, занатлија; † Ђорђе Сп. Чемериџић, свештеник (био је митрополитски намесник у Тетову и Скопљу, за време турске владавине. Убили га Бугари у Грделици); Јован Симић, занатлија; † Јанић Јанићијевић (убили га Турци ноћу на вратима његове куће 13 октобра 1875 године, одмах по свршетку Богословије); † Јанко Ђорђевић, учитељ (умро интерниран у Бугарској); † Јован Ст. Јоџић, занатлија; Јевта Гапић, учитељ; † Илија Костић, лекар (по свршетку Учитељске школе ступио је у Војно-медицинску школу у Петрограду. Био је две године учитељ у Тетову); † Крста Котарчевић, учитељ; Крста Ст. Зивгаревић, професор (свршио и Духовну академију у Русији); Крста Арсић, учитељ; † Лазар А. Поповић, учитељ; † Љубомир Репић, свештеник (био је раније учитељ у Поречу. Као свештеник умро у Призрену 1916 године, злостављан од Бугара); Марко Церић, учитељ; Марко Кецовић, учитељ; Марко П. Синадиновић, комисионер; Манојло Ј. Лазаревић, учитељ; Марко Ђунковић, свештеник; Милутин В. Вукић, учитељ; † Милан Алексић, учитељ; Младен Ж. Радивојевић,

рентијер; † Младен Димитријевић, свештеник (умро као свештеник у Берову); Младен П. Мирчетић, лекар (свршио је у Русији медицину и тамо се настанио); † Милан Илић, учитељ; Младен А. Грбић, учитељ; † Никола Ђурђевић, свештеник (као катихета у нашој бив. гимназији у Солуну, служио и у нашој цркви као парох); Никола Радивојевић, средњи начелник (по свршетку Богословије ступио на Велику школу у Београду на философски факултет. Био је и наставник Богословије); Павле Л. Чемериќић, учитељ; † Петар Ђићарић, учитељ (утопио се у Сиплици); Петар Дрваревић, царински чиновник у пензији; Пантелија С. Мандић, индустријалац; Предраг Ђурђевић, учитељ; † Риста Д. Угриновић, порески чиновник; † Риста М. Радивојевић, бакалин; Риста Ђунковић, занатлија; † Риста Димитријевић, бакалин; † Сава Ст. Камперелић, свештеник; † Сава Шуклетовић, трговац; † Сима Јанићевић, свештеник (и њега је Ђорђе Которчевић смртно ранио); Сава Х. Јаќић, професор ((свршио у Русији реалку и у Швајцарској универзитет); Сава Поповић, професор (свршио Духовну академију у Русији); † Спира М. Радивојевић, учитељ (погинуо код Драча од бомбе заједно са своја два сина); † Спаса Димитријевић, занатлија; Стеван С. Дрваревић, трговац; † Стеван А. Јанићевић, трговац; † Сима Бабарогић, учитељ; Стојан Стејчевић, свештеник; Сава Јовановић, призренски епископ (свршио Духовну академију у Русији); Сава М. Ђурић, порезник; Сима Р. Угаревић, свештеник; Спира Цапарчевић, јеромонах; Спасоје Фишић, учитељ; Спасоје Скакаљевић, учитељ; Стојан Ђорђевић, свештеник; † Станко Протић, учитељ (погинуо у одбрани Београда 2 септембра 1915 године на Ерином Брду, више села Вишњице, Окр. београдски, као ђак-наредник 10 кадровског пука); Страхиња Ђорђевић, учитељ; Крста Арсић, учитељ.

Б) ИЗ ПРИЗРЕНСКОГ ОКРУГА

Антоније Никшић (Драјчиће) свештеник; † Антоније Ст. Љамић (Стреќка) учитељ; Андра Кујунџић (Ораховац) учитељ; † Благоје Кујунџић (Ораховац) учитељ; Григорије Баљошевић (Ораховац) свештеник; Душан Шошевић (Стреќка) учитељ; † Душан Шарич (Стреќка) учитељ; Душан Ф. Поповић (Локвица) свештеник; Душан А. Поповић (Плањане) учитељ; † Јован Грковић (Ораховац) учитељ (њега су другови четници назвали Гапон; као четник је и погинуо у борби на Козјаку 1912 године); † Јован П. Ђесаревић (Ораховац) свештеник; † Живко Шкорић, учитељ; † Крста Ст. Маниташевић (В. Хоча) учитељ; † Лазар Кујунџић (Ораховац) учитељ (у пролазу из Србије за Пореч, погинуо у В. Хочи заједно са својим друговима 25 маја 1905 године); Мирко А. Љамић (Стреќка) свештеник; Митар К. Вучковић (Горње Село) учитељ; † Петар Бољешевић (Ораховац) учитељ (бивши учитељ у велешком крају. Искасали су га бугарске комите на зверски начин); † Радисав Дедић-Поповић (Севце) учитељ; † Станислав Богдановић (Севце) свештеник; Сава Т. Никшић (Драјчиће) учитељ; Сима К. Маниташевић (В. Хоча) свештеник; Стеван С. Поповић (В. Хоча) учитељ; Стеван Деспотовић (В. Хоча) учитељ; Стојан Танасковић (Стреќка) учитељ; † Стојан Ст. Зивгаревић (В. Хоча) свештеник; Филип Стојановић (В. Хоча) учитељ.

Гимназиска зграда сазидана у Призрену 1933 год.

ОТВАРАЊЕ ГИМНАЗИЈЕ

Као што су за време окупације, Бугари упропашћавали све архиве где су дошли, тако су и гимназијску, па однели с њом и моје белешке.

У недостатку тога, ја сам се обратио њеном првом бившем директору, г. Михаилу Лукићу, професору Војне академије у Београду и, он је имао доброту послати ми податке у овоме:

1) „Гимназију у Призрену отворио сам 7/20 октобра 1913 године. Одмах за тим извршио сам упис ђака, а ускоро отпочео и предавања.

2) „Прве године 1913/14 био је само I разред са два одељења и 73 ђака; друге 1914/15 отворен је II разред, а треће, 1915/16, која је трајала до краја октобра 1915, отворен је и трећи разред.

3) „Са мном су били, колико се сећам, ови наставници:

1. „Радивоје Ненадовић, суплент с положеним дипломским испитом, квалификован;

2. „Никола Михаиловић, привремени наставник вештина, предавао писање и цртање, свршио сликарску академију у Минхену, квалификован;

3. „Крста Тачевић, привремени наставник, предавао гимнастику, без квалификација;

4. „Јован Шантић, учитељ језика, предавао француски језик, квалификован;

5. „Александар Прлинчевић, професор Богословије, предавао хонорарно српски језик, квалификован;

6. „Радивоје Лазаревић, привремени предметни наставник, апсолвиран, али није имао дипломски испит, неквалификован;

7. „Радивоје Мирковић, привремени предметни наставник, апсолвирао технику, али није имао дипломски испит, неквалификован;

8. „Никола Стефановић, хонор. наставник певања, војни капелник;

9. „Др. Георгенбергер, санитарски капетан, био је школски лекар;

10. „Славка Кимпановићева, привремена наставница вештина, неквалификована.

„Почетком 1915/16 школ. године дошао је за учитеља гимнастике један брат Словенац, чијег се, на жалост, имена не сећам, нити знам какве је квалификације имао, јер смо кратко време били заједно. Чини ми се да је погинуо у рату.

„Веронауку је предавао свештеник Дамњан Исаиловић, суплент Призренске богословије. Умро је у Бугарској, интерниран.

„22 фебруара 1914 године основано је било у овој гимназији омладинско коло „Призренка“ које је било састављено од ученица гимназије и Женске радничке школе. Доцније су ступили у коло и неке ученице IV разреда основне школе и ученици гимназије, те је ово омладинско коло постало мешовито.

„Од дана оснивања до краја школске године одржато је било десет предавања о трезвености.

„Старешина кола била је Наталија Мицићева из Призрена.”

Доцније то је коло добило назив „Јединство” и постало орган Савеза трезвене младежи у Београду и Југословенског савеза трезвности у Загребу.

Године 1919 образовано је литерарно друштво „Напредак”, које и сада ради.

После поновног ослобођења Призрена, 1918 године, гимназија је поново прорадила.

Лочетком месеца децембра 1918 године стигао је у Призрен директор пимназије Михаило Лукић са наставником Николом Михаиловичем. Али због недовољног броја наставника школски рад је отпочео тек 19 јуна 1918 године и то само са IV разредом и трајао само месец дана до 19 јула 1919 године, када је по наређењу Министарства просвете и завршен.

Место Михаила Лукића постављен је за директора Михаило Миладиновић 20 јула 1919 године; Душан Љотић од 6 септембра 1924 године; Стеван Симић од 21 августа 1925 године; др. Милорад Шошкић од 27 марта 1929 године.

4 августа 1921 године отворен је V разред; маја 1922 године отворен је VI разред; 4 септембра 1923 године отворен је VII разред; 5 маја 1924 године отворен је VIII разред; 27 септембра 1924 године указом Њ. В. Краља Александра I одобрена је пуна гимназија.

Од тога времена ради пуна гимназија са 12—13 одељења.

	ж.	м.
Школске године 1924/25 положило је виши течајни испит	1	19
Школске године 1925/26 положило је виши течајни испит	2	18
Школске године 1926/27 положило је виши течајни испит	—	12
Школске године 1927/28 положило је виши течајни испит	2	16
Школске године 1928/29 положило је виши течајни испит	3	19
Школске године 1929/30 положило је виши течајни испит	2	40
Школске године 1930/31 положило је виши течајни испит	1	32
Школске године 1931/32 положило је виши течајни испит	1	17

Свега положило матуру од 1924/25 до данас 185 приправника.

Од отварања, пимназија је смештана по приватним кућама. Али је 10 маја 1931 године положен и освећен камен темељац за нову, модерну зграду гимназије у присуству многобројног грађанства, епископа Серафима, војске, просветних друштава и свих школа.

Том приликом говорио је директор пимназије др. Милорад А. Шошкић о значају школства.

Ново подигнута гимназијска зграда има сада 40 одељења. На њено зидање утрошено је 2,200.000 динара. Жалити је само што није подесан крај (на западној периферији вароши) на коме је та зграда подигнута. Ово зато, што општина није имала на расположењу други плац.

НИЖА ЖЕНСКА ЗАНАТСКА ШКОЛА

Ова школа отворена је 1898 године у задужбинској кући Х. Спасе Х. Лазића — Чемерицића из Призрена, у садашњој улици Димиша Мишетовића бр. 15.

Прве учитељице биле су г-це Зорка, а за тим Драгиња из старих граница, чијих се презимена не сећам, јер је архива и те школе пропала за време бугарске окупације.

У ту школу ступале су ученице по свршетку основне школе. Јер, због потпуно затвореног живота, какав је владао у Призрену све до његовог ослобођења 1912 године, ученице су могле посећивати ту школу највише до навршене своје четрнаесте године. Зато се школа и састојала само из два разреда.

Због ратова и та је школа паузирала од месеца септембра 1912 до

истог месеца 1914 године. Тада је прорадила и радила до октобра 1915 године, па престала радити, због европског рата и окупације.

За време рада учитељица је била Јелена Савић, по роду Јосиповић.

После поновног ослобођења Призрена 1918 године, поново је дошла именована учитељица и радила до 1920 године. Ученице су могле ступати у ту школу само одраслије и по свршетку којег разреда гимназије.

Почетком 1920/21 школске године ова је школа постепено имала пет разреда, тако да је 1924 године дала прву генерацију својих ученица. У току тога времена постављене су биле и премештене ове учитељице: Драга Секулић из Ариља по мужу Черњавска, од 1921—1929; Радојка Поповић из Ужица, од 1924—1925; Зорка Шантић из Ниша, која и сада у тој школи ради; Лепосава Стевановић из Прокупља, која је 1929 премештена за Баковицу; Јевросима Поповић, бивша ученица те школе, а по свршетку В. з. школе у Београду, премештена 1929 у Скопље, а за тим у Битољ. Само за кратко време била је Наунка Радовановић.

Године 1930 постављене су Стојка Јевремовић из Штипа и Василија Ђићарић из Призрена, по свршетку В. з. школе у Београду.

И раније, а нарочито од почетка 1919/20 школске године, Добротворно друштво „Српкиња” у Призрену, под претседништвом Славке М. Андрејевић, решило је да се стара и ради на напретку те школе, подноси извесне издатке и све чланице управног одбора редом у школи дежурају и воде рачуна о раду у њој. У томе се састојала и нека врста надзора.

Благодарећи обилном прилогу Американца 1919 године у разним материјама, које се тада ценише на 60.000 динара, дата је била друштву прилика, да се рад у школи добро развије и унапреди. Сем тога, од тих материја друштво је понешто давало сиротим ученицама при њиховом удомљењу, а остатак продало па и тим увећало свој капитал, купило кућу за 30.000 динара, сместило у њој ту школу и трошило и на друге добротворне сврхе.

Школа се користила и тиме, што је примала поруцбине од грађанства, које су ученице израђивале, а за тај рад примале по известан део од те зараде.

Сем што је дотично Министарство плаћало наставнице, сву осталу бригу о издацима водило је друштво. На име: куповало уџбенике за сироте ученице, плаћало хонораре наставницима уз припомоћ општине. Тако је то трајало до 1929 године, када је Министарство трговине и индустрије примило све потребно старање о школи у своје руке.

При испитима сваке године, као изасланици реченога министарства, присуствовали су поједини наставници Призр. богословије и Гимназије.

Свих пет разреда те школе свршило је:

1923/24	школске године	12	ученица
1924/25	„	9	„
1925/26	„	15	„
1926/27	„	18	„
1927/28	„	14	„
1928/29	„	24	„
1929/30	„	19	„
1930/31	„	11	„
1931/32	„	15	„

Свега 137 ученица

ТРИ ПРОСВЕТНО-КУЛТУРНЕ СВЕЧАНОСТИ

А) ПРОСЛАВА 100-ГОДИШЊИЦЕ ОД РОЂЕЊА С. А. ИГУМАНОВА

Свечаности о којима ће овде бити реч, истина, су извршене у почетку овога века, али оне воде порекло из прошлога, XIX века.

Тако, 30 јануара 1904 године имађаше се навршити сто година од рођења великог просветног добротвора нашега народа у садашњој Јужној Србији, Симе А. Игуманова, рођеног у Призрену.

Једно зато што је Сима својим великим делом заслужио да се тај дан свечано прослави и даде значај који му припада, а друго, да би његово велико дело послужило за пример његовом потомству, сматрах за дужност, и као његов питомца, да једним апелом преко „Цариградског гласника“, у 51 броју од 1903 године, потсетим све оне који су били, на првом месту, позвани да ту свечаност приреде.

Тако је гадашњи рашко-призренски митрополит, блаженопочивши Нићифор, за тај циљ упутио пред прославу распис ове садржине:

„Свима намесницима, високо пречасним архимандритима, благовјерноме клиру, часним црквено-школским општинама, учительству и осталим чадима нашим од Господа нашега Исуса.

„Благодат и милост од Господа нашега Исуса Христа, а од наше смерности молитва и благослов.

„Благо оном ко до вјека живи,

„Имао се и рашта родиги.”

„Онда, када је у српском живљу, у Отоманској империји најпотребнији био један просветни завод, око којег се имало вите и налазили све оно што се српским именом звало, ради очувања своје народности и језика, појавио се у томе делу српскога хоризонта велики родољуб и Србин, који је Божјом помоћу и штедњом својом толико стекао био, да је са том својом тековином приступио остварењу своје и својих пријатеља — мисли.

„Тај велики и примерни родољуб је **Сима Андрејевић Игуманов**, призренски грађанин, од чијег ће се рођења 30 јануара ове године навршити сто година. Тај дан не сме у српском народу у Отоманској империји, остати незапажен, јер је Сима Андрејевић-Игуманов основао у Призрену један духовни расадник баш у времену, као што рекосмо, када је највише потребан био за Србе и његову мисао, покљонивши народном олтару и своју рођењу кућу, из које су до данас снабдевени духовном храном и босиљком науком напојени многи српски младићи, који служе Божјем и просветном народном олтару, — пружају маслинову гранчицу широм целог народа српског и славе име Божије.

„Поводом великом родољубља и резултата које је његово свето и српско дело показало, архипастирски препоручујемо свима, да се тога дана убогоспасајемој Епархији рашко-призренској нарочито и на особити начин изврши помен и друго по о'де изложеном програму, при чему ће ради извођења истог виднија места заузимати: свештеници, професори, учитељи и други прваци народни и по свршеном помену имаће наши намесници, у споразуму са месним учитељима односно професорима послати нам детаљније извештаје о свему²⁷⁾).

²⁷⁾ Нажалост, тих је извештаја нестало, јер су сву митрополитску архиву упропастили Бугари за време окупације у Призрену и у Приштини.

„Чин помена извршиће се по овоме реду:

„1) У очи тога дана **вечерња у свакој цркви у епархији**, на којој треба да буду свештеници, професори и учитељи са ученицима-цама и грађанством. Ту ће се после вечерње учинити мали помен;

2) На сам дан 30 јануара **јутрење са службом, са свечаним парастосом и говором од стране једног свештеника**;

3) Из цркве има се свечано отићи у школу, односно Богословију, а путем певати тропар Света Три Јерарха и друге црквене песме по избору свештеника и наставника, односно учитеља. **У школској згради водоосвећење и говор** једнога од наставника, учитеља или грађана, у коме би се истакла дела великог родољуба пок. Симе и позвао наш виђенији свет, коме је Бог дао, да следи његовом примеру;

4) Послужење кољивом и другим што се има. И том приликом отворити књигу **за упис прилога за споменик покојников**, који ће се имати подићи у порти цркве Св. Ђорђа у Призрену, или на самоме гробу покојника у манастиру Св. Марка код Призрена, где наш велики родољуб вечни санак почива.

Шаљући архипастирски благослов свима, устајем вазда топли молитвеник.

(М. П.).

А. Е. и Митрополит рашко-призренски
Нићифор, с. р.”

Али није нашао за потребно да и сâм присуствује овој свечаности, и ако је ишла у Приштину нарочита депутација да га позове. Зато се у Призрену образовао одбор од наставника Богословије, учитеља, свештенства и грађана Срба и састави овај програм прославе:

29 јануара вечерње у манастиру Св. Марка са малим поменом на гробу покојника.

30 јануара свечана литургија са парастосом у цркви Св. Ђорђа. Затим литије из цркве у завод српске Богословије; отварање свечане седнице у сали Богословије од стране претседника српске Призренске општине, Крсте В. Патрногића, трговца; свечани говор Петра Костића, бив. професора Богословије; химна Сими А. Игуманову — певају ђаци призренске Богословије; послуживање и прикупљање добровољних прилога за споменик великог добротвора.

30 јануара после подне полазак за манастир Св. Марка.

31 јануара свечана литургија и парастос у манастиру Св. Марка; на гробу покојника говор г. Трифуна Димитријевића, вршиоца дужности ректора Богословије. Говор једнога учитеља основне српске школе; говор Вукосава Хуповца, ученика III разреда Богословије и полагање венца на гроб покојника.

Трошкове у Призрену подноси Призренска српска општина, а оне у манастиру Св. Марка управа Богословије.

У манастир ће ићи разне депутације: општине, грађанства, учитељства, свештенства и т. д.

Одбор је упутио писмо свима српским црквено-школским општинама у Отоманској царевини, у коме се извештавају о раду Одбора и о програму прославе, у ком се између осталог рекло:

„Али ради да нико од Срба у Турској не буде лишен задовољства, да се тога дана (30 јануара) сети на далеко чувенога Старца, Одбор је мишљења да и ваша општина, споразумна са околним општинама, узме на се дужност, да приреди тога дана помен народном добротвору.

„Одбор, у жељи да остане трајан спомен стогодишњице, намеран је да подигне један споменик великом Сими А. Игуманову, те је донео одлуку да прикупља добровољне прилоге из свих крајева турске царевине, у којима живе Срби. Али се надамо да, у овом погледу, ваш крај неће изостати. Зато Одбор очекује да ће г. г. учитељи учинити све што треба поводом ове прославе и да ће нас о свему известити, како би у Споменицу ушло како је који крај прославио овај по Србе у Турској значајан дан.

Нажалост, Споменица се није написала колико услед малог броја извештаја, толико из недовољне пажње тадашњег богословског колегијума према важности дана.

И у Призрену, у сали Богословије, и у манастиру Св. Марка свечаност се извршила потпуно по програму и у присуству тадашњег руског консула у Призрену Сергија Владимировича-Тунолке и многобројног народа из Призрена и околине. Том приликом ђаци Богословије отпевали су ову химну, посвећену С. А. Игуманову:

Било је присутно и неколико депутација из појединих општина и повећи број честитака.

Многи се одазваше и добровољним прилозима за споменик великога добротвора, те је прикупљено у Призрену око 1200 динара, а из других крајева турске царевине око 2000 динара, те је било до 3000 динара у злату. Али једно зато што та сума не бејаше довољна за подизање споменика, а друго што ни политичке прилике не бејаху за то повољне, прикупљена сума дата је била на приплод тадашњем новчаном заводу „Фонду цркве Св. Ђорђа” у Призрену (сад Призренска банка). Та се сума приликом прославе 50-годишњице Призренске богословије употребила за штампање њене Споменице, јер је била прикупљена довољна сума за подизање споменика.

Уредништво „Цариградског гласника”, јединог тада нашег јавног гласила у Отоманској империји, готово цео пети број од 30 јануара 1904 године, у великом формату и свечаном руху, бејаше посветило тој прослави са уводним чланком:

**„Српски просветни добротвор
Сима Андрејевић — Игуманов**

рођен 30 јануара 1804 год. † 24 фебруара 1882 год.

Споменица од рођења његовог

— 1804—1904 —

„Данас, 30 јануара, навршује се равно стотина година, од како је у столноме граду Призрену угледао света велики просветни добротвор српскога народа у Отоманској империји, покојни **Сима Андрејевић — Игуманов.**

„Данас се у Призрену, у целој Рашко-призренској епархији и у осталим епархијама, које насељавају Срби, прославља стогодишњица од рођења овога великог Србина. Прослава у Призрену, у родном му месту, се издваја од осталих својим свечаним програмом, који се простире на 4 дана, од 29 јануара до 1 фебруара закључно. Но зато ће и у осталим градовима и селима бити срдачне и свечане свечаности, јер је покојни Игуманов велики и општи просветни добротвор свих отоманских Срба, који ће данас похитати да се достојно одуже сени и помену његовом.

И овим чином засведочава наш народ да га краси лепа осећај захвалности и да је заслужан имати великих синова, јер их зна ценити и поштовати. А народа, који имају својих великих синова, никад не може нестати, они ће се, помоћу њих, одржати, развијати и напредовати.

„**Сима А. Игуманов** био је велики човек, који је цео живот свој провео у тешком раду, а са јединим циљем, да помогне своме народу. И он је свом народу доста помагао и то онда, када му је та помоћ била **најпотребнија**. Сву тековину свога рада он је оставио на просветне циљеве свога народа. О његову трошку отворен је **први** српски средњи просветни завод у Отоманској империји: Богословско-учитељска школа, која постоји од 1871 године, дакле тридесет и две године, а коју је похађало (по подацима Споменице о 25-годишње прославе њене 1871 год.) у времену од 1871—1896 године 1867 ученика, потоњих свештеника и учитеља српских у Отоманској империји. Његова је заслуга што је наш народ добио своје прве спремне свештенике и учитеље и то, понављамо, у времену када су они највише требали.

„**Сима Игуманов** је све своје, трудом стечено имање, оставио на издржавање овога завода и на друге просветне циљеве. Из његовог великог фонда помагане су и друге наше школе, штампани су школски уџбеници, покриване су наше велике просветне потребе. Његов фонд је ударио темељ потоњем српском културном покрету, коме имамо да захвалимо, што данас у Отоманској империји имамо око триста српских школа (спрам 153 школе у времену од 1875 године), ових расадника писмености и просвете српске, у којима се Српчићи и Српкињице уче да чувају чистоту светог православља и да се поносе својим српским именом.

„**Слава Сими Андрејевићу-Игуманову**, великом просветном добротвору народа српског. Слава му!”

Поред Симине биографије, исти број „Цариградског гласника” донесе из пера бив. васпитаника Призренске богословско-учитељске школе, тада студента Московске духовне академије, а сада познатог нашег приповедача Григорија Божовића, чланак под насловом: „Заслуге Симе А. Игуманова”.

„Нека је срдачна хвала уваженим Призренцима, што на време покренуше питање о прослави стогодишњице од рођења Симе А. Игуманова, нашег великог добротвора, да би наш народ тога значајног дана сетио се и са благородним поносом одао достојну хвалу своме прваку прошлога века. Јер, заиста, који народ неће, или не уме да цени и поштује своје великани, тај не заслужује ни да их — има.

„Свака епоха има своје особите потребе. Народни људи, који те потребе појме, проуче и према њима ставе себи или околини извесне задатке, чије би извршење све те потребе збрисало и повело народ правилним путем к напретку — јесу народни вођи и великани, без којих би, може бити, и рђавили. Баш због тешкоћа уочавања тих важних тренутака и њихових потреба, славе се народом прваци, зато што би огромна већина морала лутати, не опазивши важност извесних момената.

„Таким путем избијају на површину извесности велики људи, филозофи, добротвори и просветни радници. За последње је тим теже, што сама природа ствари не тражи само моменат, бољих мисли, или моменталну појаву силне воље, него лаганог проучавања и урочавања потреба мирнога рада, мале снаге да се утре пут, пронађе начин и даду средства за већ истакнути циљ.

„Према томе јасно је, да су се сви велики људи одликовали не само умом и веома пространим грудима са ватреним срцем, које не жали никакве жртве, само да његова околина пође путем просвете и напретка.

„У прошлом веку цела је Европа записала много тековица и сјајних тренутака, као и њихове главне чињенице. Није изостао у том погледу ни српски народ. У главној сфери — просветној — нисмо изостали ни ми Срби простране Отоманске империје. Ако нисмо били срећни да дамо једнога Змаја, Мишу Анастасијевића, Коларца, Чулића, Велимира Тодоровића и по готову Милетића и друге просветне народне посленике, ипак смо и ми у Отоманској империји имали великих и заслужних људи.

„Из наше средине, из сталнога града Призрена изашао је **Сима Андрејевић — Игуманов**, велики добротвор школе и цркве, заслужни наш народни посленик.

„Онда, када су услед извесних прилика, наши манастири већ изне- могли да дају довољно и нужне хране нашој духовној страни; онда када је Требник већ долазио у место поколења, па често поцепан и писан; онда када су наши свештеници облачили једну исту поцепану одежду и на Божић и недељом и на Ускрс и на Тројице; онда када је српска књига била реткост; онда, кад осим Часловца, Јеванђеља и писаних Октоиха у многим црквама није било ничег више; онда кад није било ниједног вишег завода — а основне школе су се могле пребројати на прсте, па и то сувише примитивне; онда, у том тешком и судбоносном тренутку, Призрен је дао скромна но велика човека, који је све своје и духовне и материјалне силе уложио на народни просветни олтар и почео попуњавати све празнине, сипајући и капом и шаком, и књигом и многим другим.

„Круна тога великог пожртвовања јесте **Призренска Богословија**, тај драги расадник православне просвете у нашој Отаџбини, на који је Сима Игуманов уложио и највише труда и највише новаца, с једне стране, спремајући многе за тај завод, а с друге отклањајући све тешке препоне које су му стајале на путу.

„Више од двадесет генерација изишло је из тога расадника у народ, у његову цркву и школу, општину и на књигу, дућан и трговину, и повели га како су могли и умели путем просвете и напретка, научили га књизи, објаснили му традиције из прошлости.

„Од онога тренутка, од кад се појавио Сима Игуманов, почело је нестајати школа наших поп Мића, многих учитеља-терзија; од тога времена наше су цркве добивале књиге, одежде и све што је нужно да се народу служи света Литургија и пали воштаница крсном светитељу — спремне свештенике и стручне учитеље.

„Од тога времена је народ пошао напред и некако ведрије погледао својој будућности у очи, верујући у своју умну снагу и освештану право егзистенције.

„Ето оваквих капиталних заслуга има наш Сима Игуманов, човек који је, може се рећи, први појмио потребе својег времена, неуморно радио и текао, да положи темељ нашој народној просвети, да нас извуче из мрака незнања и уврсти наш крај у ред својих сестара, које су боље среће. То је опет заслуга која надмашава све друге, само кад правилно оценимо време, које нас одваја од онога пре тридесет и неколико година. Та културна снага нашега живота била је тад у критичном моменту и криза је прошла мимо нас, благодарећи овом нашем Великом Призренцу.

„Тога ради уверен сам, да ћемо се 30 јануара ове године сви и они

у Призрену и из околине; па од Марице, Струме, Јањине и Скадра до Вишеграда, Јавора, Копанника, Голије, Св. Илије и Мокре, с побожном благодарношћу сетити стогодишњице Симе Игуманова, одати му заслужену пошту, споменути га онако, као и сви народи своје великане. Заслужимо његова добротинства, пођимо његовим примером, јер је све то потребно да се освежи и ојача наша народна просвета и вера у будућност, будимо благодарни потомци.

„Слава Сими Игуманову!”

Москва.

Гр. Божовић, с. р.

ПРОСЛАВА ПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ПРИЗРЕНСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ²⁸⁾

Призренска богословија прославила је своју 50-годишњицу на најсвечанији начин. На дан прославе Призрен је имао свечан, празничан изглед. На важнијим местима главне улице уздизали су се славолуци, с портретима Краља и пок. Симе Игуманова. Заставе су украшавале цео град. Радознали свет скупљао се да види споменик, бисту С. Игуманова, коју је још покривао црни плашт. Појавила се још једна жива белега свесности српскога народа, који, чувајући велике споменике своје сјајне прошлости, подиже и нове споменике, као знак своје захвалности и љубави према оним својим великанима, који су својим радом и пожртвовањем допринели да је народна борба уродила плодом и да је остварена идеја народног ослобођења.

На овој прослави учествовали су и претставници са стране: пуковник г. Војислав Катанић заступао је Њ. В. Краља, пуковник г. Милутин Симић заступао је Министра војног, заступник окр. начелника г. Спира Коцић заступао је Министра вера; прота г. Ст. Димитријевић, професор богословског факултета, заступао је Краљевску владу и Универзитет; г. Љуба Стојановић, академик, Српску краљевску академију наука; г. Зарија Р. Поповић, књижевник, друштво Св. Саве и г. Тодор П. Станковић, ген. конзул у пензији, Министарство спољних послова.

Први дан свечаности, 14 октобра изјутра, одржана је свечана служба у Саборној цркви. Чиновејствовао је епископ г. Михаило са ректором Богословије архимандритом г. др. Сим. Поповићем и месним свештенством. У цркви је одржао леп говор г. Епископ истакнувши заслуге великог добротвора С. А. Игуманова и педесетогодишњи рад задужбине. Служби су присуствовали споменути претставници са стране, претставници месних грађанских организација и многобројан свет.

После службе обављено је свечано откривање споменика пок. Симе Игуманова, у присуству свих споменутих претставника и многобројног народа, који је био по свим околним улицама с једне и друге стране Бистрице.

Било је и претставника са села, сељака и дечице из оближњих сеоских школа. По освећењу и откривању споменика, који је обавио г. Епископ, ректор Богословије г. др. Сима Поповић одржао је, са пуно одушевљења, говор упућен председнику Призренске општине, г. Јевти Гагићу и призренским грађанима. „Браћо!” — говорио је г. Ректор — „покојни Сима подигао је себи споменик одавно. Он га је подигао у срцу

²⁸⁾ Споменица 50-год. Богословско-учитељске школе. Београд 1925, стр. 188.

Споменик просветног добротвора Симе А. Игуманова у Призрену

Споменик Симе А. Нгуманова
10 нгуманова стр.

Maestoso *6. fortissimo*

The image shows a handwritten musical score on aged paper. It features four systems of music, each with a vocal line and a piano accompaniment. The notation includes notes, rests, and dynamic markings. The lyrics are written in Cyrillic script below the notes. The score is divided into sections by tempo and dynamics: 'Maestoso' and '6. fortissimo'. The paper shows signs of age, including some staining and wear.

Споменик просветног добротвора Симе А. Нгуманова

српскога народа, и кроз оне многе вредне ученике своје задужбине, Призренске богословије, који су за 50 година као црквени, просветни и културни радници разносили науку, просвету и културу у све крајеве нашег народа. Као национални радници и борци „за крст часни и слободу златну”, они су одважно, самопожртвовано и јуначки одолевали свима страховитим бурама, које су се подизале на српском небу. Тај је споменик вечан и неће га зуб времена уништити. Њега српски народ подиже своје добротвору и он је наш понос и наша дика. Он ће сведочити да смо имали великих људи, али ће бити и доказ да смо знали велике људе ценити. Са овим спомеником одужен је велики дуг прошлости и дат леп пример будућности. Деца наша и потомство наше гледаће у овој споменику узорит пример родољубља, као и леп пример захвалности. Овај споменик служиће онима који добро чине као потстрек да и даље тако чине, јер имају коме. Он ће бити и опомена за оне који могу добра чинити своје народу, а не чине га. Предајући вам овај споменик узоритога грађанина града Призрена и великога добротвора српскога народа”, — завршио је г. Ректор — „молим вас, у име просвете и културе, у име Богословије, која је посвојче ваше, а срце наше, у име садашњих и бивших ученика Призренске богословије, од којих су многи и грађани призренски, и у име свих прилагача за стварање овога дела, — да овај споменик примите из мојих руку са оном топлотом, са којом га ја вама предајем. Молим вас као и Призренску општину, да га чувате, пазите и волите оном љубављу, којом је пок. Сима волео град Призрен и његове грађане!”

Дирнут говором г. Ректора, претседник је у свом одговору изразио, у име општине и Призренаца, осећања најдубљег поштовања према великом Србину Призренцу С. А. Игуманову, чијим се делима поносе Призрен и његови грађани, а чији ће споменик Призрен чувати као највећу светињу... После тога положили су венце на споменик: професорски колегијум Богословије, дружина ђака Богословије „Растко” и Љубижданска основна школа. Последњи венац су донела сељачка дечица, ученици из Љубижде. Ова видљива благодарност сеоске дечице према великом просветном добротвору, дирнула је све присутне. Затим је месна основна школа отпевала песму посвећену С. А. Игуманову. — И на служби и при откривању споменика са успехом је певао богословски хор. Важнији моменти пропраћени су пуцањем из топова са призренске тврђаве и свирањем дивизијске војне музике.

После откривања споменика у дупке пуној сали Богословије у присуству претставника страних, око 10 часова пре подне, обављена је свечана седница професорског савета, на којој је професор г. Катић одржао говор о историји Богословије и значају рада за пола столећа. Занимљив и озбиљан, пун података из области историје просветног стања у Јужној Србији, тесно везана с појавом Призренске богословије, говор г. Катића с пажњом је саслушан и изазвао је дубок утисак код присутних. С муком задржавајући оузе, говорник је на крају свога говора позвао присутне да одаду пошту и да се сете сени оних многобројних пиштомаца ове школе, који су пали у комитској акцији и на бојним пољима последњих ратова, за које је Призренска богословија тако много урадила. Затим су говорили гости претставници: у име Академије наука честитао је 50-годишњицу плодотворног рада и пожелео је успеха г. Љуба Стојановић, академик; у име Министарства иностраних дела честитао је заслужни старина г. Тодор П. Станковић, који је много урадио за Бого-

словију као политички и национални радник, и који се овом приликом осећао срећним што му је Бог дао да доживи не само оснивање Богословије, него и прославу њене 50-годишњице, пожелевши јој да дочека и 100-годишњицу. Претставник Друштва Св. Саве, г. Зарија Р. Поповић, у кратким и лепим потезима изнео је значај Призренске богословије, као школе која је не само спремала народне учитеље и свештенике, него је у своје доба, служила као једино духовно средиште, окупљајући око себе српски народ у овим крајевима и задовољавајући његове духовне потребе. Осим тога, она је служила и као обавештајни орган Министарства спољних послова, као претставник и стуб Србије у поробљеним крајевима, своје врсте народни универзитет, који се старао да одговори на сва питања свакоме посетиоцу, сељаку или грађанину. У најтежим околностима, са пуно пожртвовања и јунаштва, она је вршила своју мисију, која је много помогла делу, које је онако сјајно остварила храбра српска војска... После је говорио професор Богословског факултета, прота г. Ст. Димитријевић, заслужни дугогодишњи национални радник у овим крајевима и бивши ректор Богословије. Честитајући 50-годишњицу, говорник истиче значај имена пок. Симе Игуманова и постојања његовог фонда у раду Србије у овим крајевима. Као претставник Универзитета, огњишта наше националне науке, говорник напомиње значај Призренске богословије, као једног од првих расадника науке и просвећености, одакле су поникли многи јерарси наше цркве, многи наставници средњих школа и толики кадар свесних и самопожртвоних националних радника, свештеника и учитеља, међу којима су многи животе положили за националне идеале. Говори претставника из других вароши Јужне Србије пропраћени су са највећим одушевљењем присутнога света. Затим је г. Епископ саопштио честитку Њ. Св. Патријарха, пуну признања и благодарности према великом добротвору пок. Сими А. Игуманову и његовој задужбини, — што је одушевљено примљено.

На предлог председника свечане седнице г. ректора др. С. Поповића, послата је поздравна депеша Њ. В. Краљу. Затим се председник захвалио присутнима на пажњи и позвао да се послуже кафом.

У подне истога дана одржан је банкет, на коме је учествовало преко 120 лица: претставници са стране, претставници месних власти и разних грађанских организација као и виђенији грађани. Г. Епископ Михаило је подигао здравицу у част Њ. В. Краља и Краљице, после чега је музика отсвирала химну. Г. Ректор поздравио је присутне госте добродошлицом. После је говорио учитељ г. Анта Тодоровић, васпитаник ове школе, истакавши национално-просветни рад васпитаника Богословије, првих бораца у народном покрету за ослобођење и уједињење. Затим су прочитане депеше, честитке од Владе, Епископата, разних установа и угледних људи из целе земље.

После банкета, у 3 часа после подне, основна школа приредила је концерт с певањем, декламацијама и соколским играма. Соколске вежбе изводили су чланови сокола. Свирали су војна музика и оркестар гимназије.

У вече је у Богословији приређена вечера за госте претставнике са стране.

Други дан прославе направљен је излет у манастир Св. Марка, где се налази гроб пок. Симе Игуманова. Поред ученика и наставника Богословије, излету су присуствовали г. Епископ Михаило, претставници са

стране и многобројни грађани призренски. На гробу великог народног добротвора одржан је парастос, после кога је професор г. Р. Скакаљевић одржао леп говор о животу и заслугама пок. Игуманова. Једна ученица гимназије декламовала је песмицу посвећену великом просветном добротвору.

Затим је у селу Кориши приређена закуска за госте са стране.

У вече истога дана одржана је забава с песмама, декламацијама, позоришним комадом и свирањем. Са успехом је прошао комад — слика „Српчићи на гробу С. А. Игуманова”, чији је писац, учитељ г. Пр. Ђурђевић, био изазван и поздрављен од стране присутних. Шаљиви комад „Шаран” богослови су са успехом одиграли. Затим је била игранка, која се отегла до после поноћи. За време једне паузе ректор Богословије је с позорнице, у присуству чланова професорског савета, саопштио присутнима, да је Њ. В. Краљ одликовао Богословију орденом Св. Саве I степена. Ова је вест била примљена с одушевљењем.

Трећи дан, пошто је свршена прослава, гости претставници са стране обишли су и разгледали историјске споменике Призрена и околине.

Задовољни гостопримством и лепо изведеном прославом, гости са стране отпутовали су кућама четврти дан, праћени ученицима и наставницима Богословије.

Као год што је Призренска богословија достојанствено служила народу и цркви пола столећа, тако лепо је и достојанствено прославила свој велики празник 50-годишњице и откривања споменика свом утемељачу и великом народном добротвору С. А. Игуманову.

ПИСМЕНИ И БРЗОЈАВНИ ПОЗДРАВИ

Свима просветним и културним установама, као и истакнутим личностима, били су послати позиви да узму удела у скромној прослави педесетогодишњице.

Поједине установе — Српска краљевска академија наука, Универзитет, Друштво Св. Саве и др. — послале су своје нарочите претставнике, а и доста знатан број позваних лица узео је личног удела у горњој прослави. Од већине осталих, пак, установа и личности, позваних на ову прославу, добијене су честитке. Али овде износим само главне.

Честитка Његовог Величанства Краља:

„Канцеларија Његовог Величанства Краља

Београд, 16-X-1922

Господину Архимандриту Др. Симеону Поповићу — Призрен

Господине Архимандрите,

Његово Величанство Краљ, пријатно дирнут топлим поздравом приликом педесетогодишњице Призренске богословије и одајући пуно признања родољубивом раду те установе, благоволео је наредити да се изјави Његова и Њеног Величанства Краљице срдачна захвалност.

В. Д. Шефа кабинета пуномоћни министар.”

То је писмо примио као одговор на телеграфску честитку, послану Његовом Величанству са свечане седнице, одржане приликом прославе.

Честитка гласи:

„Ваше Величанство,

Са прославе педесетогодишњице Призренске богословије, на којој српски народ на један импозантан начин манифестује своју захвалност како према овом најстаријем просветном и културном средишту српском у Јужној Србији, тако исто и према њеном оснивачу и свом великом добротвору Сими А. Игуманову, хитам да у име школе и у име ученика на прослави њене педесетогодишњице поздравим Њено Величанство Краљицу и Ваше Величанство Краља уједињене нам Отаџбине и Врховног Заповедника оне славом увеличане војске, која је на онако сјајан начин довршила дело на коме је и Призренска Богословија обилато потпомагана од своје браће из Шумадије неуморно радила.

Живело Ваше Величанство!

Живело Њено Величанство Краљица Марија!

Архимандрит **Др. Симеон Поповић.**”

Честитка Николе Пашића, претседника Министарског савета:

„Београд, 14-X-1922 год.

Богословији — Призрен

Приликом прославе педесетогодишњице оснивања најплоднијег просветног завода у Јужној Србији, одајући пошту сенима пок. Симе Игуманова, осталих оснивача и свих јавних радника који су са пожртвовањем радили на ширењу јачања наше националне мисли, ја поздрављам приређиваче прославе са топлом жељом да с етао пример њихове љубави према Отаџбини и њихов рад остане у вечитој успомени будућим нараштајима.

Никола Пашић.”

Честитка Његове Светости Архиепископа Пећског, Митрополита Београдско-Карловачког и Патријарха Српског, Господина Димитрија:

„Спречен да лично присуствујем прослави педесетогодишњице Призренске Богословије, која је од својега постанка па све до данас чинила велике услуге нашем народу, ја овим путем шаљем своје срдечно честитање наставницима, ученицима и свима сакупљеним црквено-просветним радницима, који су у тој школи добили своје образовање. Свима им шаљем свој патријаршки благослов и молим Господа, да им подари снаге и душевне крепости да и даље корисно служе светој нашој цркви и народној просвети.

Сећам се и успомене мојега негдашњег пријатеља и великог народног добротвора Симе Игуманова, који је ту школу својим добром подигао и богатим прилогом обезбедио њен просветни рад и опстанак за сва времена. Бог да прости доброга Симу Игуманова! Вечан му помен! И ја ћу узети Богу молитве за покој његове племените душе, са жељом да се и други родољуби на њега угледају, а васпитаници његове школе да се са благодарношћу сећају његова имена и његова задушна помена. Поздрав и благослов свима учесницима прославе.

Архиепископ Пећски, Митрополит
Београдско-Карловачки и
Патријарх Српски
† **Димитрије, с. р.**”

Честитка Др. Ивана Крстеља, Министра вера:

Богословији — Призрен

Честитајући Богословији прославу педесетогодишњице рада на просветно-културном пољу, мени је част саопштити да је на мој предлог одликована орденом Светога Саве I степена.

К.Б. Бр. 11842.
Београд, 14-X-1922 год.

Министар вера
И. Крстељ.”

ПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦА ОД ДАНА СМРТИ СИМЕ А. ИГУМАНОВА

Као што ће се даље из његове биографије видети, Сима је умрô ноћу између 23 и 24 фебруара 1882 године. Да би се тај дан означио каквом достојном свечаношћу — промомерном нађох за потребно извести о томе дану Његову Светост Патријарха Варнаву, једно као српског црквеног православног поглавара, а друго као претседника Задужбинског одбора С. Игуманова. Бавећи се као сенатор у Београду, то учиних лично. Његова Светост радо обећа да ће одржати промомерију, договорно са осталим члановима реченога одбора г. г. протом Стеваном М. Димитријевићем, професором теолошког факултета и Заријом Р. Поповићем, пензионером.

У исто време упутих писмо о томе дану рашко-призренском епископу г. Серафиму ове садржине:

У претпоставци да се ни у Призрену нико неће, или не може ситити, па ни интелигенција, једнога догађаја у вези са нашим просветно-националним радом у бившој Турској, смаграм за своју дужност да Вас на тај догађај потсетим као верског старешину.

Ноћу између 23 и 24 фебруара 1882 године, по старом календару, преминуо је у Призрену велики просветни добротвор нашега народа, Сима А. Игуманов. Према томе, реченога дана, ове године, навршиће се 50 година од дана његове смрти.

Извештавајући вас о томе, верујем да нећете пропустити, а да тај дан у дому Игуманова, у Богословији не обележите видним знаком промомеријом.

1 фебруара 1932 год.
Београд.

Проси Ваш свети благослов
Петар Костић,
сенатор

Одмах по пријему тога писма преосвећени Епископ саставио је одбор за прославу реченог дана у који су ушли претставници свију просветно-културних установа и саставили програм прославе, који је био разаслат свима варошким општинама у Јужној Србији.

У Призрену је изведена свечаност у недељу 2 марта да би сјајније испала.

Свечаност је почела архијерејском службом у саборној цркви Св. Ђорђа, коју је отслужио епископ г. Серафим уз асистенцију месног свештенства, чланова Духовног суда, Ректора Богословије и Воје Катића, професора. Одмах после службе одржан је парастос. Том приликом одржао је пригодну реч г. Серафим.

За време богослужења и парастоса одговарао је хор Богословије под диригентством г. Гушчина, хоровађе. Парастосу као и осталом делу програма присуствовали су изасланик Министарства војног и морнарице, г. Војислав Марковић, пешадијски пуковник и командант војног округа, изасланик команданта III армије г. Сворчев, командант места бригадни ђенерал г. Ђорђе Аранђеловић, средњи начелник г. Бајић и све више и ниже чиновништво и официри и многобројно грађанство, сва просветно-национална и хумана друштва, ђаци Богословије, гимназије, женске занатске школе и основних школа.

После парастоса литија је, на челу са војном музиком, пошла од цркве и зауставила се пред спомеником Симе Игуманова. Око споменика се била искупила огромна маса света, која је испуњавала све улице с обе стране реке Бистрице. Из села су дошли сељаци Срби, да и они одаду пошту великом добротвору.

Код споменика је одржан кратак помен, а после тога је архимандрит г. др. Симеон Поповић као ректор Богословије одржао говор, у коме је подвукао важност највећег дела Симе Игуманова, његове Богословије, чији су плодови рада постали саставни део историје српског народа. Полажући венац на споменик, г. Ректор је рекао:

„Драга и светла сени! У име читавих плејада твојих питомаца и радника живих и мртвих и у име садањих радника у твојој задужбини и у име знаних и незнаних, стојим пред тобом и у знак захвалности полагајем овај венац на твој споменик.“

У име општине града Призрена положио је венац на споменик г. Петко Жорић, претседник општине. Затим су положили венце, уз кратке говоре: г. Милорад Шошкић, директор гимназије, г-ца Стоја Анђелковићева, учитељица, у име Призренског учитељског друштва, г. Владета Радивојевић, судија, у име певачког друштва „Цар Урош“, г. Антоније Гоцевић, судија, у име омладинског друштва „Св. Недеља“.

Сем тога положили су венце Пододбор Кола српских сестара, „Кнегиње Зорке“, Женско добротворно друштво „Српкиња“ и пододбор „Кнегиња Љубица“ место венца приложили су по 200 динара призренској сиротињи.

Код споменика одржао је са пуно одушевљења говор стари учитељ и национални радник Андра Гроздановић (место Петра Костића, сенатора, који није могао стићи на прославу). Са пуно одушевљења он је у главном рекао:

„Призренци и Призренке, потомци Душана, прожмани осећајима и дубоком оданошћу према узвишеном Дому Карађорђевића били су и остају поносни што су из своје средине дали велике своје синове, који су се и морално и материјално стављали на службу при устанку Карађорђа 1804 године: отац Игуманова са своја два сина Петром и Крагујем, Чолак Анта Симоновић и многи други.

Затим је изнео у главним цртама рад призренских Срба на просвети својих суграђана: Димиша Мишетевића, Хаџи Спасе Чемериџића, Ванке Х. Ст. Гудића, Младена Угаревића, Арсе Живковића, Аљуша, па прелази на Симу Игуманова и његов плодан рад на просвети своје браће Срба. После тога литија се кренула у Богословију. У пуној сали у присуству изасланика и претставника просветних власти, војске, грађанства, просветно-националних, хуманих друштава као и многобројног народа обављена је свечана академија, на којој је одржао говор г. Војислав Ка-

тић, у коме је документовано изнео значај дана Симе Игуманова, у оснивању Богословије и њене улоге у националном, просветном и културном погледу нашега народа и државе.

Говор уваженог професора, чија служба у Призренској богословији датира од 1904 године, пажљиво је саслушан и изазвао дубок утисак код свих присутних. После тога прочитани су поздравни телеграми.

ЗАДУЖБИНСКИ ОДБОР С. А. ИГУМАНОВА

8 марта, на дан смрти Игуманова, а под претседништвом Његове Светости Патријарха Варнаве приређено је свечано вече у спомену педесетогодишњице смрти С. А. Игуманова у дворани Друге београдске мушке гимназије, која је била пуна Симиних поштовалаца, са овим програмом:

I

- 1) Ј. Маринковић: „Отче наш”;
- 2) Отварање састанка;
- 3) Корнелије Станковић: „Со свјатими у покој”;
б) „Вјечнаја памјат”.

II

- 4) Говор члана одбора задужбине г. проте Стеве М. Димитријевића, професора Богословског факултета.
- 5) Б. Јоксимовић: „Химна Симе А. Игуманова”.
- 6) „Светли гробови” од Змаја — декламација г. Добрица Милутиновић, члан Београдског народног позоришта.
- 7) Староруско „Свјат”.
- 8) Руско „Скажи ми Господи”.
- 9) Архангелски: „Ниње отпушчајеши”.

Певао је хор студената Богословског факултета под управом г. Ивана Котова, студента.

Жалити је само што Министарство просвете не беше заступљено.

НАБАВКА УЏБЕНИКА

Докле у Србији није било штампарије, а у школама се учило из црквених књига: часловца, псалтира и других, како ти уџбеници тако и српски набављани су из Аустро-Угарске, Будимпеште, Беча, а доцније и Новога Сада. Те уџбенике доносили су призренски трговци, Срби, који су водили тада трговину са тим варошима, односили вуну, сахтијан и др. То су били Станимировићи, Гудићи и др. Сем тога, они су доносили и календаре, песме Вука Караџића и дела Доситеја Обрадовића, али више за себе и своју родбину. Четрдесетих година прошлога века, поред призренских трговаца, који су трговали са Београдом и доносили уџбенике, још су исте слали Јован Ђорђевић, отац Манојла Ђорђевића, бившег књижевника, и Анђелко Здујић, оба из Призрена. А шурак овога, Анта Хаџи Томић—Станимировић, поред своје бакалске радње, држао је уџбенике и продавао. То су били: мали катихизис, мала свештена историја, прва знања, рачуница и часопис.

Тако су се ти уџбеници могли слободно преносити и у школама држати. Јер Турци не обраћаше своје пажње на њих, и ако је било уџбеника, песмарица и календара, чија је садржина била управљена и против Турака. Тако је трајало све докле Бугари, у својој пропаганди, нису стали обраћати пажњу Турцима на њихову садржину, и докле нису наступили први ратови за ослобођење. А како за време тих ратова бејаше нестало уџбеника у толикој мери — јер су их многи од страха и закопавали — дошло је било до тога, да су поједини учитељи, нарочито по селима, **морали писати слова на таблама и на тај начин упознавати ђаке са њима и учити их писању и читању.**

У таквој тешкој оскудици у уџбеницима, а после речених ратова притицали су нам у помоћ руски консули у Призрену и у Скадру, јер су се уџбеници из Београда морали доносити преко Трста и Скадра, а на адресу речених консула. Нарочито се то морало чинити после једне афере са уџбеницима, који беху послани из Београда преко Ристовца а на име руског консула у Призрену, Јастребова. Јер, том приликом, 1883 године, неки бугарски агент у турској служби на турској царинарници, бејаше на једној читанци написао врло ружне речи. То изазва Јастребова, те преко надлежних власти потражи да се тај безобразник на граници потражи и отера, бар са тога места. Тако и би.

Потреба за уџбеницима наступала је све већа, у колико се више наших школа почело отварати и што је требало набављати уџбенике и за Призренску богословију. У исто време требало је наћи излаз и да се избаци из уџбеника све оно што бејаше противно државним законима и затражи одобрење код власти у Цариграду за одобрење извесне садржине. Тако би се извршила законита формалност, **а учитељима остало да и даље врше усмено свој задатак у школама у националном духу.**

И раније, а нарочито од како се у Призрену отвори Богословија 1/14 октобра 1871 године, Призрен поста центар нашега просветно-националног рада у Јужној Србији, све до отварања наших консулата у Турској 1877 и 1879 године. Зато је Богословији пала у део та дужност, да у наведеном циљу предузме потребне мере како код наших надлежних у Београду, тако и код турских власти у Цариграду.

У то време, 1884 године, бејаш управитељ Призренске богословије, те 15 августа исте године упутих предлог Министарству просвете у Београду у наведеном смислу, и оно, договорно са Министарством иностраних дела, усвоји тај предлог и позва ме да примим инструкције за тај рад у Цариграду.

Покојни Милутин Гарашанин, тадањи Министар иностраних дела, вероваше да ће Цариградска патријаршија, као поглавар свију православних у Турској и покровитељ хришћанских школа, посредовати код надлежних турских власти у Цариграду, издејствовати да се и наши уџбеници са одобреном садржином од стране турских власти могу штампати. Зато ми нареди да се најпре Патријаршији обратим па, ако би ме она одбила, тек онда турском министарству просвете. Али да све радим договорно са тадашњим нашим послаником у Цариграду, познатим државником, Јевремом Грујићем²⁸⁾.

²⁸⁾ За време мога бављења, у то време, у Цариграду, Гарашанин је водио преговоре са Патријаршијом о томе да се на место Грка митрополита Мелетија, постави на Рашко-призренској епархији Србин, турски поданик, који би знао и грчки

По наредби министра Гарашанина ја предадох молбу лично тадањем патријарху Јоакиму и он ми обећа да ће је изнети пред Св. Синод и учинити по њој све што треба. У исто време Грујић замоли Логотета Патријаршије, Аристархи-бега да моју молбу својим ауторитетом подржи.

Али Св. Синод нађе за потребно да моју молбу упути на мишљење митрополиту Мелетију у Призрен. А већ се у напред могло знати, какво ће бити његово мишљење о мени као мирском лицу, а старешини Богословије, чему се он стално противио.

Док се Св. Синод наканио писати Мелетију и док овај одговори, прођоше **три месеца**. Тек после тога, једнога дана, Аристархи-бег саопшти Грујићу Мелетијев одговор са овим његовим условима:

Мелетије зна да постоји у Призрену једна виша школа, која се зове Богословија. Али она то није од како је за њеног старешину дошло мирско лице, Илија М. Ставрић, а за тим молилац, Петар Костић. Даље:

„Ако стараоци те школе, Богословије, мисле да је Патријаршија узме под своју заштиту, онда нека пошљу оверену копију тестаментa пок. Симе А. Игуманова и да сваке године шаљу приход његове масе преко Патријаршије за издржавање Богословије.”

Наравно да се такви услови нису могли примити, једно за то што се унапред могло знати, како би се с тим приходима поступало, а друго што је у тестаменту Игуманова изриком речено: Да се „за првих десет година после његове смрти, његова маса капиталише; за других десет година троши половина прихода и, тек после двадесет година, цео приход за издржавање Богословије, или како буду за сходно нашли стараоци његове масе.

Такав Мелетијев одговор Патријаршији као да бејаше добро дошао. Јер, како би она изашла са предлогом или захтевом пред турске власти, да се школски уџбеници штампају на српском језику и за српске школе, када у њеном подвлашћу **постоји само „Рум-милети”**? Зато и не оста друго, него да се непосредно обратим молбом турском министарству просвете. Пошто тај корак одобри и посланик Грујић, односно министар Гарашанин, ја тако и поступих.

Тек сам стигао био у Цариград, ја сам се одмах јавио своме пријатељу у Призрену, Махмуд бегу, војном капетану. Бејаше то интелегентан Цариградлија, а као слободоуман, удаљен из Цариграда. Он имађаше у Цариграду свога братучеда, по имену Ата бега, који бејаше чиновник на Високој порти и члан редакционог одбора политичкога листа „Терџумани Хакиката”. Он је имао да ми буде на руци за мој посао код министарства просвете, ако ми његова помоћ буде устробала.

И ако сам врло мало веровао у патријаршиску помоћ, ја нисам могао поступити одмах преко датих ми инструкција. Зато се извиних Ата бегу поступком Патријаршије, што му се нисам раније јавио, јер ме он тражио по Цариграду. Тада ће ми он рећи турски:

„Брак шу бат'к ханеи“ — т.ј. **остави ту пропалу кућу**, како бејашу,

језик. Немајући за тај позив другог спремног духовног лица, ја предложих архимандрита Анатомија Мирчетића из Призрена, бив. сабрата манастира Хилендара, а који се у то време налазаше при Јерусалимској патријаршији. Изгледало ми је да је и Патријаршија дала била за њега свој пристанак, те се мени нареди да му пишем и позovem га у Цариград. Али ми он одговори да је стар и да се не може примити понуђене му почести и дужности. Тако та ствар пропаде, те је требало да прођу 12 година па тек 1896 године дође за митрополита Србин, Дионисије Петровић.

зар, почели називати Патријаршију, „па хајде да вршимо посао, за који ми Махмуд пише.”

При поласку из Београда понео сам био за преглед све потребне уџбенике за основне школе и Богословију, којима су се онда служиле школе у Србији и неколика педагошка дела за учитеље — свега 33 књиге.

Пођох са Ата Бегом министру просвете и предадох му потребну молбу. Пошто је прочита и написа коме је упућује, он је спусти на патос. Ја је подигох и, идући натрашке и узимајући теменах, изађох. А све дотле врзаше ми се по памети: „Шта би и како одговорио министру, ако би ме он упитао: Ко си ти и шта си, те тражиш дозволу за штампање српских књига? Али, срећом, читајући молбу, он управу на мене само два три погледа и ништа не рече.

Министар упути моју молбу на надлежност цензору за све словенске језике. То бејаше Али-Феим ефендија, родом из Софије и штићеник чувенога у то време Дервиш-паше. Да је био и бугарски платежник, дао ми је знати својим одуговлачењем у погледу уџбеника, да би ме од тога рада одвратио.

Почињемо рад са букваром. Тамо, за познавање слова и гласа „ц”, стајаше између осталог: „Пеци, сеци, Турци, вуци” и т. д.

То цензора јако револтира, па ће ми рећи:

„Ето како ви учите децу и у буквару, да су Турци као вуци, па их треба тући.”

— Али, молим вас, између тих речи постоје запете, те наведене речи немају тога значаја, који из њих изводите.

— А зар деца знају значај запете? И зато што не знају, она ће схватити буквално, да су Турци вуци, и да их треба тући. За то се те речи морају избацити.

— Нека се избаце.

На реду је читанка за I разред основне школе. Тамо, „О волу” стајаше: „Ем му оре, ем га бије као Турчин рају”.

— А зар је и то требало да уђе у читанку и да ствара мржњу код деце према Турцима? У осталом зар раја не бије Турке? И то се мора избацити.

У земљопису Владимира Карића стајаше да у свима румелијским вилајетима има и Срба. Цензор се томе прогиви и не допушта, да има Срба у осталим вилајетима, сем Косовског.

— „Не смем”, вели, „то допустити, јер ће егзархија уложити протест и ја ћу настрадати.”

— Али ће и Патријаршија исто учинити, ако не допустите да има Срба и у Солунском и у Битољском вилајету. (И ако Патријаршија није за то марила).

Узајамним попуштањем мораде пристати на то, да има Срба и у Битољском вилајету па, преко прилепљене хартије, то написах, а он печатом потврди.

Али ми цензор грдне муке задаваше што веома оклеваше свршити поверени му посао, очекујући ваљда да се „подмаже”. Али му узалуд бејаше. Јер, када Ата бег, по мојој тужби, оде шефу цензурног одељења а овај цензору очита добру лекцију, он приону на посао и доврши. И тако за сваки уџбеник и остале књиге добих посебне дозволе, да се могу са одобреном садржином штампати.

На насловним листовима свију уџбеника за основне школе стајало је, на пр. за читанке:

За основне српско-народне школе у Отоманској царевини. Трошком фонда С. А. Игуманова. А у тексту на турском језику:

„По дозволи Високо-славног царско отомачског министарства просвете у Цариграду Бр.”

Само на тај начин први пут су признате биле српске школе и српско име у Турској, а не на основу некаквих царских издава, као што су неки о томе писали. И зато све наше школе, које су се отварале јужно од Шаре и Качаника после 1886 године, сматране су за приватне, а на основу закона о таквим школама, јер су гласиле на поједине личности — „Мутавелије”. Тако, на пр., када сам месеца јануара 1895 године, добио дозволу из Цариграда, да отворим нашу гимназију у Солуну, дозвола је гласила на моје име, а школа се звала: „Дом науке”.

Пошто се у Цариграду нису могли ни у једној штампарији штампати уџбеници ни за основне школе, а за све остале потребна би била и врло велика сума, то се морало ићи у Београд, и тамо тај посао свршити, па опет се вратити у Цариград цензури, да она провери и потврди штампању садржину уџбеника.

Али ни у Београду не могоше се сви уџбеници штампати једно зато што требаше и много времена, а друго што би штампање такође скупо стало. Зато је требало наћи какву олакшицу и начин, како би се избегла противна садржина, а да се сви уџбеници изнова оштампају, па да их цензура ипак пропусти. И шта се друго могло урадити, него да се сви листови са противном садржином поскидају, па да се стране обележе потребним бројевима, ча пример после 15 стране обележи 20 и да се отштампају само насловни листови са реченим турским текстовима. Тако се исто поступило и за друге књиге. Зато се отштампаше само буквар и читанка за I разред основне школе.

Како у магацинима Државне штампарије бејаше пуно уџбеника, па и оних који су се у тамошњим школама престали употребљавати, то надлежни одобрише, да се што више уџбеника и других књига, на речени начин, спреми и пошаље у Цариград на преглед и одобрење.

На царинарници у Цариграду изненадише се када видеше онолику количину књига, 12 сандука, „колико” рекоше, „ни једна књижара не доноси од једном”. Нарочито им паде у очи, што уџбеници за основне школе бејаху у енглеском повезу, те закључише да врло скупо коштају. Али их у томе разуверих што им рекох, да су се ти уџбеници одавно престали употребљавати у Србији, **те сам их куповао по тежини.** У исто време једном чиновнику, Грку, мигом дадох знати, да мој навод потврди и он то прихвати, надајући се, може бити, добром бакшишу. Није, сиромас, знао да ће добити само пола наполеона.

Много је теже ишло код именованог цензора, Али-Феки ефендије. Јер, кад он виде онај турски текст на насловним листовима, а по средини по неколико отсечених листова, он нађе у томе злоупотребу што уџбеници нису изнова отштампани према добијеним за то дозволама.

Да ли да ме застраши, или што се морало поступити по закону о обмани власти, тек он рече да ће све те уџбенике бацити у море, а мене узети на одговор.

— Можете, рекох му, и то учинити; али, у исто време баците и мене, или ћу морати сам то да учиним, јер ми је то једини капитал од

кога живим. А главно је да у тим уџбеницима нема ничега противног закону, о чему сте се и сами уверили.

Срећом, он у томе попусти, па нареди да се са свију уџбеника, који не бејаху изрова отштампани, скине турски текст. И седам хамала на царинарници, са маказама свршише тај посао.

По закону цензор задржа по пет примерака од свију књига, а по толико исто даде и мени, потврђене службеним печатом.

Све дозволе за штампање тих уџбеника стајале су у богословској каси за даљу употребу. Али, на жалост, нисмо се могли с њима користити, а ево зашто: После три-четири године бејаше понестало тих уџбеника, те је требало набавити и заостале у магацинима Државне штампарије. Али ти уџбеници могли су се слободно пренети преко границе (Ристовца) помоћу речених дозвола. Међутим, место да се ти уџбеници пошљу за Скопље на име управе Богословије, па да их она дигне са царинарнице, они су били послати преко српског посланства у Цариграду, а тиме је компромитован сав досадашњи рад. Посланик беше у то време у Цариграду познати наш књижевник и државник, Стојан Новаковић. Али полиција бејаше задржала те уџбенике на царинарници и није их хтела пропустити за Солун и даље. То је било учињено тек интервенцијом Новаковића. Али је, у исто време, било наређено из Цариграда, да се ти уџбеници задрже у Скопљу и даље не пропусте. Ово ваљда и зато што су се надлежне турске власти покајале у томе, што су дозволиле назив „Српске народне школе”. А то су могле видети по турском пакету на насловним листовима тих уџбеника. За то бејаху наредили просветној комисији (Муариф комисиони) у Призрену, да одузме од мене именоване дозволе а тако исто и по пет уџбеника, початом цензуре потврђених. И комисија ме позва и одузе ми једно и друго са обећањем да ће ми их вратити, али обећање не одржа.

Посланик С. Новаковић бејаше известио о тој пошиљци тадашњег нашег консула у Скопљу, Перу Манојловића и наредио му да те уџбенике са царинарнице дигне. И он је то покушао, али је био одбијен.

Кад се Манојловић бејаше нашао у тој невољи, он ми пише и тражи, да му пошљем речене дозволе, које ми бејаше речена комисија већ одузела. И, шта је било?

Све је те уџбенике царинарница у Скопљу спалила.

После тога требало је да прође 7—8 година, па да се добију друге дозволе за штампање уџбеника у Цариграду. Али на насловним листовима ових уџбеника за основне школе стајало је само за „основне школе”, али не и српске.

Када врших тај поверени ми посао у Цариграду, бејех млад, те ме нехришћански поступак Патријаршије као и Феим ефендије довођаше до очајања. Али пок. Грујић, пун искуства у пословима такве природе са Патријаршијом и Високом портом, очински ме тешио и говорио: „Ми, Господине Костићу, немамо овде ни жандармерије ни војске наше, да би могли кога нагнати да нам учини по жељи. Зато је довољно да ми радимо и имамо стрпљења, па ћемо ипак нешто постићи.” Не само то, него би ме пок. Грујић као и његова покојна госпођа више пута почаствовали и својим гостопримством.

И када ово пишем после 40 година и више, ја се осећам према њиховој реткој доброту пун благодарности.

КЊИЖАРЕ

Докле нису били отштампани школски уџбеници са одобреном садржином турског министарства просвете у Цариграду 1885 године, није могло бити ни говора о отварању наших књижара у Турској. Јер није било уџбеника, сем оних из хришћанске и природних наука, у којима се није говорило против Турака. Зато су ти уџбеници, отштампани у Цариграду, могли служити као маска, поред којих су тајно држане и друге књиге.

Наше су се књижаре отвориле у Турској иницијативом наших бивших консула у Солуну и Скопљу 1891 године.

У Солуну је отворена прва наша књижара у Турској. У томе има доста заслуга бив. тамошњи руски консул, познати наш пријатељ, Иван Степановић-Јастребов. Јер су се турске власти томе противиле, стојећи на становишту, да у Солунском вилајету нема Срба.

Први књижар у Солуну био је Новак Јовановић, родом из Србије.

У Скопљу први књижар био је Коча Јовановић, родом из Скопља.

Како је Богословија у Призрену увек издавала потребне уџбенике, почевши од 1871 године, свима нашим школама северно и јужно од Шаре и Качаника, те није ни постојала потреба, као у наведеним местима, и из политичких разлога, да се отвори књижара у Призрену, то је отворена тек 1 августа 1894 године. А већ је речено како је Призрен и на који начин набављао уџбенике и друге књиге од почетка XIX века.

Прву књижару у Призрену отворио је Васа Ст. Чемерикић, родом из Призрена.

Сви наши књижари имали су своје систематичне плате по 80—120 динара месечно. А када су политичке прилике допустиле, да су књижари могли и друге књиге продавати као и канцеларски материјал, онда им се и државна помоћ прекинула. Тако се бар поступило 1910 године према књижару Чемерикићу.

И баш када је Чемерикићу одузета новчана помоћ, тада, 1910 год., нови турски режим бејаше обратио пажњу на наше књижаре. И прва његова жртва беше Васа Чемерикић, зато што се усудио држати и продавати и друге књиге, чија садржина није могла бити одобрена од стране надлежних турских власти. Тада, по тужби Вилајетског просветног инспектора у Скопљу, Чемерикића осудише на две године затвора. А знајући да неће боље проћи ни код виших судова, Апелације и Касације, Чемерикић уграби прилику и, преко Солуна и Бугарске, ујегче у Србију. Тамо је добио службу на царинарници у Београду и остао до балканског рата, па се вратио у Призрен и понова отворио своју књижару.

ВИЛАЈЕТСКИ ОРГАН „ПРИЗРЕН”

Пошто је Цариград савладао све независне паше мештане крајем тридесетих година прошлога века, као што су били у Призрену Ротули, у Скадру Бушатлије, у Пећи Мамут-Беговићи, на Косову Џинићи, у Скопљу Х’взи и др. — настајао је Цариград да изведе извесне реформе у држави. Тако је Султан Махмуд II завео регуларну војску, а Султан Меџид издао хатишериф по коме су хришћани у његовој држави добили равноправност — бар на хартији.

У те реформе поново дошла је и подела државе на валилуке — губерније — или, како би ми сада рекли, на бановине.

Из записа на турском језику на бившој Сахат кули на западном бедуму тврдиње (каљаје) у Призрену могло се видети, да се последњи независни Махмуд-паша Ротул називао и валијом. Али је Призрен постао столица вилајета тек 1868 године, а први валија био је Исмаил Рамиз паша који је стигао у Призрен 14 августа речене године.

У Призренски валилук спадали су Љума, Приштина, Качаник, Ђи-лане, Вучитрн, Пећ, Гусиње, Ђаковица, Тетово, Гостивар, Дебар, Елбасан, Мат, Скопље, Куманово, Кратово, Кочане, Врање, Знепоље, Ниш, Лесковац, Прокупље, Куршумлија, Пирот, Радовиште, Паланка.

Други валија, био је Сафет-паша, који је био до доласка у Призрен 6 марта 1871 године, босански валија са столицом у Сарајеву. За његово време тамо је излазио на српском и турском језику вилајетски орган „Сарајевски цвјетник“, а сваки вилајет је имао своје органе, који су доносили наредбе, законе, указе и новости из унутрашњости и са стране, а Призрен није имао све до доласка Сафет-паше за призренског валију. И он се постарао да ту потребу подмири, да установи вилајетски орган под именом „Призрен“, који ће излазити на турском и српском језику. Да и на српском језику излази, може бити да је била иницијатива самога Сафет-паше, зато што је и у Сарајеву такав вилајетски орган излазио. Али у томе има велику заслугу бив. тадањи руски консул у Призрену и познати пријатељ нашега народа, Иван Степановић-Јастребов, бар у томе, што му је тај задатак олакшао понудом да набави наша слова бесплатно. Свакако је и то учињено договорно са српском владом у Београду.

Пошто је све то претходно утврђено било, онда су Илија Н. Ставрић, професор призренске Богословије (и будући њен управитељ, јер се она имаше отворити 1 октобра исте године) и Петроније Радивојевић, старшина оближњег манастира Св. Марка из Призрена отишли у Београд и отуда донели наша потребна слова. Са њима стиже и слово-слагач Државне штампарије, Максим Давидовић.

После неког времена ступи у ту вилајетску штампарију као шегрт за слово-слагача Трифун М. Радивојевић из Призрена, који ће се доцније наћи као слово-слагач при истој штампарији у Приштини, јер Давидовић већ је напустио био Призрен и вратио се у Београд.

За уредника „Призрена“, за српски део, дошао је именовани Ставрић, а познати национални радник, доцније консул у Приштини, Скопљу и Солуну Тодор П. Станковић, родом из Ниша, као преводилац са турскога на српски језик. Станковић је свршио шесторазредну турску гимназију у Нишу, која је била отворена на предлог чувенога у то време турског реформатора, Митхад-паше.

Први број „Призрена“ изишао је 2 августа 1871 године. Излазио је недељно једанпут и то понедеоником. Као вилајетски орган разносио се по целој Турској, а наш живаљ у Турској, у недостатку својих новина, задовољавао се и „Призреном“, жалећи што се у њему није смело спомињати његово народно име — Србин, па ако би се и о неком важном Србину говорило. Тако у једном од својих бројева, говорећи о познатом нашем просветном добротвору, Сими А. Игуманову, како је дао свој прилог у 5.000 цесарских дуката за зидање школске зграде у Призрену, он вели:

„Један честит и поштен овдашњи хришћанин — С. А. Игуманов — који је више година у Стамболу и у Одеси (у Русији) са дуваном трговао” и т. д. Једина утеха, ако би се могло тако рећи, била је та што „Призрен” није ни бугарско име износио.

Па и то што је „Призрен” излазио само на српском језику, наишло је на великог противника у лицу чувеног у то време бугарофила, Абдурахман паше, који стиже у Призрен за валију 9/22 августа 1872 године. Али не наврши ни годину дана у Призрену, него оде из Призрена 4 априла 1873 године за валију у Рушчук.

Што је тако убрзо премештен из Призрена и упућен међу своју „браћу” Бугаре у Рушчук, биће узрок његова претња Русији. Јер, једнога дана бејаше рекао именованом Јастребову, тобож као у шали:

„Ако ја кадгод дођем за Великог Везира, видећете како ћу ја са вама Русима све рачуне рашчистити.”

Зато, и кад је, заиста, доцније заузео везирски положај, није се могао на њему одржати ни петнаест дана, јер је његова дрскост била забележена у руској амбасади у Цариграду, а руски амбасадор био је тамо у то време „Други Султан”, гроф Игњатијев.

Јастребов би, и наче, бранио своје дело што је „Призрен” излазио и на српском језику, а својом дрскошћу Абдурахман-паша га је изазвао да још више брани уреднике за српски језик Ставрића и Станковића. А како је све то текло, најбоље је изнео Станковић у Годишњици А. Чупића, књ. XIII, стр. 313 и даље. Ево шта он вели:

„Чим је Абдурахман-паша стигао у Призрен (за валију), одмах је почео да излива своју мржњу над штампаријом и уредницима вилајетског листа. У то време беше раздор између Срба и неколико поцинцарених, а сада погрчених Срба, због цркве Св. Спаса, коју цинцараша хтедоше срушити и уништити ту старину српску, те подићи нову цркву. Поводом тога Абдурахман-паша донео је у „Призрену” један чланак о тој распри, и саопштавајући тај раздор, на једном месту, где је требало да дође „овдашњи Срби”, он је написао: „овдашњи Бугари”.

Но Ставрић и Станковић, преведећи с турског тај став, место да преведу како је било у турском оригиналу: „овдашњи Бугари”, изменише и преведоше то са „овдашњи Срби”. Видев то сутра дан Абдурахман-паша, позове их обојицу преда се у конак, и почне их грдити, а Станковићу је још претио, да ће га послати у Анадол или Видин у заточење, ако и даље буду у листу буду спомињали име: Србин.

„Станковић му тада примети, да овде нема Бугара, но да су само Срби, који су верни цару. — „Није истина, викну Абдурахман-паша, — овде нема Срба, но Бугара. Станковић му одговори, да не би било лепо, шта више, да би била и срамота, да један званичан орган вилајета не зна какве народности има у своме вилајету. — Срби су тамо у Србији, од Ниша, од границе, а овде их нема, рече набусито паша. — Молим вас, рече Станковић, да ми ово објасните: Кад би Султан покорио и повратио од Србије Алексинац и Параћин, шта би онда били они људи, који би дошли под нашу управу? — Наравно да би онда то били Бугари, рече Абдурахман-паша и тако се изјасни, да он под именом Бугара разуме рају, дакле онај елеменат који је покоран и понижен.

„Тада му Станковић рече да Њ. В. Султан има за своје верне поданике не само Бугаре, но и Србе, Грке, Цинцаре и др. народности, који

су му исто тако верни, као и Турци, па им не треба ускраћивати да ес својим именом зову и својим матерњим језиком пишу.

„Изгледа, да је овакво објашњење нешто ублажило опаког пашу, али је он остао ипак при својој наредби, да се у будуће не сме помињати у листу српско већ бугарско име, кад буде речи о вилајетским хришћанима.”

При свем том та наредба никако се није извршила.

Што је био премештен валилук из Призрена, није на предлог Абдурахман-паше, како даље говори Станковић, него по државној потреби. Узрок томе бејаше устанак у Босни и Херцеговини, те се нађе за потребно, да се валилук премести са једнога ћошка, у каквом се положају и сада Призрен налази — да се успостави на џади у Приштини а не у Битољу. А Призрен, и ако се налази на растојању од Приштине од 10 сати пута, ипак се стави административно под битољски валилук.

Са валилуком премештена је била у Приштину и вилајетска штампарија. Тамо је лист добио назив „Косово” и излазио само на турском језику. „Призрен” није излазио само 1871 године, као што су неки писали и пишу, него за све време док је Призрен био столица вилајета. То ми је врло добро познато као Призренцу и наставнику Призренске богословије.

У тој штампарији била је отштампана само читанка за I разред наших основних школа. Словослагач био је именовани Трифун Ж. Радивојевић.

Када се бејаше железничка линија Скопље—Ристовац спојила 1868 године, тада је валилук био премештен у Скопље месеца септембра и задржао назив „Косовски”, а лист „Косово” и даље излазио само на турском језику.

Докле „Призрен” излазаше и на српском језику, наш народ у Турској још имађаше прилике упознавати се у неколико са спољним светом, а као нека утеха служаше му што тај лист износаше злочинства појединих зулумџара, које валије хваташе и вешаше, докле Србија не зарати 1876 године.

А наш народ у бившој Турској доби искључиво своје листове на Св. Саву 1899 године, када поче излазити „Цариградски гласник” у Цариграду. А кад овај престаде излазити, онда 1 септембра 1908 године изађе први број „Вардара” у Скопљу.

„Вардар” престаде излазити, како се онда говорило, по наредби тадањег министра унутрашњих дела, Стојана Протића, „једино зато што поче износити злоупотребе појединих општинских деловођа.”

ТУРСКЕ ПРОСВЕТНЕ КОМИСИЈЕ

Пошто бејасмо осигурали наше школе потврђеним уџбеницима од полицијских упада, то наше школе у Турској, и бројно и квалитативно, почеше напредовати, јер бејаше мање тешкоћа. А те тешкоће долазише од вилајетских просветних инспектората и просветних комисија у свима варошима. Јер чланови тих комисија бејашу све сами мухамеданци.

Док Грци и Бугари имаху своје верске поглавице у Цариграду, којима царским ферманима бејаше утврђена права, да могу школе отвари без претходних одобрења од стране надлежних власти — а само

их о отвореним школама известити — на наше се школе примењиваше турски закон о приватним школама. Од тога бејаху поштеђене само школе које бејаху одавно постојале. А за отварање нових школа, требало је да се нађу њихове „мутевелије”, те да школе гласе на њихова имена; да су они одговорни, као сопственици, за рад у тим школама. А да би дотични могли отворити школу, требало је да имају уверење о владању од „Идаре мецилиса”, Административног савета.

Пошто би те „мутевелије” добили дозволе, могле су се школе отворати. Оне су носиле, свака понаособ, своја имена, а на школским зградама стајао би напис: „Основна школа Срба отоманских поданика”, а не српска школа.

Затим наступише друге веће тешкоће: докле су грчким и бугарским учитељима имали право потврђивати школске сведоџбе њихови црквени поглавари, митрополити, наши су учитељи требали да имају „мазбати” о својем владању од „Идаре мецилиса” у месту рођења и полагаати испит у вилајетским просветним инспекторатима; да им они потврђују сведоџбе, па тек да могу у школама радити, и ако су наши учитељи имали боље квалификације него грчки и бугарски. А при инспекторатима увек бејаше по један члан потплаћен од стране егзархиста. Требало је те тешкоће бар при полагању испита олакшати, да би наши учитељи били поштеђени, да им при полагању испита потплаћени чланови не би какве пакости чинили.

Али како и на који начин?

Наши бивши консулати у Турској, са којима је требало договорно радити, бејаху блокирани од стране тајних полицајаца, те се у њих улазаше кроз друге куће. Али, у колико доцније турске власти увиђаше, колико су Бугарима попустили у њиховом пропагандном раду, у толико према нама бејаху попустљивији, у вези са нашим енергичним радом, и у томе бејаше највећи успех. Али, докле до тога не бејаше дошло, требало је ступити у везу са претседником Вилајетског инспектората у Скопљу, под којим бејаше и Призрен и са шефом полиције у Скопљу, вилајетској столици.

Имајући то у виду, тадашњи наш консул у Скопљу, пок. Владимир Карић, позва ме писмом крајем децембра 1890 године, да тај задатак извршим. Тада бејаше претседник инспектората Абдул ефендија, родом из Скопља, са којим сам се упознао у Призрену приликом образовања „Албанске кангре” (лиге) месеца маја 1878 године, па и даље одржавао са њим везе, не слутећи да ће он доћи за претседника. А 1889 године, при повратку из Београда и договорно са пок. Љубом Ковачевићем, до-нео му на дар једну лепу мастионицу.

Али ми тешко бејаше састати се са њим. У његовој канцеларији нисам могао зато што не би могао говорити са њим о повереним стварима, а куће му нисам знао, нити сам кога могао питати, да не бих какву сумњу на себе привукао. Немадох куд те га сачеках када из канцеларије имађаше отићи кући, те га из далека пратих до куће. А улицама, којима иђаше кући, бејаху телеграфски стубови, те по њима сутра дан рано одох његовој кући.

Абдул ефендија дочека ме у кући веома љубазно и пита за своје познанике, виђеније мухамеданце у Призрену. Па као да бејаше прозрео моју намеру, која ме је к њему довела, те ће ми рећи:

— Зашто ви, Срби, ништа не радите, него сте пустили Бугаре да се свуда шире?

— Ми немамо никаквих сретстава да Бугарима на пут станемо, него је то у вашим рукама. А ми не тражимо да им на пут станете, него да нас бар подржите, да можемо и ми радити. А наш би се рад састојао само у томе, да можемо отворити школе, где би наш народ желео да их има. У томе пак ви би могли да нам учините највећу услугу, ако не би од наших учитеља, као што ни од бугарских и грчких, тражили да полажу пред вама испит, јер су наши учитељи за свој позив спремни; да их поједини чланови комисије не муче, и да не тражите „мазбате” о њиховом владању. А ми ћемо увек пазити, да за учитеље постављамо мирне и поштене личности,

Даље, наставих, ми смо познаници од пре 15—16 година, па верујем да сам стекао и више пријатељство. За то сам слободан да Вам кажем, да све што сам Вам говорио и за што сам Вас молио, то сам учинио и по наредби господина Карића, српског консула овде. Он ме је и овластио да Вам кажем, да ће вам он издавати свакога месеца по пет наполеона преко Рувима, дечанског калуђера, као знак захвалности за Ваше услуге које нам будете чинили као претседник просветног инспектората. А колико сутра, ја ћу довести једну учитељицу да положи испит.

— Пријатељ сам Вам био и такав остајем. То ћу и на делу показати у вашем раду, — наравно у колико то буде од мене зависило. А господину Консулу, за његову пажњу према мени, изјавите моју топлу благодарност, докле нађем згодну прилику да му лично захвалим. Моја врата биће за Вас увек отворена. Али будите опрезни што више можете.

Када се вратих весео у консулат, да реферишем Карићу о повереном ми задатку, он, који би се врло ретко насмејао, нарочито у службеном раду, веома се обрадова и топло ми захвали.

Али нам непредвиђени случај сву веселост сутра дан загорча.

Пре неколико дана бејаше стигла за учитељицу у Гњилане Зорка Н., која бејаше свршила три разреда Више девојачке школе у Београду, па је требала да положи испит у инспекторату. А никако нисмо могли веровати, да ће нас она демантовати, како су наши учитељи-це спремнији од Бугарских и грчких.

Идући са њом у инспекторат, ја је храбрим да се нема чега бојати, јер сам удесио да јој се на испиту задају врло лака питања и да ћу се постарати да и сам будем присутан.

Пошто је пријавих инспектору, он нареди да и ја уђем, па ме и задржа да присуствујем испиту.

У инспекторату бејаху присутни инспектор, Абдул ефендија, и два члана комисије. Један од њих вилајетски драгоман, Јусуф ефендија бејаше и наставник турскога језика у егзархијским школама. Он доста правилно говораше српски, те преко њега претседник задаваше питања.

— Нека нам каже Госпођица, обраћа се претседник Јусуф ефендији, турски:

„Када једна ока кафе стаје 16 гроша, колико ће стати 26 ока?” Зорка стоји као кип и ћути.

— Израдите то на табли, вели претседник, ако не можете усмено.

Али Зорка стоји, бледи и ћути.

Ја већ поцрвенех до ушију, зато што Јусуф ефендија, бацајући поглед на мене, као да ми хтеде рећи: Ето колико знају ваши учитељи-це.

— Кажите нам, вели даље претседник, из географије, границе између наше, турске државе, и ваше Србије?

Чекам на одговор пет минута. Зорка и даље ћути, а мене поче и зној спадавати у толико више што је сви куражимо да се ослободи и одговори, али све узалуд.

— Нека нам каже Госпођица, наставља даље претседник, како је текла Косовска битка, и то по српској историји, по српским изворима.

Чекај и чекај да Зорка што год каже, али она ни уста да отвори.

— Видите, господо, да се Госпођица јако збунила и да се стиди, јер ћете ваљда веровати да би бар на постављена, а лака питања, могла одговорити, правдам ја Зорку.

— И то може бити, вели претседник, али она није могла испит положити, и то треба увести у записник.

— А Госпођица може доћи после неколико дана и понова полагаати испит.

Да би се тога веома непријатног положаја што пре ослободио, ја устадох да пођем са њом, али ме претседник заустави и рече:

— Останите, господине Костићу, да потпишете записник као члан комисије. И ја морадох потписати записник.

Па то није Петре, мишљах у себи, прва твоја горка пилула у службеном раду, нити ће бити последња. Али како ћеш ту бруку казати Карићу, човеку који страда од туберкулозе и кога и најмања ситница веома нервира? Зато се дешавало, да је он и по којег старошколца, сеоског учитеља ишамарао у својој канцеларији. Али морадох колико могах, ублажено изнети, како смо на испиту прошли. При свем том, Карића то толико јако потресе да је Зорку погрдним речима наружио и одмах нареди гавазу да је нађе и испрати до станице тога истога дана и да отпутује за Србију.

Користећи се ранијим познанством са именованим инспектором, Абдул ефендијом, лакше ми је било да му приступим. Али је за то требало много куражи и самопрегоревања приступити шефу полиције, Асан ефендији, кога је такође требало задобити за нашу ствар. Ово у толико више, што тај исти Асан ефендија бејаше у Приштини у војном суду 1881—1885 године велика чињеница, а наш крвни непријатељ. Јер тај суд је осудио око три стотине наших првих људи, трговаца, свештеника и учитеља од 5—101 године, **„зато што су спремали устанак у Старој Србији.”**

Са Асан ефендијом знали смо се само по чувењу, али се лично нисмо познавали.

Ни Хасан ефендији нисам смео отићи на састанак у његовој канцеларији, нити његовој кући. А он свакога дана излазаше на станицу при доласку возова, те се реших да га на путу сретнем и удесим са њим састанак, где би то мени zgodније било. И тако га пресретох на путу и поздравих арнаутски са „Тунгатјета Асан ефенди”. Ја сам Петар Костић из Призрена.

— А! Ви сте даскал Петар, о коме сам много слушао. Па, шта би хтели?

— Хтео бих Вас замолити да с вама говорим у четири ока и то у дечанском метоху, у стану дечанског калуђера Рувима, кога ви, свакако, познајете. А ви знате и где се метох налази. Зато вас молим, да

ми одредите време у које бих вас могао тамо сачекати. Они ми обећа да ће доћи у 9 сати по источном времену после подне, и одржа реч.

Ја одох раније у метох и казах Рувиму²⁹⁾ шта сам са Хасан ефендијом уговорио. Али, рекох му још, када Ефендија буде стигао, онда да се он удаљи и види око метоха да ли има који полицајац или жандарм, па да ми даде знак да опрезније говорим.

Хасан ефендија дође у одређено време са дететом, коме бејаше око 10—12 година па, гладећи га по глави, рече:

— Ово моје дете биће овде, у Скопљу, **српски началник**.

— Хтели сте рећи, ваљда, да ће бити турски валија, па сте погрешили.

— Не, не, нисам погрешо, јер знам шта говорим. Него кажите што сте ме звали да овде дођем?

— Пардон! Ја Вас нисам звао, него молио да дођете. А пре него што почнем с вама говорити, ја вас молим да ми пружите руку и дате „бесу“ да мој разговор са вама нећете злоупотребити противу мене. Пружајући ми руку рече: „Ће беса, бес“ (ево ти бесе) и ја отпочех:

— Шта смо вам ми, Срби, ваша раја, толико згрешили, те нас гањате и не дајете да се слободно крећемо, да школе отварамо и, да у српски консулат не смемо од ваше полиције слободно улазити, када су сви консулати, па и српски, отворени ирадом Њ. В. Султана? И кад би консули били рђави људи, па и српски, Царска влада не би ни пристала да те полагаје заузимају. Зато их ми, Срби, сматрамо као госте у Царској земљи.

— Све се ви страшите за то што замишљате, да ја строго пазим ко улази у српски консулат, ко излази. Али није тако. А за то је најбољи доказ што, бар досада, ни један од оних који су улазили у српски консулат, није за то никоме одговарао. А ја не могу да огласим преко телала, како ником није забрањено улазити у српски консулат.

— А могу ли бити ја тај па да, на вашу „бесу“, објавим нашим људима, нарочито учитељима и свештеницима, да могу слободно одлазити у српски консулат.

— Можете слободно, али с тим, да не улазе у помилама па да падне у очи, него опрезно. Него, кажи ми право и у чије име све то говориш.

— Ви се и сами сећате, да говорим у име онога, који је у тој ствари највише заинтересован. А то је српски консул г. Карић. Па се то питање тиче и мене, који одлазим у тај консулат кад год овде дођем. Још ме је г. Карић овластио да вам, после оваквог споразума са вама и ваше задане ми речи, да ћете штити учитеље и свештенике и од бугарашких клевета, — изјавим за то благодарност уз награду од пет наполеона месечно. А ту награду примаћете преко нашег књижара Коче, или Рувима, како вам буде згодније.

Хасан ефендија на то изјави своју благодарност и топле поздраве г. Карићу при нашем разстанку.

Кад сам се враћао у Призрен, Хасан ефендија је дошао изјутра на станицу да се самном поздрави.

Када тако радостан одох Карићу да му о повереној ми ствари ре-

²⁹⁾ По тужби егзархиста, „Идаре мецилис“ решио је да се Рувим из Скопља уклони и врати у Дечане, јер је „шпијун српског консула“. То бејаше после годину дана, месеца фебруара 1892 године.

феришем, он се веома обрадова и, ма да није алкохол никако употребљавао, он нареди гавазу да донесе коњак, те по једну исписмо. После тога сви наши, који су имали ма какве везе са нашим консулом, безбрижније су улазили. **Од тога је био изузетак наш консулат у Приштини.**

Тамо је бивши мутесариф, а доцније косовски валија, чувени Хафус паша врло строго кажњавао наше људе, за које му је достављено било да су ишли у консулат. А једном приликом, када је својим очима видео, где из консулата излази одличан Србин и патриота из Приштине Ђорђе Каракушевић, он га је корбачем толико истукао, да је од тога нешто доцније и умро.

Али после три године, Асан ефендију преместише за Скадар, како ме он увераваше, у Призрену, јер је преко Призрена за Скадар путовао, само по настојавању егзархиста у Скопљу. „Зато” — рече ми, „пишите г. Новаковићу да се у Скопље вратим, и онда ће ме Бугари добро познати.” Ја сам по његовој молби и поступио, али ми није познато да ли је Новаковић у том погледу што предузимао.

Тај премештај у Скадар бејаше по Хасан ефендију катастрофалан. Јер, после три четири месеца, и Хасан ефендија и жена му, и дете му, умреше у Скадру.

Али, као што напред рекох, у колико наше везе са консулатом у Скопљу и у другим местима бејашу јаче, у толико више се развијао и просветни рад. Још и у толико што су надлежни турски кругови налазили за потребно да, **преко нас, паралишу бугарски рад, као што су установом бугарске егзархије раније у многоме смањили утицај Грка у државним пословима.** Зато су, по мојем скромном мишљењу, виши турски кругови не само у нашем и бугарском националном раду у нашој међусобној борби, него и у четничком ратовању, налазили државни интерес, далеко ваљда и од помисли, да ћемо се једнога дана сложити са Бугарима и Грцима противу Турске. И кад се нашим консулима и посланицима у Цариграду и од стране виших турских кругова излазило у сусрет у отварању наших школа, и намештању српских владика, они су тиме једним метком по два лава ловили: показивали су нам се пријатељи и својим државним интересима доносили извесне, замишљене користи. **Због тога и ми и Бугари и Грци осећасмо се у својим радовима као држава у држави.** Наши консулати као да бејашу доцније као филијала нашег Министарства просвете у Београду, у које се улазило јавно, дању или ноћу и у групама.

У колико се турске власти чиниле свему томе невеште, ми смо их, појединим својим поступцима, боли у очи, рекло би се, пркосили. Да наведем за то само два примера.

Почетком месеца августа 1894 године бејах назначен за директора наше гимназије у Солуну, коју сам тек имао отворити. Из Призрена бејах имао две „мазбате” од Идаре меџилиса и турске просветне комисије. Оне су ми послужиле као врло добра препорука.

Гимназија је имала гласити на моје име као **приватна**, а не народна, односно државна. Вилајетски инспектор Решад бег веома ме љубазно предусрете и, на основу тих „мазбата”, дозволи ми да отворим гимназију са онолико разреда за колико имам спремних ђака. Кад га замолах да ми изда писмену дозволу, он ми рече да ми је његова наредба писмена дозвола, докле он буде издејствовао дозволу код Министарства просвете у Цариграду. А дозвола је имала стићи тек месеца јануара 1895 године.

Инспектор је врло добро знао, да сам ја само једна маска, под којом стоји државна гимназија. Али је он преко тога прелазио, јер је хтео да се у Солуну отвори и српска гимназија поред грчке и бугарске реалке.

А у току времена, докле је имала стићи дозвола, одлази инспектору тадашњи наш генерални консул, Ива Павловић и моли га за дозволу, јер сам ја његов **кандидат за директора гимназије**. Другим речима: гимназија је установа наше државе. Свакако инспектор се није могао довољно начудити његовој непажњи према осећајима инспектора. Али је зато ипак њему предао дозволу кад је из Цариграда стигла, а не мени. Свакако је Павловић известио наше Министарство иностраних дела, да је само он био у стању издејствовати ту дозволу. А место дозволе, коју је инспектор требао да преда мени, он ми зададе један тешки морални ударац, да сам једва к себи дошао, благодарећи тој Павловићевој непажњи, кад ми инспектор рече:

„Господин Генерални српски консул веома је задовољан вашим радом у гимназији и у толико више што сте ви били његов кандидат за директора гимназије.”

Тешко да се може замислити какав је душевни потрес код мене том приликом наступио, кад ме је један генерални консул онако компромитовао, тврдећи својим речима да сам ја инспектора варао, кад сам га молио, да отворим своју приватну гимназију. Али се прибрах, једном осмехнух и рекох: Ја се старам да будете са мојим радом ви задовољни, а да ли ће бити задовољан српски генерални консул, кога сам први пут овде, у цркви, видео, ја о томе ни мало рачуна не водим.

Инспектор се на то гласно насмеја и рече:

— Ојле ми? (зар тако).

— Евет ефенди (заиста господине).

Пошто ме Павловић овако неумесно бејаше „изнео на пазар” код инспектора, овај је требао да ме преда суду за обману власти, али он то не учини. Свакако му је диктирао државни интерес, да у Солуну постоји и наша гимназија.

Не сећам се које године се бејаше затворила Учитељска школа у Алексинцу и сав њен намештај преносаше се јавно за нашу Вишу девојачку школу у Скопљу, па и пуне сламњаче. Том приликом, идући на станицу, стиже ме шеф полиције, Дервиш ефендија, и рече: „Видим да идете на станицу. Јер вам јуче стигоше из Србије и сламњаче, а данас ће ручак. Видим да нам се у брк смејете.”

— Ми налазимо, Дервиш ефендија, да је боље радити јавно, него потајно, као што неки раде.

А он веома револтиран узвикну:

„Ак ћопек, кара ћопек ићиси да ћопек” (бело псето и црно псето обадва су пси).

ЦРКВЕНА И ПРОСВЕТНО-КУЛТУРНА ДРУШТВА

Потстакнути жељом да виде задужбине наших старих краљева: Дечане, Патријаршијску цркву у Пећи, Бигорски манастир Св. Јована у Дебарском срезу и Хилендар — поједини младићи, слабијег материјалног стања, удруживали се обично по броју Христових апостола, образовали

своје „касе”, у које сваке недеље или месеца улагаше по који грош. Пошто би, на тај начин, прикупили извесну суму и посетили који од помених манастира, они би поново прилагали своје улоге у „касе”, да посетите који други манастир.

Та су друштва у Призрену најстарија.

Шездесетих година прошлога века била су два друштва, која су поставила себи циљ да обнове коју стару цркву, или подигну нову у којем селу, у призренској околини, где је изискивала прека потреба.

И та друштва састављала су своје „касе”, у које су, тако исто, улагала недељно, или месечно, по који грош. Али су ова друштва купила и добровољне прилоге при развалинама цркве, коју су хтели обновити.

Тако се 1860 године образовало друштво за обнову старе порушене цркве Св. Василија у селу Горњој Србици и носило назив Друштво „Св. Василија”.

Чланови тога друштва били су, сада већ сви покојници, Ђурђе Славковић и Димитрије Пантић — бурнутсуз — бојације, Ђека Протић-Калафатовић и Станко Шалперић — мумџије, Димко Липка, лончар, Димко Гаралеја и Риста Чивтелија, трговци; Ђурђе Круша и Стојан Печен, мутавџије; Тома Тодић, јемениџија; Лаза Дајка, ханџија, и још један, чијег се имена не сећам.

У току три године то је друштво успело обновити речену цркву на старим њеним темељима, а 12 маја 1863 године, њу је освештао бивши тадашњи митрополит рашко-призренски Милетије, по народности Грк, последњи на Рашко-призренској епархији.

Пошто су неки од именованих чланова тога друштва остарели или изумрли, то су њихови синови, или врло блиски њихови млађи рођаци и други попуњавали то друштво и водили бригу о тој цркви до ослобођења Призрена 1912 године. Они су подигли други спрат црквене куће у том селу. А то су: Спира Ст. Печеновић, Риста Ђ. Потић, Јевга Д. Чемерићкић, Крста Л. Дојка, Петар Костић, Тома Дрваревић, Сава Ђурђевић, Андра Чивтелић, Теофил Тонић, Тома Шарпељић и Гига Велешанче.

Пошто бејаше дошао за учитеља у Призрен 1866 године Илија Н. Ставрић, доцније управитељ Призренске богословије, око њега се сташе прикупљати бивши ђаци Николе Мусулина у Призрену, већ зрели људи. Они се, и иначе, одликоваше по својем васпитању од других својих вршњака. А у друштву, са довољно образованим Ставрићем, црпеше и нешто знања о свету.

Чланови тога друштва бејашу: Станимир Х. Станимировић, Тодор Х. Стојановић, Јован Димитријевић, Јован К. Анић, Сима Цв. Топаловић, Никола Х. Јовановић, Стојан Славковић, Јован Синадиновић, Васиљ Јанићевић и други.

И то друштво имађаше своју „касу”, а циљ му бејаше да подигне цркву у селу Врбичану. Али, из непознатих ми разлога, сем ако нису биле узрок ратне прилике, оно тај свој циљ не постиже. Сем тога ваљда га у томе омела смрт покојнога Ставрића 8 фебруара 1879 године.

ДРУШТВО „СВ. САВА”

Српско становништво у Призрену почело се множити од почетка XVIII века досељавањем из разних места, понајвише из околних села. То

умножавање дало је повода нашим претцима у Призрену, у другој четвртини прошлога века, да подигну повећу нову цркву. Али за остварење те њихове намере требало је издејствовати царски ферман. У томе је протекло **25 година**. А у току тога времена општина је потрошила, за оно време велику суму, само за фермане до **260 турских лира**.

Новој цркви Св. Ђорђа темељ је положен 20 јула 1856 године. Зидање је ишло врло споро, јер су се црквени приходи морали трошити и на куповину имања у њеној непосредној близини. Зато се у зидању цркве морало паузирати по више година, докле би се која сума прикупила.

Али, у колико је српска општина настојавала да зидање цркве једном доврши, у толико више почеше наступати црни дани по наш народ у Старој Србији, нарочито у Призрену, као последица првога рата за ослобођење. Јер српски живаљ у Призрену периодично страдаше од упада својих суседа, чувених пљачкаша, Љумљана. Године 1878 у Призрену се утврди Албанска конгра (Лига), која се бејаше толико осилила да је и саме царске власти прогнала. А како је тек морало бити српском живљу! У Призрену бејаше и извор свију арнаутских побуна. Надолазак мухацира из Топличког округа, Босне и Херцеговине још више је дражило месне мухамеданце и наговарали их да бојкотују српске радње.

Живећи у тако тешким приликама и гледајући све те народне патње и голе зидине нове цркве, требало је одржавати дух у народу и крепити га у нади да ће се и све то преживети, као што се, буди Богу и Србији хвала, и преживело.

Пошто су приходи, скупљани било преко црквених тасова било од непокретнога имања имали служити и за одржавање школа и за подмиривање других народних потреба, довршење цркве нагнало је да се народ позове на нове жртве. Јер, у колико би се раније довршило зидање нове цркве, у толико би се пре и до већег прихода дошло. Али је требало наћи и начин како би се **посредно** помогло цркви, јер се на име њенога зидања тражило преко половине века.

У тој намери писац ових врста и тадашњи његов колега у Призренској богословији, прота Ђорђе С. Камперелић дођоше на мисао, да се за тај циљ образује друштво под именом патрона наших школа — Св. Саве. И када ту намеру прихватише и неколико првака Срба, тада се дадосмо на посао те написасмо друштвена правила.

По њима друштво је имало свога председника, одбор, деловођу, благајника и осам до десет подблагајника.

Чланови су били: редовни, утемељачи и добротвори.

Редовни чланови имали су, при упису у чланство, положити најмање по белу мецедију (4,50 дин.) и свакога месеца по 4 гроша.

Утемељачи, једном за свагда, по 2 турске лире (45 дин.) у злату.

Добротвори, такође једном за свагда, по 10 турских лира.

Благајник је био дужан давати на приплод прикупљену суму на своју одговорност, ако би било штете. Сваке године пак о Св. Сави, при подношењу рачуна, дужан је био подносити друштвеној скупштини и сву готовину у новцу, која му се опет враћала, или предавала другом изабраном благајнику.

Подблагајници били су дужни купити месечне улоге од својих еснафлија и предавати благајнику.

Године 1880, на дан Св. Саве, а при свечаности у Богословији, у присуству великог броја српскога грађанства и руског консула Јастре-

бова, писац ових врста одржа прикладни говор како о значају тога дана, тако и о потреби друштва које се имађаше образовати.

Пошто су прочитана друштвена правила, која се примише аклацијом, приступи се уписивању у друштво.

Први приступи и уписа се за члана добротвора тадашњи руски консул у Призрену и познати пријатељ нашега народа, Иван Степановић — Јастребов, са улогом од (15) петнаест турских лира, а за њим и неки од присутних.

Тадашњи рашко-призренски митрополит Мелетије, који се тада налазаше у својој епархији у Вучитрну, одобравајући друштвена правила, уписао се за члана добротвора и послао 10 турских лира.

Када бејаше о образовању тога друштва извештен познати добротвор нашега народа у Јужној Србији Сима А. Игуманов, који у то време живљаше у Београду, и он се уписа за члана добротвора са улогом од 30 наполеона.

Истога дана после подне одржана је прва друштвена скупштина и изабрана управа.

За претседника друштва изабра се Васиљ Г. Јанићевић, трговац и за деловођу Ђорђе С. Камперелић.

Скоро после половине века, када ове редове пишем, не могу да се сетим свих личности које су биле изабране за чланове одбора, ни свију чланова утемељача. А у опште сећам се да је било свега око стотину чланова, међу њима: Јован Јанићевић, трговац, Младен М. Газикаловић, мумџија, Младен Чичкарић, трг., Анђелко Шуклетовић, опанчар, Јован Синадиновић, механџија, Јован Иван Главић, опанчар, Хаџи Петар Мирчетић, трговац, Манојло Чићарић, трговац, Гига Х. Јакић, драгоман, Сава Ђ. Дрваревић, трговац, Станко Јанићевић, трговац, Тодор Ј. Јанићевић, трговац, Ђека Ј. Јанићевић, трговац, Сава Цаце, мутавџија, Мане Х. Јакић, опанчар, Коста Вучић, бакалин, Јован Станимировић, Тодор Поповић-Фодуловић и Коста Илић, свештеници, Риста Ј. Угаревић, трговац, Тодор Х. Стојановић, кондурџија, Младен Деспотовић, бојација, Стеван З. Патрџић, механџија, Васиљ Поп Стефановић, бакалин, Васиљ Јанићевић, лимар, Стојан Славковић, трговац, Танас Појанџић, опанчар, Тома Шаљперић, трговац, Тома Ст. Чемериџић, кожарски трговац, Тома Ђ. Дрваревић, трговац, Гора Антић, трговац, Анђелко Секулић, трговац, Тодор Рогачић, опанчар, Спаса Д. Чемериџић, мумџија, Матеја Ј. Патрџић, трговац, Тома Ђићарић, папуџија, Трифа Стојковић, Никола Х. Јовановић и Сима Цв. Топаловић, ђурџије, Анта Тонић, бојација, Риста Дрекаловић, механџија, Лека Дишљенко, опанчар, Лука Мурић, абаџија, Петроније Радивојевић, игуман манастира Св. Марка, Иван Х. Лекић, механџија, Риста Котарчевић, бакалин, Коста К. Х. Ђипрић, мумџија, Васиљ Станимировић, механџија, Димитрије Х. Перић, бојација, Јован Шталоња, мутавџија, Никола Д. Шаторевић, мутавџија, Коста Х. М. Гудић, драгоман, Мија Милосављевић, кондурџија, Јаков Газикаловић, мумџија, из Пећи, Петко Тасић, мумџија, Сима Закић, апотекар, Ђорђе Ст. Чемериџић, учитељ и Ђорђе В. Патрџић, трг.

Али друштво бејаше врло кратког века. Узрок томе бејаху политичке неприлике, које изненада у Призрену наступише. Јер се 25 фебруара 1885 године прикупи око 10.000 Арнаута у намери да нападну на Призрен и прогнају царске власти. Али не могаше у томе успети, јер их

топовском ватром растера Ибрахим-паша, који располагаше само са два батаљона војске и два топа.

А колика је опасност била, нарочито по наш живаљ, могло се судити по томе, што тадашњи руски консул, Иван Степановић-Јастребов, спали консулатску архиву, а задржа у недрима само шифре, па са једног отвора (баце) на крову посматраше борбу.

Одмах по свршетку борбе, образова се војни суд.

То бејаше узрок што се друштво растури.

Али зато друштво изврши и свој главни задатак да помогне довршење нове цркве Св. Ђорђа. Зато јој даде на зајам сав свој иметак у суми од три стотине турских лира са интересом по 6% годишње. Али из наведених разлога признаница се написа на име фонда просветног добротвора Димиша Младеновића-Мишетовића из Призрена.

Ево те признанице:

Облигација

„На триста (300) турских лира које ми доле потписани тутори оvd. цркве Св. Ђорђа примамо из касе пок. Димиша а преко руку овогодишњих школских татора. Ову суму примамо за зидање наше нове цркве, а са условом да их од 20 јануара до истог дана идуће године исплатимо. Ради боље сигурности за поменуту суму, осим потписаних татора, потписујемо се и за наплату наведене суме јамчимо и потписане старешине свију оvd. еснафа, с тим да ова облигација важи и за друге црквене јепитропе, ако би се ови у течају ове године променили.

Осим тога стављамо и тај услов, да се ова сума из црквене касе исплати пре него што би црква исплаћала другим повериоцима, ако их такве буде имала.”

Овогодишњи тутори цркве:

Ја Лука Мура, с. р.

Танасије К. Појантић, с. р.

Старешине еснафа:

Еснаф бакалски:

Риста Михајловић, с. р.

Јефта Стефановић, с. р.

Јован Младеновић, с. р.

Еснаф механџијски:

Јован Недељковић, с. р.

Зака Х. Јакић, с. р.

Јефта С. Чичин, с. р.

Еснаф мутаџијски:

Крста Живковић, с. р.

Петар Младеновић, с. р.

Сима Ристић, с. р.

Еснаф ђурџијски:

Трифa Стојковић, с. р.

Никола Х. Јовановић, с. р.

20 јануара 1886 године

у Призрену.

Еснаф абаџијски:

Стевче Стојановић, с. р.

Стефан Јовановић, с. р.

Еснаф јемениџијски:

Крста Стојановић, с. р.

Еснаф бојаџијски:

Анта Тонић, с. р.

Еснаф кондурџијски:

Тодор Х. Стојановић, с. р.

Еснаф чумлеџијски:

Андреја Јосифовић, с. р.

Михајло Јовановић, с. р.

Еснаф самарџијски:

Јован Ђорђевић, с. р.

ПЕВАЧКО ДРУШТВО „ЦАР УРОШ”

И раније ђаци основних школа заједно са својим учитељима и доцније ђаци Богословије одговарали су у црквама на вечерњи и св. литургији. Али је и у Призрену изискивала потреба да се и у нашим православним црквама чује још лепше, нотно певање у четири гласа; како би што више привлачили православне у цркву, а ван ње гајила се народна песма.

Све до 1885 године Призренска богословија не имајаше довољно наставника ни за остале предмете, а камо ли наставника музике.

Међу тадашњим наставницима бејаше један наставник који се нешто разумеваше у музици. То бејаше Апостол Филиповић, родом из Гњилана, који бејаше свршио и Учитељску школу у Београду, поред Призренске богословије.

Ја бејах тада управитељ исте.

На мој предлог, а после приличног одупирања, зато што бејаше почетник у музици, и због скромности, Филиповић пристаде предавати нотно певање, јер црквено певање предаваше Трифун Димитријевић, наставник Богословије. На певање долазише бивши ђаци Богословије и други младићи из српског грађанства.

Тако постаде **прво наше певачко друштво у Старој, сада Јужној Србији**, на дан Цара Уроша, 2 децембра 1885 године. Због тешких месних прилика дадосмо му назив „Св. Урош”, подразумевајући самога Цара Уроша, сина Цара Душана. Тада се образова само мушки хор, јер, због политичких прилика, **потпуно затвореног живота и тадашњих појмова нашега живља у Призрену, да се женска деца не смеју мешати са мушком**, не могаше се основати мешовити хор све до ослобођења Призрена 1912.

Први чланови друштва, управо његови оснивачи, беху тадашњи старији и бивши ђаци Богословије: Апостол Филиповић, Васа Поповић, Димитрије Ст. Јоцић, Младен А. Петровић, Риста Ђунковић, Риста Ј. Деспотовић, Риста Димић-Паца, Станко Денић, Стојан Грбић и Сава Поповић.

Године 1889 и то скромно друштво, зато што иђаше и на пратње и певаше, паде неком полицајцу у очи, и преко свога шефа скрену на то пажњу тадашњем мутесарифу (окожном начелнику) Хамди паши. А то бејаше веома образован човек и интелигентан из школе турског реформатора Митхад паше. Зато ме он позва, јер бејах управитељ Богословије, па ће ме питати:

— Какво је то ваше друштво, које иде на сахрану ваших мртваца и пева?

— То је црквено друштво, које пева у цркви!

— Јест, црквено, али како се још зове?

— Свети Урош.

— Ја сам имао прилике читати ваше календаре, али се не сећам да сам наишао на такво име којег „евлије” (светитеља).

— Ви знате, екселенцијо, да смо ми примили веру од Грка. Они су и уводили у календаре само своје светитеље, зато ви нисте могли у нашим календарима наићи на нашег „евлију” Св. Уроша.

— Било како му драго, тек овом приликом ја вам скрећем пажњу на то, да се друштво не меша у политику, и да не пева револуционарне песме. Сад с Богом!

Тиме се заврши питање о друштву за свагда.

Све до 1901 године друштво је тако рећи животарило, јер немаше спремног хоровође. До тога времена оно је постојало једино по томе што је певало и ишло на пратње и што чланови улагаше чланарину. Када пак 6 децембра 1900 године дође за наставника музике у Богословији, Драгомир Јаковљевић, сада свештеник у Сталаћу, у Србији, покрену се питање о повољнијем друштвеном раду. Већ почетком 1901 године друштво поче радити. Тада чланови друштва, грађани држаше часове сваке вечери заједно са изабраним ђацима Богословије у згради Богословије.

Доцније часови су се одржавали три пута недељно, а недељом је био скуп свих певача ради хорске пробе дотле наученог. Тако исто певали су заједнички у цркви и на погребима. Доцније пак друштво је увек само суделовало.

Друштво имађаше велику олакшицу у томе што му Прво београдско певачко друштво шиљаше ноте на поклон.

Свршетком 1903/4 школске године Јаковљевић напусти Призрен и друштво оста без хоровође све до поновног доласка Јаковљевића за наставника Богословије месеца септембра 1905 године.

У размаку тога времена, управљаше хором један члан друштвени.

2 децембра 1905 године на седници главне скупштине, а на основу чл. 11 друштвених правила, а на предлог члана Васа Поповића, писац ових врста, као 33-годишњи просветно-национални радник, би изабран за почасног члана друштва.

Изабрани чланови за управни одбор конституисаше се овако: за претседника почасни члан Петар Костић; за потпретседника Апостол Филиповић; за благајника Васа Поповић, свештеник; за подблагајника³⁰⁾ Пужић; за деловођу Драгомир Јаковљевић, хоровођа Риста Ђунковић, Риста Деспотовић, Младен А. Петровић, Пера Камперелић и Милан Х. Јовановић.

31 јануара 1906 године донета је одлука да се израде правила и за тај посао одређени су: П. Костић, Васа Поповић, Драгомир Јаковљевић.

На ванредној друштвеној скупштини 15 фебруара 1906 године прочитана су правила и упућена тадашњем Рашко-призренском митрополиту Нићифору на потврду. Он је одобрио и потврдио правила под А.Е. Бр. 673, 24 априла исте године.

Како је хоровођа Јаковљевић радио са друштвом добровољно доста времена, а доцније за врло малу награду, то га је ванредна скупштина 20 јануара 1908 год. изабрала за почасног члана друштва.

Крајем августа 1909 године Јаковљевић понова напусти Призрен и друштво опет оста без хоровође и није могло радити све до 9 марта 1914.

Као што се могло догде видети из напред наведеног, друштво је више пута у својем раду паузирало све у недостатку хоровође. Али у времену, када је могло радити, оно је било веома агилно. Тако својим певањем у цркви, оно је привлачило православне да је у што већем броју посећују. Приређујући пак концерте и забаве и дајући том приликом поједине шаљиве комаде, оно је српском живљу разгањало веома тешки притисак робовања. И ако у ропству, оно је привлачило на своје концерте и мухамеданску интелигенцију, цивилно чиновништво са мутесарифом на челу, и команданта војног округа са официрским кором.

³⁰⁾ Његова је дужност била да купи прилоге од чланова, који су улагали по пола динара месечно, и да их преда благајнику.

Њихово присуство на концертима изазивало је код нашега живља понос, јер мухамеданци, и ако власници у земљи, тога не имаше.

Како је друштво давало своје концерте и поједине комаде, више пута заједнички са ђацима Богословије, установе руског поданика С. А. Игуманова и свагда у присуству руског консула, то су певане најпре руска химна, затим турска (од Мокрањца) и наша. Сем тога певаше се и патриотске песме, као „Хеј, јунаци у бој“, од Зајца, „Ој, Србијо“, „Падајте браћо“, „За дом мили“ и др.

Сем тога нису изостајале ни декламације патриотске садржине. А када једном приликом на забави декламова Тома Дрваревић, ђак Ниже трговачке школе у Призрену, декламацију „Јадна Босна“, он је, на захтев присутног мутесарифа (окр. начелника), понови. Аустриски консул, Прохаска (који бејаше видео у програму да ће се то декламовати, дошао **први пут на нашу забаву**) чувши ону декламацију, одмах утече, а сутра дан уложи протест код мутесарифа, што је тиме увређена његова влада. Зато ме позва мутесариф и са малим осмехом рече да се више не усудимо уводити у програм „Јадна Босна“.

Друштво се не ограничава својим радом само на Призрен. Оно и у отсуству сваке безбедности за време турске владавине, нарочито на путу Ђаковица—Пећ, ризиковаше и одлажаше у Ђаковицу и Пећ и тамо концерте даваше.

Наш живаљ у тим варошима бејаше далеко жељнији патриотских песама, нарочито у хору.

После дуге паузе од четири године даде се прилика да друштво продужи свој рад, јер се за хоровању прими Никола Стефановић, капелник музике I пука, а са хонораром од 60 динара месечно.

Да би се то постигло, 9 марта 1914 године сазва се конференција од грађана у згради Гимназије. Ту се изабра потребан број чланова за управу која се конституисала овако: за претседника Петар Костић; за потпретседника Апостол Филиповић; за благајника Риста Ђунковић; за подблагајника Коста Симић; за деловођу Јован Т. Стефановић и за књижничара Михајло Лукић, директор гимназије.

Сем њих за чланове одбора изабрани су: Станко Денић, Милутин Антоновић, Сима Чемерић, Милан Х. Јовановић, Риста Мирић, а за чланове певаче оба пола уписа се довољан број и рад отпоче.

Али за кратко време, јер наступи мобилизација и хоровађа Никола Стефановић оде из Призрена.

Почетком септембра 1914 године бејаше привремено премештена у Призрен Скопска учитељска школа. Међу њеним наставницима бејаше и наставник музике Милорад Поповић. Он се прими за хоровању друштва са истим хонораром од 60 динара месечно. И то мало потраја до несрећне евакуације 1915 године. Тада је платио главом и именовани Милорад, кога су Бугари негде око Лесковца убили.

15 априла 1915 године бејаше позвата ванредна скупштина на којој се имађаху прочитати измењена у неколико, друштвена правила, која су важила за време турске владавине, јер ако је за то време друштво морало носити назив „св. Урош“, под којим се именом крио цар Урош, сада, у слободи, исто се назвало друштво „Цар Урош“.

А зато што се Призрен ослободио ропства, друштвену славу светог Уроша изменисмо са Спасовдан.

Јасно је да друштво није могло радити за време окупације вароши,

нити одмах после другог ослобођења месеца септембра 1918 год., него тек 10 маја 1920 године. Јер за време бугарске окупације бејаше умрло до 7.000 становника од глади и тифуса од којих једна четвртина нашега живља, сем онога у интернацији, јер врло мали број бејаше оних који бише од тога поштеђени.

Тек 10 маја изабрала се изнова управа, и то: за претседника Петар Костић, за потпретседника Јован Спасић, наставник Богословије, за благајника Илија Станковић, монополски чиновник, за подблагајника Гојко Гапић, за хоровођу Сава Ђурђевић, судски писар, и за деловођу Трифун П. Трифуновић и још 6 чланова.

Том приликом предаде Костић деловођи архиву и хармониум, који бејаше сачувао од Бугара, а купљен у Скопљу од Бранислава Нушића 1914 године за 400 динара у злату.

Али и Сава Ђурђевић и Љубомир Димитријевић, капелник војне музике, не хтедоше дуже времена вршити дужност хоровође и друштво престаде радити крајем јуна 1920 године па до 1 фебруара 1928 године. Ово зато, што друштво не бејаше у стању о свом трошку добављати хоровођу а ни Гимназија не имађаше наставника, а онај у Богословији немађаше довољно времена да се прими и за друштвенога хоровођу.

Тек доласком за професора Богословије Миливоја Милетића, даде се прилика да друштво проради. Зато се 20 јануара 1928 године сазва збор грађана да се изабере управа. Том приликом изабраше се за управу: Петар Костић, пензионер, Предраг Ђурђевић, учитељ, Фрања Станковић, поручник, Спасоје Ђурић, чиновник финансиске управе, Данило Газикаловић, судски писар, Младен Грбић, учитељ, Драгутин Вукићевић, порезник, Миливоје Милетић, професор богословије, Љубомир Димитријевић, капелник музике, Предраг Стипсић, учитељ, Светозар Чифтелић, општински благајник, Младен Гапић, порезник и Богољуб Димитријевић, чиновник.

За надзорни одбор: Стеван Симић, директор гимназије, Никола Голубовић, управитељ осн. школе и Владета Радивојевић, судија.

При конституисању за претседника Петар Костић, за благајника Светозар Чифтелић, за деловођу Предраг Стипсић.

У технички одбор ушли су: Миливоје Милетић, Фрања Станковић и Спасоје Ђурић.

Том приликом дотадашњи друштвени благајник Риста Ђунковић предаде новом благајнику друштвену имовину у 30 акција Призренске банке у вредности 3.000 динара.

Милетић се примио за хоровођу за скромну награду од 60 динара месечно на име хонорара и по 40% од чистога прихода, које би друштво добило од концерата.

На позив управног одбора да се запишу чланови за певање, одазва се приличан број оба пола и Милетић је успео да друштво приреди концерт 16 јуна 1928 године са позоришним комадом „Узор слободе“ од Андре Гавриловића.

Позоришни комад изводили су и неки чланови друштва и чланице на опште задовољство. Том приликом од укупног прихода у 1695 дин. оста за друштвену касу чистих 935,50 дин. после свих издатака.

Немајући довољно материјалних извора, из којих би друштво подносило издатке за свој опстанак и напредак, управни одбор на својој седници од 6 октобра 1928 године донесе одлуку да се друштво обрати

Задужбинском одбору у Београду познатог просветног добротвора у Јужној Србији, Симе А. Игуманова Призренца, за хонорар хоровађи у 300 дин. месечно. И одбор се друштвеној молби одазва, у којем су чланови Његова Светост Патријарх Варнава, Љуба Стојановић и Зарија Р. Поповић.

На одборској седници од 5 септембра 1929 год. решено је, затим и извршено у томе што је друштво 21 истог месеца посетило манастир Високе Дечане, тамо певало на светој литургији; затим отишло истога дана у Пећ и у вече давало концерат, а у јутру певало на св. Литургији у патријаршијској цркви.

Како у Дечанима, тако и у Пећи друштво је свечано дочекано и испраћено, благодарећи дечанском старешини г. Леонтију који је почастио друштво и лепим ручком, а у Пећи заузимању певачког друштва „Дукађин“ и виђенијих грађана, који приредише друштву и банкет.

Том приликом преосвећени епископ пећски г. Јеротије, у знак захвалности и као бивши ученик Призренске богословије, из које је и потицло ово певачко друштво, уписа се за његовог члана и добротвора са улогом од 1000 динара.

На каси паде 3.126 динара. Али велики издаци, нарочито подвоз до Пећи и обрнуто учинише да је нешто мало остало од прихода.

Колико друштво бејаше задовољно и у Дечанима и у Пећи својим врло лепим успехом у сваком погледу, толико се, и више, изненади, када Милетић поднесе оставку на даљи свој рад у друштву. Тај свој поступак правдаше слабошћу свога срца.

Почетком месеца јануара 1930 године основа се Бачка трпеза у Призрену, те и ово друштво приложи 300 динара.

Оставком г. Милетића поново се прекиде друштвени рад и то траја до 1 децембра 1929 год. Тек када Министарство просвете постави за наставника певања при Гимназији г. Богумила Шимека, Чеха по народности, католичке исповести, друштво поче радити.

И ако као католик Шимек не бејаше згодан дириговати у православној цркви, друштво бејаше ипак принуђено да га прими за хоровађу, да не би престало радити. На име хонорара плаћаше му по 400 динара месечно од децембра 1929 до 1 септембра 1930 и по 30% процента од чистога прихода приређених концерата.

Према одборском решењу од 2 фебруара 1930 године, да се годишњи друштвени збор одржи 23 фебруара, није се могло то постићи, те се збор одржао 2 марта.

У отсуству претседника друштва, који бејаше на лечењу, збор је отворио потпретседник Владета Радивојевић. Пошто су прочитани извештаји управног одбора, благајника, хоровађе, и надзорног одбора, које је скупштина примила са примедбом члана управе Спира Коцића, што је благајник поднео рачуне прихода и расхода само за осам месеци а не за целу годину. Констатовало се да друштвена готовина износи тога дана свега 9.721 динар после свих трошкова, учињених за осам месеци.

За чланове управног одбора изабрани су: Петар Костић, пензионер, Владета Радивојевић, судија првостепеног суда, Мирко Јовановић и Миливоје Милетић, професори богословије, Спира Коцић, кмет Призренске општине, Трифун П. Трифуновић, свештеник и члан дух. суда, Спасоје Ђурић, порезник у пензији, Светозар Димитријевић, наставник богословије, Драга К. Стаменковић, чиновник Предстојништва града

Призрена, Чедомир Газикаловић, гвожђар и Тома Благојевић, кројач.

За чланове надзорног одбора: Душан Некић, учитељ у пензији, Душан Мирић, кмет Призренске општине и госпођа Мара Ђаловићка, учитељица.

На седници од 3 марта изабрани су: за претседника Петар Костић, за потпретседника Владета Радивојевић, за секретара Светозар Димитријевић, суплент, за благајника Чедомир Газикаловић, за књижничара Тома Благојевић и за чланове одбора: г. г. Миливоје Милетић, професор богословије, Трифун Трифунуновић, свештеник, Мирко Јовановић, професор богословије, Спасоје Ђурић, Спира Коцић и Драга К. Стаменковић.

Али како друштво имађаше разних других издатака а немаше довољно извора да их попуни, то на предлог претседника Костића управни одбор на својој седници од 20 јануара 1930 године реши да се обрати молбом реченом Задужбинском одбору у Београду да повећа помоћ од 300 на 600 динара месечно и тај се одбор и тој молби одазва и тиме ујамчи опстанак друштва.

На седници управног одбора од 4 маја 1930 године решено је да друштво одржи концерат са игранком 2 јуна у сали школе Младена Угаревића у Призрену.

На томе концерту пало је 3364,50 динара. Али су издаци за војну музику, финансијској управи, 40% од чистог прихода хоровођи Шимеку и др. трошкова — те оста друштву само 74,50 динара.

Једно зато што хоровођа Шимек не показа очекивани успех у току седам месеци свога рада са друштвом, а друго, што не могаше, као католик, дириговати у цркви — а то је за призренско православно становништво било преко потребно — друштво бејаше принуђено да му одкаже даљи рад од 1 августа, а по решењу одбора од 4 јула 1930 год.

Срећом у Призренској богословији бејаше од више година наставник хорског певања Степан Гушчин, по народности Рус. Њега је и раније ово друштво молило да се прими за његовог хоровођу, али се он отимаше и правдаше тиме што је у богословији имао вршити и дужности васпитача. Када Гушчин даде свој пристајанак да се друштву одазове, ако би се могао ослободити васпитачке дужности, тада се друштво обрати молбом Одељењу за богословије при Министарству просвете и, благодарећи заузимању референта г. Јањића, Гушчин се ослободи васпитачке дужности и прими за хоровођу са овим условима: 1) месечни хонорар 600 динара; 2) од чистог прихода од концерата 30%, и 3) број часова по потреби, а најмање 4 часа недељно.

Хоровођа Гушчин износи потребу за један клавир, како би могао спремити и музички оркестар од чланова друштва па и од грађана Срба и Српкиња, јер се вероваше да ће се више њих пријавити, те би прађани имали плаћати у корист друштва по извесну суму од часа.

Пошто друштво не бејаше у материјалној могућности, да са својим средствима набави клавир, оно се и за то обрати именованом одбору. Њему благодарећи, друштво доби и клавир.

Својим уредним и одличним радом као хоровођа, Гушчин је одобровољило чланове певаче да више приону раду, а поред њих ступише за чланове-певаче и неколицина браће Руса. Све то створило је прилику друштву да на заједничкој седници са члановима надзорног одбора реши да друштво одржи концерт на дан 21 фебруара 1931 године са једним позоришним комадом, који би изводили чланови друштва.

На забави је било бруто прихода 3275 дин. и расхода 1486 дин.

Од остатка прихода у 1789 дин. издато је по уговору хоровађе 30% 536 дин., те је чист приход у корист друштвене касе остао 1253 дин.

22 марта 1931 године друштво „Цар Урош“ одржало је своју годишњу скупштину. Том приликом при отварању скупштине констатова се да је врло мали број присутних интелектуалаца, а од учитеља само један, Живојин Трифуновић. Па и број друштвених чланова занатлија певача не бејаше довољан, јер бејаху на занатлиској скупштини. Зато, после одлагања од једнога сата, скупштина се отвори.

Пошто се приступи дневном реду и изабраше се оверачи скупштинског записника и пребројаше се гласови, прочиташе се извештаји управног и надзорног одбора, благајника и хоровађе, те се виде: 1) да је друштво налазило на велике тешкоће у својем раду, да би постигло што повољнији резултат; 2) указано је на најболнију страну наше омладине — инертност према оваквим друштвима, као и на лепе успехе и резултате, и 3) да су сви извештаји примљени без примедбе и са задовољством.

Старој се управи дала разрешница и приступило тајном гласању нових чланова за управни и надзорни одбор, те су изабрани за управни одбор: Петар Костић, професор у пензији, Владета Радивојевић, судија Првостепеног суда, Миливоје Милетић и Мирко Јовановић, професори Богословије у Призрену, Трифун Трифуновић, свештеник и члан Дух. суда, Спира Коцић, кмет Призренске општине, Светозар Димитријевић, суплент Богословије, Драга Стаменковић, чин. Предстојништва града Призрена, Тома Благојевић, кројач и Чеда Газикаловић, гвожђар.

За чланове надзорног одбора: прота Стојан Гвоздић, претседник Духовног суда, Марија Ђаловићка, учитељица и Душан Мирић, кмет Призренске општине.

На седници одржаној 24 марта, управни и надзорни одбор конституисали су се овако: за претседника управног одбора Петар Костић, за потпретседника Владета Радивојевић, за секретара Светозар Димитријевић, за благајника Чеда Газикаловић, за књижничара Тома Благојевић.

Надзорни одбор конституисао се овако: за претседника прота Стојан Гвоздић, и за чланове: Марија Ђаловићка и Душан Мирић.

Друштво „Цар Урош“ извело је у 1931 години две екскурзије, и то о Ускрсу 17/29 априла у Урошевац и Приштину и о Духовима 1 јуна у Ђаковицу.

По реферату вође екскурзије друштвеног потпретседника и у Урошевцу и у Приштини дочек и пријем били су слаби. Посете на концертима осредње, моралан успех одличан. Све су хорске песме лепо изведене на опште задовољство присутних грађана. Публика је била изненађена успехом, складним хорским певањем, што се у другим провинцијским местима тешко може постићи.

У Ђаковици био је пријем срдачнији и сразмерно малом броју нашега живља тамо, и бољи приход.

Због скувих подвозних трошкова за одлазак у именована места и повратак, друштво је остало у дефициту од 1230 динара.

Почевши од 1 јануара 1931 год. Призренска општина одредила је своју новчану помоћ овоме друштву у 200 динара месечно, а црква Св. Борђа по 150 динара.

На седници од 14 септембра 1931 год. управни и надзорни одбор заједнички су решили да одрже помен умрлим члановима овога друштва на дан 20 септембра.

ОМЛАДИНСКО ДРУШТВО „СВ. НЕДЕЉА”

Једнога дана месеца маја 1906 године дођоше к мени у канцеларију у митрополији у Призрену, тадашњи митрополитски намесник, пок. Сима Јанићевић, свештеник и Андра Гроздановић, сада учитељ у пензији; оба из Призрена.

У току разговора пређосмо на живот нашега народа у Призрену у просветно-политичком погледу и, имајући у виду установу новчаног завода „Фонда цркве Св. Ђорђа” (садашња Призренска банка) и велику корист од тога, нађосмо да је наш народ мало одахнуо од бојкота, који му месни мухамеданци бејашу створили нарочито од грчко-турског рата 1897 године. Али зато, рекосмо, треба и нашу омладину што пре одвратити од убитачног кафанског живота, картања и од беспослености у празничне дане, а гајити верске и народне осећаје, подржавати и ширити морал и све добре врлине, и наћи јој место у коме би она слободно време проводила.

Као најзгодније место за то нађосмо зграду задужбине Димитрија Мишетовића, у близини цркве Св. Николе, у којој бејаше митрополија. Јер тадашњи митрополит блаженопочивши Нићифор Перовић бејаше напустио своју резиденцију, Призрен, и изабрао за то другу варош — Приштину. А шта га је руководило да тако поступи, није овде место да о томе говорим.

Та задужбина имаше два одељења: једно са улице са сутереном и спратом, шест одељења за митрополију и канцеларију црквено-школске општине, и друго у авлији са три одељења без употребе. Зато нађосмо за умесно да се ова друга зграда употреби за наведени циљ. У том смислу написасмо и писмо митрополиту Нићифору и он то одобри³¹⁾.

Веома задовољни позитивним одговором, написасмо правила, која су пропала за време окупације. У њима су биле, у колико се сећам, ове главне тачке:

- 1) Чланови овога друштва могу бити сви православни Срби, који су навршили 15-ту годину живота и који су доброга владања;
- 2) Њихове су дужности да свакога празника посећују цркву и, по потреби, да певају на св. Литургији.
- 3) Да после св. Литургије долазе у митрополију на предавања и онде све слободно време проводе.
- 4) Могу певати само јуначке и патриотске песме.
- 5) Не смеју посећивати кафане, механе и непристојна места, нити картати.
- 6) Не смеју се псовати нити у опште употребљавати у разговору срамне речи.

³¹⁾ Доцније, када после смрти Нићифора дође за епископа Михаило Шиљак, он ту зграду као „склону паду”, поруши, а у ствари како би оправдао свој захтев, да епископију смести у згради до цркве Св. Ђорђа, у којој има више одељења. А ту зграду подигла је била црквено-школска општина за руски консулат, који је био основан 1866 године, а зграда подигнута 1868 године. И докле су руски консули, претставници велике Русије, могли у њој становати све до ослобођења Призрена 1912 године, Михаило Шиљак је реновирао и потрошио 60.000 динара црквенога новца на свој начин. А црква је прибирала, што народ каже, тај новац „као рана гној”, да подигне звонару од тврдог материјала.

7) По могућству ићи на сахрану православној сиротињи и певати.

8) Који члан од наведених правила не испуни, а после опомене и укора, биће искључен из друштва.

На првој скупштини прочитасмо правила, која бише једногласно примљена, и дадосмо назив друштву: „Омладинско друштво Св. Недеља”.

За друштвену славу изабрасмо Видовдан — Св. мученика Цара Лазара.

Као свршени богослов ја сам друштву тумачио недељна јеванђеља³²⁾.

После другог ослобођења Призрена друштво је на својој ванредној скупштини од 19 марта 1922 године променило своја правила „с обзиром на промене политичких прилика”, а задржало назив „Св. Недеља”.

Друштво је новим правилима истакло, у главном, ове циљеве:

1) „Да сву омладину из места Призрена васпитава у циљу што тешње везе и међусобног потпомагања.

2) „Да васпитава своје чланове у духу народнога јединства, на темељу верске и политичке толеранције и равноправности.

3) „Да ради на интелектуалном усавршавању својих чланова.

4) „Да развија код својих чланова свест о грађанским правима и дужностима.

5) „Да материјално потпомаже своје чланове, кад се буду у беди налазили.

6) „Да стоји у вези са осталим сличним омладинским и хуманим друштвима у нашој отаџбини.

Чл. 4.

„Друштво постизава свој циљ:

„1) Оснивањем друштвене читаонице и књижнице, којом ће своје чланове упознавати с књижевношћу нашег троименог народа као и других народа;

„2) Другарским састанцима чланова и њихових породица у друштвеноме дому или другом ком локалу;

„3) Приређивањем популарно-научних предавања;

„4) Оснивањем недељних и празничних курсева за неписмене чланове друштва;

„5) Оснивањем секција: певачке, музичке и позоришне;

„6) Приређивањем екскурзија у циљу упознавања наше домовине.”

Тако је друштво за време турске владавине установило музички отсек, али му при окупацији Призрена Бугари однеше све инструменте, те се доцније обнови тамбурашки отсек.

Друштво је имало своју заставу са ликовима на једној страни Св. Недеље, а на другој Св. Муч. Лазара. Заставник је био Недељко Љаљић, терзија.

Сем тога, друштво је отворило читаоницу и створило приличну књижницу, којом се користи и грађанство.

У новије време то је друштво развило свој рад, што се старало да поједине спремне личности држе народу предавања, у чему има нарочиту заслугу неуморни просветни радник Мирко Јовановић, професор Призренске богословије.

³²⁾ После извесног времена друштво је прихватио и њиме руководио до окупације Призрена 1915 године, Воја Катић, професор Богословије.

У 1931 години, на Видовдан, друштво је имало прославити 25-годишњицу свога рада, и пре него што ће приступити тој прослави, друштво се обратило молбом Његовом Величанству Краљу Александру I да благоизволи одобрити да Његово Кр. Височанство Принц Томислав буде покровитељ друштва, и Његово Величанство благоизволело је ту молбу уважити.

Друштво је спремило и врло лепу нову заставу за прославу, а кум Хаџи Љуба Патрногић, трговац, врло лепу траку.

На Видовдан после службе Божје, двориште основне школе Мл. Угаревића било је препуно света. Ту су били: изасланик Њег. Краљ. Величанства, бригадни ђенерал Аранђеловић, Бана Вардарске бановине, Команданта III армије, Команданта Косовске дивизије, претставници свих државних власти и културних установа, соколско и певачко друштво „Цар Урош” које је одговарало на јектеније под вођством професора Богословије Милетића.

После славског обреда и освећења заставе, говорили су: Ст. Гвоздић, претседник Дух. суда, домаћин славе и кум заставе Х. Љуба Патрногић, десетогодишњи претседник друштва А. Гоцевић, судија, предајни нову заставу заслужном члану друштва Младену Чемериќићу.

Уз бурно клицање присутних и свирање војне музике, говорио је Краљевски изасланик; онда је затим настало укуцавање клинова и послуживање гостију. Привезана је и трака г-ђе Анђелине и њенога супруга, Стевана Видовића из Београда, који је заставу начинио. Прочитане су депеше — честитке.

Видело се да је друштву и том приликом нарочиту пажњу посветио г. Петар Живковић, претседник Краљевске владе, који је даровао друштву 1000 динара. Његова Светост Патријарх г. Варнава 400 и Народна одбрана у Београду 500 динара као и многи други којима је друштво послало клинове.

Из школе је пошла величанствена поворка и зауставила се у Шедрвану. Ту је поменути Мирко Јовановић, професор и почасни члан друштва одржао омладини патриотски говор о значају прославе, а при повратку унета је била нова друштвена застава у читаоницу и том приликом претседник друштва, Гоцевић, прочитао је депеше упућене Њ. В. Краљу, Њ. Височанству Краљевићу Томиславу, Њ. Св. Патријарху Варнави и бану Вардарске бановине Живојину Лазићу.

Истог дана друштво је у сали хотела „Шумадија” приредило свечаност на којој су присуствовали изасланици, кум, претставници државних и месних власти, Призренске банке и Призренске задруге. Том приликом наздравили су друштву окружни инспектор, дивизијски ђенерал Филиповић, П. Костић, пензионер и бански већник, директор Гимназије др. М. Шошкић и Мирко Јовановић, професор.

У сали хотела у вече била је приређена бесплатна народна забава са играчком у пратњи војне музике.

Тако се свечано и радосно завршила друштвена прослава 25-годишњице.

СОКОЛСКО ДРУШТВО³³⁾

Соколско друштво у Призрену основано је још 1909 год., за време турске владавине. Оснивањем својим оно је тада одмах прикупило сву омладину под своју заставу. Узимајући у обзир ондашње робовање под Турцима, омладина је оснивање соколског друштва свесрдно прихватила, те је друштво било постављено на здравој основи. Уз омладину, која је била одушевљена идејама и задатком друштва, друштво је прихватило и све наше грађанство у Призрену, помагало га је и једнодушно радило на његовом јачању. Као и сада, тако и у то доба, друштво је највише патило и, с времена на време, бивало у застоју, што није имало свога начелника. Али, ипак, оно је постојало и радило. Јер, поред моралне помоћи својих чланова грађана, помагала га је и српска држава, која је из Србије слала своје нарочите наставнике гимнастике. Један од првих био је покојни Рајко Караклајић, учитељ гимнастике који је као начелник друштва радио при соколским друштвима овде, у Приштини, Скопљу и Куманову. Он је, обилазећи друштва, у сваком уредно и редовно радио по 2 до 3 недеље. Вежбаоница је била у овдашњој осн. школи „Младена Угаревића”.

Радам својим друштво је увелико допринело омладини и народу на јачању националне свести, бодрило дух патриотизма међу својим члановима. Поред овога, један од највећих успеха друштво је постигло одласком својим на Косово, где је на Велику Госпођу 1909 год. у Грачаници одржало парастос пок. Глигору Соколовићу, четничком војводи, а затим у Приштини, у заједници са приштинским, скопским и кумановским друштвима, приредило јаван час, на који је концертирала плехмузика нашег кумановског друштва. Вођа сокола из Призрена био је брат Андра Гроздановић, школски надзорник из Призрена, наш угледни национални и школски радник у Јужној Србији.

Поред Рајка Караклајића до рата 1909 год., на подизању витештва истакао се својим радом и пок. Стеван Тубић, учитељ, родом из Сјенице, који је после Караклајића овде дошао као учитељ, поред своје редовне дужности, уредно радио са соколима.

За време његовога службовања у Призрену, у Златном Прагу био је велики соколски слет, вероватно свесловенски 1912 године, те се и сада Призрен поноси што је тада на том слету, као свога делегата послао брата Стевана Тубића.

Од оснивања, 1909 год. до Балканског рата 1912 године, друштво је носило назив „Душан Силни” и соколи су се поздрављали са: Здраво, Силни!

Треба напоменути, да се у многоме има заблагодарити овдашњем омладинском друштву „Св. Недеља”, које је за све време до 1912 год., свесрдно и братски помагало рад и акцију друштва „Душан Силни”.

У 1913 год. био је начелник брат Тачевић, кога је друштво плаћало из својих средстава 60 динара месечно.

Од Балканског рата па до свршетка Светског рата друштво, услед рата и ратних последица, није могло да ради све до 1920 год. Године 1920 обновљено је под старешинством г. Михаила Миладиновића, тада

³³⁾ За податке о томе друштву захвалан сам његовом секретару, вредном раднику, г. Стојану Чемерицићу, учитељу.

директора Гимназије и 10 маја 1921 год., друштво је и отпочело свој рад. Овога истога дана одржало је прву своју редовну скупштину, на којој је изабрало за претседника брата Радомира Елезовића, пуковника, команданта 30 пука, за секретара брата Андру Гаралејића, порезника, за благајника Стевана Секулића, трговца, и за начелника брата Франтишека Неједели, наставника гимнастике. Новоизабрата управа на челу са старешином братом Рад. Елезовићем, прожета соколском идејом, свесрдно је отпочела рад и друштво је на себе привукло нарочиту пажњу. Срдачан и пожртвован рад омогућио је управи да врло често приређује јавне часове, а нарочито матинеје са јавним предавањима и концертним делом и то сваких 15 дана. Благодарени неуморном раду брата Елезовића, друштву су постављени здрави темељи, те се је оно почело најлепше развијати. Један најлепши период времена за соколско друштво после рата био је за време његовог старешине брата Рад. Елезовића, коме друштво дугује хвалу. Брат Елезовић је био старешина друштва од 1921 до 1923 године, када је из Призрена премештен.

Године 1923 за старешину друштва изабран је брат Стеван Радовановић, пуковник, који је, и поред кратког боравка у Призрену, јер је у току исте године премештен, за време свога старешинства учинио лепе и видне услуге Призренском сок. друштву, својим агилним радом.

Године 1924 за старешину је изабран брат Милан Радосављевић, пуковник, који је као такав био све до почетка 1925 год. када је сам поднео оставку на старешинску дужност. И он се својим радом на развиту соколства истакао.

Године 1925 за старешину друштва дошао је брат Павле Блажарић, пуковник, који је одмах уложио сву добру вољу за успешан рад у соколском друштву, али услед болести морао је брзо да се повуче.

Године 1926 за старешину соколског друштва изабран је брат Стеван Кујунџић, пуковник, који је све до премештаја из Призрена при крају 1927 год., као старешина радио и доста за друштво урадио. Њему се нарочито, поред осталог рада, има захвалити, што је друштво један део своје праће са планине Коритника свукло у Призрен, намењене за подизање Соколског дома.

Године 1928 друштво је једногласно изабрало за свога старешину брата генерала Радомира О. Петровића. Својом љубављу, радом и вољом коју према соколству и његовој идеји показује, рад је у друштву отпочео како се пожелети може, те се полаже пуна нада да ће Призренско соколско друштво, које је некада било прво у Јужној Србији, у најскоријем времену опет прво бити.

Те године је друштво приређивало академије и јавне вежбе и учествовало на слету у Скопљу са нараштајем и чланством.

Године 1929 наставља рад, прикупља новац за градњу дома, тако да је већ 1930 могло приступити и томе да осигура себи рад под својим кровом. Одушевљење чланова за рад, тачност, савест и љубав за друштво допринели су да се у томе и успело.

Поред изнетог, потребно је истаћи нарочито обилни и пожртвовни рад према соколском друштву још и брата Николе Михаиловића, наставника Гимназије, који је соколско друштво својим пожртвовним радом нарочито задужио као дугогодишњи потпретседник и Андре Гаралејића, порезника, који је био секретар друштва. Исто тако треба истаћи:

Анту Тодоровића, сада учитеља у пензији, као члана управног одбора, који је активно учествовао у раду соколског друштва;

Фрању Долачког, артилеријског мајора, који за соколско друштво није никада жалио времена да му помогне и уради корисне ствари;

Брата Стевана Секулића, друштвеног благајника и члана управног одбора, који је друштву увек своје слободно време и услуге стављао на расположење;

Брата Стојана Чемериџића, учитеља, благајника, а сада секретара друштва, коме добро и напредак соколства лежи на срцу;

Младена Грбића, учитеља, који од 1921 године активно учествује у соколском друштву као секретар, а од пре три године и као начелник, а кога је друштво, у знак захвалности и пажње према његовом раду, наградило свечаним парадним соколским оделом.

У 1929 години друштво је узело учешћа са својих 128 чланова-ца, на соколском слету у Загребу. Група чланица и чланова били су у народној ношњи Призрена, те су својом живописном ношњом привукли пажњу. По повратку са слета правили су екскурзију и обишли Београд, Ђердап, Неготин, Зајечар, Ниш. У Неготину су давали соколску академију. У путу су им излазили у сусрет како соколска друштва исто тако и месне општине са грађанством.

15 јуна 1930 године друштво, уз учешће свог грађанства, месних власти и месних удружења, освештало је темеље Соколском дому на

Соколски дом

плацу званом „Скардарски Трг”, на коме се месту подиже и Гимназија. Плац за обе зграде добијен је од Призренске општине.

Просторије Дома могу донекле задовољити потребе месних добротворних и хуманих друштава, јер се добија сала где ће се, поред вежбања, држати скупови, забаве и друге приредбе. Сем сале Дом ће имати још пространу позорницу и 10 споредних одељења за смештај, купатило, канцеларије и др.

ЖЕНСКО ДОБРОТВОРНО ДРУШТВО „СРПКИЊА”

Ово друштво основано је под заштитом блаженопочившег рашко-призренског митрополита Нићифора, који је потврдио његова правила под 3 истога месеца и године А.Е.Бр. 893.

Оснивачице тога друштва биле су: Марица П. Костић, Мара Т. Димитријевић, Магдалена М. Лазаревић, учитељица, Марија Јакићка, Султана Филиповић, Боса С. Јакићка, Стојанка Јаковљевићка, Султана Поповићка, Живка Д. Исаиловић и Јелисавета Радивојевић.

„Циљ је друштва да ради на својем усавршавању, да спрема сироте девојке и ваљане раднице, да имају хумане осећаје и да помаже сиромашне.

„Материјална средства су месечни улози чланова: једна велика копча³⁴), прилози у новцу или стварима; завештања добротвора и добит од забава, лутрија, концерата, и т. д., која буде друштво приређивало.

„Чланова има: редовних, управних, утемељача, добротвора и помагача.

„Редован члан може бити свака Српкиња, удата или неудата, која има преко седамнаест година. Управне чланице бира главна годишња скупштина.

„Утемељач је онај ко поклони три наполеона у злату на друштвене цељи.

„Добротвор је онај, ко положи друштву пет наполеона у злату од једанпут, или у току године дана у тромесечним уплатама³⁵).

„Почасни члан је лице, које има заслуга за народно добро, кога буде главни скуп на предлог управе изабрао и даје му друшт. диплому.

И за време турске владавине друштво је одржавало женску радничку школу. А после другог ослобођења Призрена, друштво је добило богат материјал од амерканске мисије, те је било у већој могућности да одржава ту школу, све докле школа није дошла под управу бивше жупаније, односно Министарства трговине.

Друштво је добро помагао прота Стева М. Димитријевић, бивши ректор Призренске богословије, у купонима државног зајма, у вредности 10.000 динара за покој душе своје јединице ћерке Десанке и покојној јој мужа доктора Добривоја Митровића.

До тога времена школа је радила у друштвеном дому, који је купљен за 30.000 динара.

Сем тога, као што се могло видети из друштвенога биланса за последњих шест година, друштво је помагало сироте и убоге, нарочито зими, о Божићу и Ускрсу, као и поједине сиромашне ђаке.

Друштво је намерно подићи о свом трошку и Дом за изнемогле старце и старице.

ПОДОДБОР ДРУШТВА „КНЕГИЊА ЉУБИЦА”

Месеца маја 1906 године, бавећи се у Београду, између осталих пријатеља и познаника, посетих и познату националну радницу, сада већ

³⁴) То бејаше врло леп сребрн новац, нешто већи од нашега полудинарца, у вредности од 96 паре.

³⁵) Од ослобођења Призрена 1912 године, годишњи улог је 20 динара. После ослобођења Призрена 1912 године, утемељачи су улагали по 60, а добротвори по 100 динара у сребру.

покојну Милку Вуловићку. Том приликом она изјави своју давнашњу жељу да види бар један мали крај, тада Старе Србије, нарочито косовски и своје пријатеље и познанике, које лично познаваше, или у преписци стајаше. Ту понуду ја врло радо примих, једно зато да одговорим жељи једне патриоткиње, а друго, што сам унапред знао, да ће њен долазак у Стару Србију бити од велике користи по наше цркве и манастире. Ово у толико више, што се имаше у виду, да у понеким варошима, које ћемо обићи, установимо пододборе реченога друштва.

Путовасмо пријатно. Али, тек што стигосмо на Косово, код покојнице наступи необична сета и очи јој се напунише сузама. Јер се покојница у својим мислима, зар, врати на нашу косовску пропаст, гледајући гроб Султана Мурата и Гази Местан, где је пао кнез Лазар и његова војска, јер Косово још не бејаше освећено. Тек када стигосмо у Косовску Митровицу и отседосмо код браће Попадића, који су од грдних зулума морали напустити своје родно место, Пећ и населити се у Митровици, лице покојнице се освежи.

При повратку свратисмо у Вучитрн, у кућу добро познатог јунака и патриоте Хаџи Поп Данчета, који бејаше осамдесетих година прошлога века издржао десет година тамнице на острву Кипру заједно са Јосифом Студићем и другима, по осуди војног суда у Приштини, а по издајству потурице Николице из села Гопеша код Битоља. Затим у Приштину и Грачаницу. Свуда бејасмо лепо дочекивани и обрадовани што се у реченим варошима образовали пододбори Друштва „Кн. Љубица“.

Али близу Призрена и у Призрену наиђосмо на велике непријатности. Моји укућани и сродници бејаху нам изашли у сусрет код реке Јагленице. Ту мој средњи син, пок. Милош, тада гимназиста бејаше, нехотице рани у руку Јевту Томића из села Зочишта, мојег повереника, који је односио моје извештаје нашем консулату у Приштини.

Поред тога, тек што стигосмо код куће моје, дође полицајац, Изет ефендија, па пита:

— Која је та Госпођа што са Вама путује?

— То је једна побожна и богата госпођа из Београда, која обилази цркве и манастире и распитује за њихове потребе у иконама и другим црквеним утварима да им на поклон донесе.

— Може бити да је и тако, као што кажете. Али ми имамо наредбу од Валије у Скопљу да Госпођи саопштимо, да не сме даље путовати него да се мора натраг, у Београд вратити.

А ми бејасмо намерни да преко Шара одемо у Тетово и друга места.

Да би се покојница бар за који дан одморела, одох шефу полиције и, на моје јемство, измолих да може два дана код мене остати, и он то одобри.

За то време установисмо пододбор реченога друштва, који је морао свој рад само за време окупације прекинути а за тим наставити.

Чланице пододбора, којих има око шездесет, улажу сада по 10 динара годишње. А главни одбор одобрио је да своје приходе употребљавају за потребе околних цркави. Тако је пододбор, поред других издатака, успео да ове, 1931 године, подигне капелу на месту некадашње цркве Св. Илије, где су се наши сахрањивали до ослобођења Призрена, нарочито они са северо-источне периферије вароши.

Капела је по 4 метра у дужини и ширини, а 5 метара у висини.

На дан Св. Илије, 1931 године, рашко-призренски епископ г. Серафим ту је капелу освештао.
Посвећена је Св. Илији.

ОСНИВАЊЕ НОВЧАНИХ ЗАВОДА

а) ПРИЗРЕНСКА БАНКА

Као што је напред речено, принцип удруживања отпочет је у Призрену најпре на верској основи још педесетих година прошлога века, па и привредно-економској почетком овога века.

На овом другом основу зато што су све трговачке радње биле искључиво у српским рукама³⁶). Јер, сем занатлија, богати мухамеданци, рентијери занимаше се спортовима, тркама и ловом са соколима које носише на рукама привезане. Они гајише и одличну расу коња. Отуда на западној страни Призрена има извештан простор који се зове „Ат мегдан”.

Одличне коње држаху и наши трговци само ради путовања по панађурима, који се одржаваху, док не бејаше готова железничка пруга Солун—Митровица, и то у Неврокопу, Серезу, Прилепу и Приштини.

Сировине: вуна и израђене коже, сахтијан, извозише се преко Скадра у Аустрију и друге земље, а велика количина масла у Цариград. Јер на северним падинама Шар Планине до Кораба, који крај падаше у Призренски округ, имаше **преко два милиона оваца** и много ергеле. Јер само два села: Брод и Рестелица у Гори имађаху **преко двеста хиљада оваца**. Призренско сукно **четвор**, које израђиваху само Српкиње средњег и сиромашног стања, бејаше на гласу па се разносаше на далеко.

Не мање богатство бејаше у виноградима, који до 1890 године, док не наступи перноспора и филоксера, даваше околина са Призреном око **три стотине хиљада товара грожђа**. Јер само Ораховац у Подримском срезу, сада варошица у Призренском округу, даваше три хиљаде товара десетка. Вино и ракија разносаше се све до Скадра и Плеваља.

До 1875 године у Призрену бејаше стотину пушкарских дуђана, који израђиваше преко десет хиљада пари пиштоља, који се разносише по Малој Азији, Мисиру и Персији.

Такво благостање, више мање, трајаше по наш живаљ све до првих ратова за ослобођење. Јер од тога времена поче потпуно завладавати анархијско стање, које достиже врхунац 1897 године. У току 10—12 година наши трговци не смедоше се кретати. А они који трговаше вуном, пострадаше и зато што даваше капаре и исту губише. Јер, у тој дугогодишњој анархији, арамије пљачкаше хиљадама оваца, коња и говеда докле потпуно не упропастише, нарочито Горску жупу, најбогатију стоком.

У таквој анархији рентијери мухамеданци не могаше добијати ни своје делове од чивчија који им обрађиваше земље.

У томе бејаше дошао из Мисира Призренац Хаџи Осман, који се бејаше доста обогатио. А гледајући и слушајући за зулуме, стаде им саветовати да то не чине, него да отварају своје радње и тиме потпуно

³⁶) За кућу Станимировића по богатству причало се по Призрену, како је морала износити руспе (млетачке дукате) на сунце да се не би „утињали”.

осиромаше ђауре, пошто су у великој мањини. И мухамеданци га послушаше и сташе отвараги најпре бакалске, а затим и мануфактурне радње. А да бејаше безбедности, они не би могли нашим трговцима конкурисати. Ово у толико мање, што мухамеданке пазариваше само код наших трговаца, јер се клоњаше својих једноверника. Али, када наступи грчко-турски рат 1897 године, а под изговором што ће им жене остати саме, јер ће они, тобож, сви у рат, — удесише страховит бојкот противу наших трговаца, јер забранише својим женама да излазе у чаршију и пазаре. А да би то женскиње могло подмиривати своје потребе, ти трговци поотвараше магазе у својим домовима и у њима водише трговину њихове жене, а не у чаршији. Такво критично стање по наш живаљ у Призрену траја до ослобођења Призрена 1912 године.

Гледајући како се наш живаљ у вароши и у околини гуши у борби за опстанак, тадашњи митрополит рашко-призренски Нићифор, ректор Богословије прота Стева М. Димитријевић, писац ових врста и Андра Гроздановић, учитељ, са веома енергичним трговцем и патриотом, Крстом Патрногићем решише да се установи један новчани завод, којим би се користили само наши људи. А да му турске власти не би дале какав политички значај, назвасмо га „Фонд цркве Св. Ђорђа”, по имену Саборне цркве у Призрену.

Налазећи да ни тиме завод није довољно обезбеђен од злих људи, умолисмо тадашњег руског консула у Призрену, Сергија Владимировића — Тохолку, да нам уступи једну собу за фонд у консулату. Он се тој молби радо одазва, те је фонд тамо постојао све до ослобођења Призрена.

Пошто написасмо правила за фонд, пустисмо за упис око 2.500 акција у номиналној вредности по 30 златних динара, односно 150 гроша, како би дали олакшицу и средњем сталежу да по коју акцију упише. Но иако се уплата акција вршила само по три гроша недељно, то ипак са уписом иђаше врло тешко, јер већина не вероваше у какав успех. А да би се томе против доказало, мораше оно нешто интелигенције, што је у то време бејаше, да се код других задужи и упише што више акција. А оне „неверне Томе”, или њихови синови, имају сада, хвала Богу, од сто до осам хиљада акција.

Како иђаше врло споро са уписом акција, а да би се нашем свету у Призрену што пре пружио потребна материјална помоћ, упутисмо у Београд поменутог проту Стеву са молбом стареоцима масе нашег великог добротвора Симе А. Игуманова Призренца да нам из његове масе пруже помоћ у извесној суми.

И они се тој молби одазваше и послаше хиљаду наполеона у злату.

Та се сума налази и данас у Банци са интересом 6%.

Фонд цркве Св. Ђорђа обраћен је у Призренску банку после ослобођења Призрена, 4 јануара 1914 године. Том приликом банчине акције имале су вредност од 50 златних динара, у 10.000 акција са главницом од 500.000 динара.

Али се, услед европског рата, нису могле све уплатити, него само половина — 250.000. А до сада она је пустила четири кола акција са номиналном вредношћу по 100 динара свега 30.000 акција, и оне су све исплаћене у износу три милиона динара. Све се то даје видети из њенога биланса за 1930 годину.

ПРИЗРЕНСКА БАНКА — ПРИЗРЕН

Рачун изравнања

на дан 31 децембра 1930 године

Актива

Пасива

Благајна:							
готовина у каси	242.812	03	302.785	04	Главница		3.000.000
филијал у Баковици	59.973	01			Резервни фонд	1.230.608	—
Зајмови:			14.998.286	20	Овогодишњи додатак	69.392	1.300.000
по меницама	8.836.550	—			Пензиони фонд		152.955
по текућим рачунима	6.036.234	20			Улови на штедњу		11.067.516
по залогима	112.035	—			Дечји улови		53.597
по признаницама	13.467	—			Реесконт		1.330.000
Хартије од вредности			1.380.062	—	Повериоци		1.656.645
Непокретно имање					по текућим рачунима		
Отписано	1.026.399	50			Разни рачуни:		11.506.686
Вредност резервног фонда			1.181.465	—	Остављачи остава (по тек.	8.147.390	—
Великовакуп соли			128.537	05	р-ма, залог. и кауцијама)		172.750
Намештај и прибор					Преносна камата	7.796	—
Отписано	124.100	—	112.000	—	Неисплаћена дивиденда	750	—
Разни рачуни			11.473.223	57	Повуке		3.178.000
Жиро и привремени	147.833	57			Повериоци датих гаранција		
Оставе по (тек. рачунима,	8.147.390	—			Тантијема:		
зал. и кауц.)	3.178.000	—			Управном, Надзорном од-		58.958
Дужници датих гаранција					бору и чиновницима		450.000
			30.576.358	86	Чиста добит		—
							30.576.358
							86

Рачун губитка и добитка

на дан 31 децембра 1930 године

Расходи

Приходи

Камате							
по улозима на штедњу	936.906	60	1.093.086	06	Камата		1.443.288
по реесконту, тек. рачунима					Провизија по свима посло-		872.805
и преносна камата	156.179	46			вима		30
Трошкови:			702.148	60	Приход од хартија од вред-		22.008
Плате особљу	274.800	—			ности		31.350
Државна пореза и прирези	237.033	20			Приход од непокр. имањв		59.193
Државне и самоупр. таксе	17.056	—			Разни приходи		11
Пошта, телеграф и телефон	20.432	50					
Канцелариски материјал	8.699	50					
Кирије локала	15.600	—					
Дневн. чл. Упр. и Надз. одб.	7.420	—					
Огрев, осветљење, добр. при-							
лози, осигурања, огласи,							
претплате, оправке, суд-							
ски, адвокатски и разни							
трошкови	121.107	40					
Отписи:			38.499	50			
непокретног имања	26.399	50					
намештаја и прибора	12.100	—					
Дотације:			85.952	—			
Резервном фонду	69.392	—					
Пензионом фонду	16.560	—					
Тантијема			58.958	50			
Чиста добит			450.000	—			
			2.428.644	66			2.428.644
							66

Књиговођа, Сава Потпић, с. р.

Претседник Управног одбора, Х. Љуба Патрнogiћ, с. р.

ЧЛАНОВИ УПРАВНОГ ОДБОРА :

Андрa Чивтелић, с. р. Милан Половић, с. р. Урош Чичкарић, с. р. Х. Драг. Патрнogiћ, с. р.
Дамњан Гаралејић, с. р. Дамњан Закић, с. р.

Надзорни одбор прегледао је Рачун изравнања и Рачун губитка и добитка, сравнио их са банчиним књигама и нашао да су у свему тачни и исправни.

П. претседник Милан Андрејевић, с. р.

Претседник Надзорног одбора, Душан Некић, с. р.

ЧЛАНОВИ НАДЗОРНОГ ОДБОРА :

Михаило Патрнogiћ, с. р. Анђелко Башић, с. р.

б) ПРИЗРЕНСКА ЗАДРУГА А. Д.

Године 1906 оснивају се у Призрену два друштва: Трговачко и Привредно друштво.

Трговачко друштво 1 јула 1906 године издало је своје акције у номиналној вредности по 100 златних динара. Акције су гласиле на име акционара.

ПРИЗРЕНСКА ЗАДРУГА А. Д. — ПРИЗРЕН

Рачун изравнања

на дан 31 децембра 1930 године

Актива			Пасива		
Благајна		417.633	09	Главница	2.000.000
Чек. р-н код Пошт. штед.		2.840	30	Резервни фонд	453.552
Дужници:		1.743.866	90	додато у овој години	24.000
по текућим рачунима	1.684.845		39	Улови на штедњу	5.978.423
по привременим рачунима	59.021		51	Равни рачуни	233.701
Зајмови:		6.001.569	20	неисплаћена дивиденда	21.005
по есконт. меницама	5.700.658			порез на улоге	17.583
по залагама	300.911		20	текући	40.549
Роба у комисиону		113.580		привремени	57.596
Хартије од вредности		180.998	50	преносна камата	96.968
Равни рачуни:		445.188	85	Ост. остава по раз. рачунима	1.288.000
непокретно имање	376.992		85	Ост. кауција	50.000
наплате	42.130			Расподела добити:	16.000
намештај	26.066			амортизација намештаја	1.220
Оставе по разним рачунима		1.288.000		тантијеме	14.780
Кауције		50.000		Чиста добит за поделу	200.000
		10.243.676	84		10.243.676

Рачун губитка и добитка

на дан 31 децембра 1930 године

Расходи			Приходи		
Администр. трошкови:		302.799	40	Камате:	
трошкови	44.998		63	по разним рачунима	708.309
” протеста	11.323		25	Провизије:	391.662
плате	130.500			по разним рачунима	377.513
пореза	73.077		52	од робе у комисион	14.149
дијурне	18.900				
кирије	24.000				
Камата по улозима		550.422			
Добровољни прилози		6.750			
Расподела добити:	24.000		40.000		
резервном фонду	1.220				
амортизација намештаја	14.780				
тантијеме					
Чиста добит за поделу		200.000			
		1.099.971	40		1.099.971

У П Р А В Н И О Д Б О Р:

Књиговођа,
Александар Печеновић

П. председник,
Јован Димкић

Претседник,
Крста Гарић

Ч л а н о в и:

Сима Станимировић, Душан Мирић, Ђорђе Јовановић и Сима Т. Чемерицић.

Надзорни одбор прегледао је овај рачун „Изравнања“ и рачун „Губитка и Добитка“ сравнио их са главним и споредним књигама и нашао да су у свему тачни и исправни.

Н А Д З О Р Н И О Д Б О Р:

П. председник,
Димитрије П. Тасић

Ч л а н о в и:

Димитрије Чичкарић и Панта Зивгаревић.

Претседник,
Јордан Патрновић

1 септембра исте, 1906 године, основа се Привредно друштво са темељним улогом по једном златном турском лиром у вредности 22,50 динара, и да се сваке недеље уплаћује по 11½ гроша.

Ну, како основни капитал и једног и другог друштва бејаше мали, да би се жељени циљ постигао, то се оба друштва ујединише под називом: „Призренска задруга А. Д.”

Правила ове задруге потврђена су била код турских власти 15 марта 1912 године и акције пуштене у обрт са основним капиталом од 100.000 златних динара у вредности акција 100 динара. Акције су биле издате 1 маја 1912 године и гласе и сада на доносиоца.

Након ослобођења Призрена стара су правила замењена новим, саобразно закону Краљевине Србије о акционарским друштвима, и потврђена 4 априла 1914 године, с тим да се главница има повисити на 200 хиљада динара.

Али европски рат посмета да се акције потпуно уплате, јер материјално стање српскога грађанства бејаше јако опало. Зато се тек 1922 године понова обнавља и капитал уплаћује на 200.000 златних динара. Вредност акција претвара се у сребро.

Године 1923 пустило се друго коло акција за 300.000 динара, те се капитал повећао на 500.000 динара.

Почетком 1927 године пусти се и треће коло акција са номиналном вредношћу од 100 динара и, до краја те године све су акције уплаћене, те капитал износи милион динара.

Колико су оба та завода напредовала, најбоље се може видети из њихових биланса за 1930 годину.

ЕЛЕКТРИЧНА ЦЕНТРАЛА

Младотурски режим од 1908 године даде прилику да се и у Призрену могу слободније образовати разна удружења, а на првом месту да се искористи снага реке Бистрице у корист целога грађанства града Призрена. Тиме се заинтересоваше и неколико виђенијих првака мухамеданаца³⁷⁾, међу којима, на првом месту, Шани Лауша, Хаџи Рустем Шпорта, доцније муфтија у Призрену, Иса Ефендија Хаџи Сулеман, лиферант турске војске и Сулиман-ага.

На дан 16 маја 1909 године сазвасмо збор грађана преко телала, на који се позив многи грађани одазваше и мухамеданци и остале вероисповести Срби и католици. Тај збор изабра дванаесторицу за управни одбор, мене за претседника, а Цветка Јакића, драгомана руског консулата за благајника. Али ја уступих место претседника шефу младотурског клуба у Призрену, Исмаиљу Хаки, капетану I класе.

Мени ставише у дужност, да се постарам да добавим потребног инжењера из Србије, да сними ток Бистрице — изради потребан план за централу. Како ми бејаше познато да је пок. Ђока Станојевић, про-

³⁷⁾ Зато што у Призрену нема више од 5—6 породица правих Турака Османлија, ја их именујем само мухамеданцима. А то су по крви само Срби и, може бити, нешто Арнаути. То би важило и за целу Јужну Србију. Јер мештани потурице нису трпели Османлије.

фесор универзитета, имао видног учешћа у стварању електричне централе у Лесковцу, ја се обратим молбом пок. Николи Пашићу, председнику министарства, да се упути Станојевић у том циљу у Призрен. И Пашић се молби одазва и упути Станојевића. Али, кад је овај стигао у Скопље, Валија му није допустио путовати ван железничке линије, т.ј. да може путовати само до Митровице и натраг, те се морао вратити у Београд.

Али се Пашић није на томе зауставио него, њему познатим путем, издејствова да Станојевић дође у Призрен.

Сутрадан, у пратњи многих грађана, пођосмо уз Бистрицу, па се заустависмо код кланца, где се Бистрица спушта у равницу, а који кланац наши сељаци зову Дү(х). Тада Станојевић отпоче:

„Поштовани грађани! Ја не дајем ни једне паре за ископавање руда, јер не знам шта има у земљи. Али за ово (и тада као да хоће захватити воду у руку) даћу све што имам, јер је пред својим очима. За то, ако ви не верујете да ће вам ова вода — ово неизмерно благо — донети лепе користи, дајте ми колико хоћете акција, ја их примам.”

То бејаше довољно да и онако много загрејане грађане побуди да што више акција упишу. Зато, за врло кратко време, уписа се 1.500 акција у номиналној вредности по 5 златних турских лира. Поред тога унапред се имаше положити по четвртину лире на сваку акцију за претходне радове.

Станојевић бејаше донео и правила Лесковачког акционарског друштва која, са извесним променама, преведосмо на турски језик и оштампасмо.

На молбу одбора Станојевић је упутио у Призрен г. Јосифа Ковачевића, директора Реалке у пензији из Београда, да сними ток Бистрице и изради план за централу. За тај рад платисмо г. Ковачевићу хиљаду динара у злату.

Пошто спремисмо молбу за дотично министарство у Цариграду за комисију са израђеним планом, нас неколико чланова одбора предадосмо је тадањем мупесарифу, Асан Тосуњу, који бејаше бригадни генерал, васпитан у Немачкој. Као образован човек он се веома обрадова такој предузећу и обећа да ће молбу најтоплије препоручити.

Али, пролазише месеци па и године, а из Цариграда никаквог одговора. Ово зато што се бејашу у ту ствар уплели прсти тадашњег аустријског консула у Призрену, по злу чувеног Прохаске, односно аустријског посланика у Цариграду. То се потврди доласком једног аустријског инжењера, који сними ток Бистрице, а свакако је израдио и план за централу.

Да би се што пре добила концесија, одбор упути у Цариград свога члана, Хаџи Рустема Шпорту. Али, докле је он трчкарао „од Понтија до Пилата”, наступи Балкански рат и у среду, 17/30 октобра 1912 год., извидница српске војске уђе у Призрен, а у недељу, 21 истог, шумадијска дивизија ослободи Призрен.

Тек 1914 године, под претседништвом Ристе Скакаљевића, тада претседника општине, реши општински одбор, да општина у својој режији подигне електричну централу и за ту потребу закључи потребан зајам код Хипотекарне банке. А како бејаше израђени план пропао у Цариграду, општина бејаше принуђена обратити се Министарству у

Београду, да јој упути потребног инжењера за израду потребног плана за централу. И Министарство упути инжењера Драгољуба Пантића.

Али тек што бејаше план готов и општина се обрати у Београд за потребан зајам, наступи Европски рат, па се и та намера осујети.

Тај рат, а нарочито окупација Призрена од стране Бугара, све до новог ослобођења месеца септембра 1918 године донесе вароши праву пустош. Јер ни једна варош у нашој држави није, као што рекох, поднела толико људских жртава за време окупације као Призрен.

А срећом Коста Тодић, тадашњи општински грађевинар, бејаше сачувао израђени план од 1914 године, те се за то није морало трчати по трећи пут.

На дан 13 фебруара 1926 год. на одборској седници, а под претседништвом тадашњег претседника општине Хаџи Љубе Патрногића, донесе се решење: „да општина подигне централу у својој режији; да

Електрична централа

се за то општина има задужити за 12 година код Државне хипотекарне банке са 5,000.000 динара, и то: за подизање електричне централе, уређење водовода као и за канализацију вароши Призрена, ако би претекао новац после уређења централе.

Али, не само што позајмљени новац није претекао, него је за централу утрошено више 297.352 динара и неколико пара. Вишак од позајмљене суме издала је општинска благајна.

На централу инсталисана је турбина од 204 коњске снаге и резервисано место још за толики број коњских снага по потреби.

Централа је постројена близу развалина манастира Св. Аранђела, задужбине Цара Душана, а на три километра источно од вароши.

Централа је прорадила 8 новембра 1929 године уз општу радост грађана.

Електричних инсталација има за сада (у 1931 год.) 912 са 5882 лампе, и 14 мотора са 42 коњске снаге.

Према броју становништва и радњи мало је домова и радњи инсталисано. Ово зато што инсталирање скупо стаје, а сваки грађанин није у стању да га од једном исплати.

Годишња потрошња износила је у 1930 год. 200.000 кв. по 6 дин. од кв. А војна надлештва плаћају по 4 динара.

Годишњи расходи: ануитет на зајам	710.000
Лични расходи	109.500
Материјални расходи	149.831
	Свега 969.331
Приход у 1930 години	378.624
	590.707

Када је г. Јосиф Ковачевић, који је израдио први план за централу, чуо да ће ускоро електрична централа прорадити, сетио се тога свога рада, било му је мило, па ми пише ово:

„Драги чика Перо,

Сад, када ће кроз неколико дана бити готова електрична централа у Призрену и када ће и у најсиромашнијој кући синути електрична светлост — ево се и ја, после без мало 20 година, сећам када сте ме Ви, г. Тока Станојевић, професор Велике школе и неке Ваше Призренлије: Иса Ефендија, Суљејман-ага и Шани Ефендија звали да дођем у Призрен и да снимим реку Бистрицу ради једног електричног постројења, којим би се осветлио Призрен и добила снага за електричну железницу до Феризовића.

„Ја сам тај посао свршио и израдио генерални план и обележио правац канала и место за централу. Централа се имала подићи више вароши Призрена и саградити у стилу какав је тада био у Призрену. Централа би служила Призренлијама и као место за излет, имала би на спрату велики балкон (дивананџу са трабаданима), како оно веле Призренлије.

„Ту би се седело при кафи и уживало на свежем ваздуху, гледајући лепу околину Призрена. Централа би временом била везана са вароши електричним трамвајем. Сем тога подигле би се текстилне фабрике, које би имале електрични погон.

„Ето, драги чика Перо, све су то биле Ваше лепе идеје, али је рат све то задржао до скоро.

„Мило ми је, што Вам је добри Бог дао живота, да својим очима видите Ваше дело, за које сте се били сав заложили, и остварено.

„Поздравите ми г. г. Иса Ефендију и Шани Ефендију, а будите уверени да Вас поштује и поздравља

У Београду 16 октобра 1929.

Јос. Ковачевић,

директор Реалке у пенз.”

М Е Р Е

Најстарија мера у Призрену за дужину, ширину и висину зове се лак'т. А његова се дужина рачуна када се извесном материјом са две стране обмота брада и лице, па се крајеви саставе на врху темена.

Лакат су највише употребљавале, као и сада, жене за мерење платна и клашње (сукна).

Дели се на две половине.

Друга је мера **аршин**. Један је дужи за два три милиметра, а други краћи. Онај први употребљавају абаџије и шнајдери, а други терзије, који су резали само чохано мушко и женско одело, везено златном жицом или свиленом, какво се одело спремало у Призрену све до најновијега времена.

Аршин се дели на осам урупа, а уруп на четири крата.

Крак (корак) колико може човек да корачи.

Пед од врха палца до врха малог прста, кад се рука рашири.

Чепер'к од врха палца до врха кажипрста.

Шака колико заузимају четири прста на руци без палца. И длан.

Нога, дужина једне човечије ноге.

Мера за површину је била до ослобођења за њиве звана карлица, мера од 26—32 оке према тежини жита за сејање. По карлици се рачунао простор њиве.

До ослобођења Призрена карлица је била и мера за продају и куповање жита.

Шиник од 12—15 ока.

Мотика је мера за винограде, колико може један радник за дан окопати, те се по томе каже од колико је који виноград.

Коса је мера за ливаде, колико може један радник за дан да покоси, те се, према томе, каже од колико је косача која ливада.

Ле(х)а је самовољно одређен извештан простор, на коме је посејано које поврће.

За турске владавине службена мера за површину бејаше дулум (а не дулум) мера од 1.600 кв. метара.

Мера за тежину за време турске владавине — али се још продужава — бејаше она од 400 драма. Делила се на две полоче, четири стотине по 100 драма и осам педесетина по 50 драма.

Механџије су употребљавале меру звану оканица (плехана), од једне оке; полоканицу од пола оке, стодрамче од 100 драма и педесет-драмче од 50 драма.

Када се вино и ракија на квантум продаје употребљавају се мере, кондир од три оке и зове се кондирача и чабар од 60 ока.

Товар је тежина од 100 ока, а страник од 50.

Крбла је дрвени суд са дрвеним обручима у коме се доносило и доноси грожђе из винограда. Нема одређене мере. Са њом се мерио кукуруз заједно са клипом.

Грожђе се сипало у каце, које су захватале од 10 до 200 товара.

Највећа каца, у којој стаје до 200 товара грожђа, налази се у селу Великој Хочи, у виници манастира Високих Дечана.

Зграда, у којој се држи велика количина грожђа, вина и ракије, зове се виница.

Судови за вино и ракију зову се ардови (бачве), у којима може стати од 100 до 4.000 ока вина или ракије. Мањи суд зове се ардовче.

Ракија и вино преноси се у бурилима, страницима и меховима. Бурило или страник, дрвени је суд, подужи а уски са дрвеним обручима.

Као и свуда у Турској, тако и у Призрену, новац којим се у старо време служило и који је био, бар у Призрену, у употреби до пре 100 и

више година, звао се **аспра** или турски **акче**, што у опште значи новац. Аспра бејаше врло ситан новац, мањи од паре, а од чистога сребра.

Три аспре састављале су једну пару.

При куповини и продаји каквога имања рачунало се на „ћесе“. 500 аспри састављале су некада једну „ћесу“. Доцније, када се почело рачунати на грошеве, од тога времена 500 гроша састављали су једну „ћесу“.

Како се у једној пари рачунало три аспре, а у једном грошу четрдесет пара, значи да је сребру пала цена за 120 пута.

Када се већ почело било рачунати на грошеве у Турској, и када се товарио бакарни новац за пренос у Цариград у јузлуцима (стопарцима), бешлуцима (петгрошевима) и алтилуцима (шесгрошевима), са по врло мало сребра, тада се у једном товару рачунало сто хиљада гроша.

Почевши од владавине Султана Меџида почео је циркулирати сребрн новац назван, по његовом имену, меџедија, а златан, у новије време, назван лира.

Сем тога, до ослобођења били су у циркулацији и други златни турски новци звани: мамудија, ајрија, мендуија, урубидија и барбут. А од страних бејашу руске сребрне рубље, аустријски цванцик и талир и млетачка руспа рушпа, од чистога злата, али врло ретко, сем када би се тражио за накит.

НЕСУЂЕНИ НАРОДНИ ДОМ

И Призрен, који је до ослобођења заузимао највидније место у просветном и културном животу, у којем се створила прва просветно-културна друштва у Јужној Србији, остао је готово на самој албанској граници. Сем тога, материјално упропашћено српско грађанство за време окупације није било у стању, нити је сада да створи једно средиште, Народни дом, у коме би се сместила сва просветно-културна друштва, држала предавања, забаве и друго.

У тој невољи дођоше на мисао извесни прваци грађанства да би се у тој невољи могли користити зградом, у којој је сада смештена наша гимназија. А да би се на плацу исте могла подићи потребна велика сала, користити се фондовима двојице својих добротвора: Хаџи Спасе Х. Лазића-Чемерикића и Арсе Живковића-Аљуша. Али гимназијску зграду и плац рашко-призренски епископ Михаило Шиљак намеравао да се уступи цркви Св. Спаса. Он се бејаше већ за то обратио комисији у Скопљу за поделу црквено-школског имања.

Чувши за ту његову намеру, наше српско целокупно грађанство 19 августа 1928 године одржа митинг на којем донесе одлуку да се обрати истој комисији претставком ове садржине:

Комисији за поделу црквено-школског имања — Скопље

На збору православног српског грађанства у Призрену, одржаном данас, 19 августа 1928 године, донесена је одлука, да се тој штованој Комисији упути претставка ове садржине:

Православном српском грађанству града Призрена дошло је до знања, да се претставник наше цркве овде, преосвећени епископ господин Михаило обратио тој Комисији да изврши поделу црквено-школског имања не обавестивши о томе своју паству, како би и она примила учешће у тој подели.

По сазнању, Господин Епископ полаже некакво право на школску зграду нашега добротвора Младена Ј. Угаревића, бившег трговца овде, на зграду у којој је смештена наша гимназија; на плац до саме гимназије, као и на све непокретно „црквено имање”, које се само тако назива.

На тај начин, Господин претставник цркве рачуна, као да остало имање, које се за време турске владавине убрајало у црквено — припада искључиво цркви. А разлози су му за то, да се тобож не би користили тим имањем овдашњи иноверци, као да они нису наши суграђани и поданици и као да се ми не користимо бар мухамеданским имањем, које је припало и нашим школама. Тако, на пример, у бившој мухамеданској гимназиској згради налази се Окружна болница. Сем тога тринаест хектара зиратне земље, пет дућана и један велики разваљен хан, све са приходом десет до дванаест хиљада динара годишње.

Међутим, у самој ствари сасвим су други разлози Господина Епископа. Они су сепаратични, пристрасни и — себични. Јер, ако би наша гимназијска зграда и школска зграда Младена Ј. Угаревића припала цркви, онда би држава, или општина, морале плаћати извесну кирију цркви.

Докле овдашње српско грађанство још не може да протумачи себи, како се Господин Епископ могао усудити да тражи и добије решење тамошње Комисије, да се уништи задужбина првог нашег просветног добротвора, Димиша Младеновића-Мишетовића, у којој је згради сада Духовни суд, а већ тражи да приграби цркви и наведена имања, и ако она није имала никаквог удела у стварању свега тог имања.

Ево за то непобитних доказа:

До 1859 године наши претци служили су се само једном старом црквом Св. Ђорђа, јер су цркву Св. Спаса држали овдашњи Цинцари све до краја 1912 године, т.ј. до ослобођења Призрена. А од 1859 год. служили су се и црквом Св. Николе која је тада обновљена.

До 1856 год. у реченој цркви Св. Ђорђа носило се седам дискоса (тасова) и то: први за цркву, други за школу, трећи за сиротињу, четврти за свештенство (због слабих парохиских прихода), пети за православне апсенике, шести за манастире Високе Дечане и Хилендар и седми за Јерусалимску цркву.

Када се 1856 године почела овде зидати нова црква Св. Ђорђа, тада су укинута била последња три таса, да би црквени тас више добијао, те је први и даље остао за цркву, други за школу, трећи за сиротињу и, четврти, за апсенике. Овај последњи тас носио је пок. Јован Џамбас, бив. мутавџија, који је водио и бригу о православним апсеницима. Тако је то трајало до 1888 године када је била довршена нова црква Св. Ђорђа, те су остала само два таса: први за цркву и школу, а други за све остале потребе. Јер, док се раније спуштало на тасове по 1—2 паре, од тога времена по 5—10 пара.

У цркви Св. Николе такође су се носила од тога времена по два таса, намењена наведеним циљевима.

Од укупних прихода који су падали у цркви, она готово ништа није давала за издржавање школа, јер је до 1864 године Србија слала општини по 1200 златних гроша (тај издатак одобрио је био тадашњи блаженопочивши књаз Михаило на предложеније Управе П.Бр. 136), колико се и плаћао тада један учитељ. Другог учитеља плаћао је скоро

упропашћени фонд пок. Димиша, почевши од 1864 године; трећег учитеља од 1866 године плаћао је пок. Сима А. Игуманов. Тек од 1892 год. Србија је плаћала све учитеље, а Димишев фонд плаћао је учитељима станарину све до ослобођења Призрена.

Благодарећи томе, што се црква под Турцима користила остатцима прихода, који су падали за школу и остале потребе, могла је купити непокретно имање највише до саме цркве Св. Ђорђа, чија вредност данас износи на милион и по динара. А према тадашњим политичким приликама, никакво имање није се могло купити ни на име цркве, а камоли на име наше школе. Зато тапије и гласе на име појединих грађана, бивших црквених и школских татора. И зато, ако би дотични или њихови наследници хтели, могли би све то имање присвојити. А то ће највише зависити од правичне поделе имања те штоване Комисије.

Од 1856 године, како се почела зидати овде нова црква Св. Ђорђа, поред наведених трошкова за куповину имања, сви су се приходи трошили на њено зидање, уз добровољне прилоге појединих побожних и родољубивих наших грађана. Према томе, не само што црква није могла издржавати школе, или зидати школске зграде, него се она морала и задужити овдашњим нашим еснафима и бившем Друштву Св. Саве овде три стотине турских лира, чију копију признанице прилажемо овде под 1. Због арнаутског напада на ову варош 25 фебруара 1885 год. установи се Војни суд и Друштво „Св. Саве” преста живети. Због тога, признаница није могла гласити на друштвено име, него, на име фонда пок. Димиша. Сав дуг почетком 1913 године како је констатовала тадашња црквено-школска општина, износио је на 80.000 златних динара.

Тај дуг, црква ни до данас није исплатила, а користила се и користи и данас купљеним имањем.

Због тешког материјалног стања, у које је све више и више црква упадала, сва брига за издржавање школа и подизање школских зграда пала је на овдашње наше еснафе и на поједине родољубе. Тако, где се сада налази новоподигнута школска зграда, поједине куће куповали су еснафи, почевши од 1862 године. Затим је први спрат школске зграде подигнут о трошку пок. Младена Ј. Угаревића, нашто је утрошено у грошевима златним 121.325,7 пара. А за довршење те зграде, тадања црквено-школска општина задужила се код озд. Призренске банке 1907 г. 128.000 златних гроша. Према томе, кад се узме у обзир да тај дуг за довршење школске зграде црква ни до данас није исплатила, онда излази, да црква на подизање те зграде није ништа од својих прихода утрошила, а користила се приходима школскога таса више од једног столећа. Зато је црква и дужна да исплати тај дуг Банци. Толико, што се нове школске зграде тиче.

А сада да пређемо на зграду у којој је наша гимназија заједно са плацем до ње. Када, 4 јуна 1869 год., хтедохе овдашњи Цинцари срушити кубе на старинској цркви Св. Спаса овде — те се у мало и крв не проли — тада наши поведоше парницу најпре овде, па се пренесе у Патријаршију у Цариграду. Ту парницу **повео је народ**, а не црква Св. Спаса, те је народ и подносио све трошкове, а нарочито наш велики добротвор, пок. Сима А. Игуманов. А ти трошкови нису били мали, кад се узме у обзир што је парница трајала пуних пет година, и што су за све време трајања парнице, била по два наша заступника у Цариграду.

Парница је свршена тек 26 априла 1874 год. и то, благодарећи доласку у Цариград блаженочившег краља Милана, коме је Патријаршија, на тај начин, хтела изаћи у сусрет. Том приликом, Патријаршија је донела у питању цркве Св. Спаса коначну одлуку у овоме:

1) Црква Св. Спаса припада Србима и половина њеног непокретног имања;

2) Цинцари имају подићи себи нову цркву, а за то се њима уступа друга половина имања речене цркве.

Том приликом, пок. краљ Милан приложио је 200 наполеона.

На основу друге тачке пресуде, 27 октобра 1874 године, дошао је овде изасланик Патријаршије у лицу бив. дебарског митрополита Антима и купио повећи поменути плац за 570 турских лира, на коме су Цинцари имали подићи себи цркву. Пошто је Антим свршио свој задатак, отпутовао је одавде 11 новембра исте године.

Али, због нереда, који у Турској наскоро затим наступише, као и први ратови за ослобођење, патријаршијска пресуда не могаше се привести у дело, те Цинцари држаше цркву Св. Спаса са целим њеним имањем све до краја 1912 године — до ослобођења Призрена.

Сем тога, Цинцари у току тога времена, место цркве, подигоше школску зграду на једном делу реченога плаца, у којој је сада наша гимназија.

И зато, што је народ подносио наведене трошкове, црква Св. Спаса, односно Господин њен претставник нема никаква права не само на поменути плац и школску зграду, него ни на половину имања цркве Св. Спаса. У осталом и сама патријаршијска пресуда цркву Св. Спаса и половину њенога имања уступа народу.

Према свему напред наведеном, потписани у име целог православног српског грађанства овде, са правом захтевају:

1) Да нова школска зграда Младена Ј. Угаревића остане и даље као његова задужбина, како из благодарности према његовој учињеној доброти својим суграђанима, тако и као пример народу његовог родољубља.

2) Да црква Св. Ђорђа исплати овдашњој Банци дуг у 128.000 гроша.

3) Зграду у којој је сада наша гимназија заједно са осталим плацем, уступи народу, и

4) Половину непокретног имања цркве Св. Спаса.

5) Једну трећину непокретног имања које се приписује цркви Св. Ђорђа.

Само тако би се накнадили сви наведени трошкови и одужили овдашњим еснафима и бившем Друштву Св. Саве у 80.000 зл. динара, не рачунајући интерес по 6% годишње, почевши од почетка 1913 год.

Све то имање имало би се ставити на употребу овдашњем Одбору за подизање Народног дома овде, а његова би брига била, уз припомоћ целога грађанства овде, да подигне тај Дом и да се у исти сместе сва наша просветно-културна друштва. То је вапијућа наша потреба. Ово у толико више, што је овдашњи наш живаљ највише настрадао за време бугарске окупације, но ма која варош у нашој држави. Јер је овде умрло око 7.000 душа од глади и тифуса, од којих је једна трећина наших. Што је пак најгоре по нас и наше потомство, то је, што је ова варош

остала готово на самој граници Албаније и без залеђине, те врло тешка криза влада. У тако претешким приликама црква би требала да нам притекне у помоћ, као што је њој народ притицао и притиче. И ово у толико више, што ми тражимо само наша примања и ништа више.

Ако Господин претставник наше цркве иоле мисли о напретку своје измучене пастве у његовој резиденцији, која се гуши у претешкој кризи за самоодржање он, не само што се таквом оправданом комисијском решењу неће противити, него још и потпомоћи његово остварење. У противном, сва одговорност за последице, које могу наступити, има пасти на ту часну Комисију и на Господина нашег претставника цркве који, не знамо како би могао изаћи пред своју паству и проповедати међусобну љубав и старање о њеном напретку.

19 августа 1928 год. у Призрену.

Учтиви православно-српски грађани града Призрена."

Поред ових непобитних доказа, са преко две стотине потписа, да је наше грађанство имало право бар на гимназијску зграду са плацем, речена комисија донела је одлуку под 20 м. фебр. 1929 год. бр. 2, да се и та зграда уступи цркви Св. Спаса. Ту одлуку, између осталог потврдио је и Министар правде под 29 м. октобра 1929 год. бр. 18855/29 са којом се сагласио и Министар просвете.

На реченом митингу изабран је из средине грађанства и одбор за подизање Народног дома. Пуно вере, да ће се грађанству уступити бар поменута зграда, Одбору је било стављено у дужност, да се обрати Министарству просвете, односно Задужбинском одбору у Београду молбом, да се фондови именованих добротвора ставе на располагање Одбору за дозиравање Дома. Зато се Одбор обрати Задужбинском одбору у Београду оваквом молбом:

„Одбор за подизање Народног дома

Бр. службено

10 јула 1929 год. у Призрену.

Министарству просвете
(Задужбинском одбору)

Београд

Познато је да је Призрен заузимао највидније место у историји наше националне борбе и националне просвете у Јужној Србији у доба мучног и дугог робовања под Турцима. Сем школа и поглавито Богословије, које су отварали својим сретствима родољубиви добротвори и свесни народ овога краја, Призрен може истаћи као свој успех, што су се у њему појавила прва културно-просветна и национална друштва, која су учинила значајне услуге делу нашега народног ослобођења и уједињења. Колико је било националне свести у Срба овога краја и колико, уједно, смелости и одлучности, најбоље сведоче многобројне жртве кроз све време робовања Турцима и за време ослободилачких ратова, подвиг многих прегалаца и толиких народних добротвора и, најзад, непрекидан рад Богословије, чији се културни и национални утицај осетио и изван граница Јужне Србије. Пре, но у многим другим градовима, у Призрену је основано певачко друштво „Св. Урош” 2 децембра 1855 године, Соколско друштво 1909, културно-просветно омладинско удружење „Св. Недеља” 1906, женско друштво „Српкиња” 1908, богословско књижевно

удружење „Растко” 1889, трезвењачко богословско друштво „Нада” 1910, Музичко омладинско друштво 1910, новчани завод бивши „Фонд цркве Св. Ђорђа” сада Призренска банка 1902 и др. еснафска удружења и не спомињемо, јер потичу још из давних времена. Готово сва ова удружења и дан-данас постоје. Омладинско удружење „Св. Недеља” још од прошле године има оделење за народни универзитет, у коме се одржавају корисна предавања.

Још од ослобођења, када су наступили најповољнији услови за национални развитак, осећала се прека потреба да се подигне Народни дом у чијим би се просторијама усредредио рад толиких културно-просветних и националних друштава. О подизању Народног дома мислили су овдашњи народни вођи још у турско доба, када је било полета за све оно што је подизало национални дух и спремало народ за ослобођење.

На жалост, и поред најбоље воље, остварити такву замисао у оно време није било могуће, јер су готово сва друштва радила више тајно но јавно. У данашње време је, међутим, свет толико осиромашео да је немогуће подигнути Народни дом сретствима од добровољних прилога мештана и околине.

Организован 1928 године, Одбор за подизање Народног дома, у жељи да се што пре дође до његова остварења, слободан је замолити Задужбинско оделење Министарства просвете да изволи узети у обзир следеће:

Познати народни добротвор Хаџи Спаса Хаџи Лазић-Чемериќић (умро 1879 год.) завештао је 1875 године своју кућу с тим да после његове и женине му смрти буде у њој отворена женска школа. Због тога што се налазила у турском крају и што за женску школу није била подесна, та је кућа продана и за исти новац купљена је друга кућа са дућаном у Димишевој улици бр. 15.

Данас нема никакве потребе да у тој кући буде женска школа, пошто овдашња Женска занатска школа има своју кућу и издржава се од стране женског друштва „Српкиња”, а делимично и од државе.

Приходи од исте куће и дућана налазе се као маса у Призренској банци у суми од 11.093 динара. Старалац је масе Андра Р. Чивтелић. Сем тога, потрошено је око 50.000 динара за оправку куће и дућана, јер су потпуно биле склоне паду.

Други познати народни добротвор, Арса Живковић, звани Аљуш (умро 1897 год.), завештао је 1894 год. кућу са дућаном под кућом за потпомагање српске сиротиње у празничне дане и 127 наполеона у злату. Сада Арсина маса има 320 акција Призренске банке и у новцу на штедњи у истој банци око 25.000 дин. Старалац ове масе је Петко Жорић, сада претседник овдашње општине.

Пошто општина потпомаже сиротињу, данас нема потребе да се средства из овога завештења искоришћују за поменућу сврху.

Било би сасвим умесно и по општу народну ствар веома корисно, особито овде, на граници Албаније, стражи наше националне слободе, да се имања и средства од оба ова завештања употребе за подизање Народног дома, јер су и завештачи мислили на културно-просветни и национални напредак Призрена и његовог српског становништва.

Да би се дао видан знак добротворству покојних завештача, на нај-

истакнутијем месту Народног дома биле би постављене спомен-плоче од мрамора.

Услед свега реченог Одбор за подизање Народног дома слободан је најучтивије замолити Задужбинско одељење Министарства просвете, да изволи уступити му имање и новчана средства оба поменута завештача, како би се што пре задовољила једна прека културна и национална потреба, јер би Народни дом био стожер и огњиште нашег просветног и националног напретка у Призрену и у његовој пространој околини.

Секретар,
Скакаљевић Спасоје, с. р.
учитељ.

(М.П.)

Претседник одбора,
Петар Костић, с. р.
пензионер.

Ч л а н о в и о д б о р а :

Андра Гроздановић, с. р., пензионер; Спасоје Фишић, с. р., учитељ; Стојковић Павле, с. р., учитељ; Х. Љуба Патрнogiћ, с. р.; Стеван Дрваревић, с. р.; Крста Гарић, с. р., трговац; Петко С. Жорић, с. р.; Петар Камперелић, с. р.; Тома С. Чемерићић, с. р.; Султана А. Филиповић, с. р.;
Dr. Петар А. Јовановић, с. р.”

Тада је Задужбински одбор усмено саопштио г. Мирку Јовановићу, проф. Призренске богословије да Зад. одбор у начелу усваја молбу овога одбора, али да је потребно да се поменута имања претходно легализују. Онда је овај одбор упутио овај одговор на ту изјаву:

„Одбор за подизање Народног дома

Бр. службено

27 августа 1929 год. у Призрену.

Министарству просвете

(За Задужбински одбор)

Београд

Под 10 м. јула ове, 1929 год., и преко професора оvd. Богословије, г. Мирка Јовановића, овај Одбор обратио се молбом томе Задужбинском одбору, да изволи донети решење, да се све покретно и непокретно имање, добротвора у Призрену: Хаџи Спасе Хаџи Лазића-Чемерићића и Арсе Живковић-Аљуша, намењено извесним циљевима српскога живља, стави на расположење оvd. Одбору за подизање Народног дома оvде.

Према усменом реферату именованог г. Јовановића оvоме Одбору, Претседништво Задужбинског одбора изјавило је да, у начелу, усваја молбу и циљ овога Одбора с тим: „да се поменута имања претходно легализују.” То је извршено.

Јер, када је потписани претседник овога Одбора још 1 марта 1921 године поднео извештај Министарству просвете о фондoвима оvd. добротвора Срба и, затим, на захтев тога Одбора допунио свој извештај под 5 м. маја исте, 1921 год., тај је Одбор упутио оба извештаја Првостепеном суду оvде, да он легализује фондове напред пом. добротвора.

Оvдашњи Првостепени суд поступио је по наредби тога Одбора и своје му извештаје послао, и то: по задужбини Арсе Живковића-Аљуша под 26 м. јануара 1926 год. Бр. 415, експедован 5 фебруара исте године, и по задужбини Хаџи Спасе Хаџи Лазића-Чемерићића под 25 м. октобра исте, 1926 год. Бр. 14.249, експедован 28-X исте године.

Том приликом констатовано је да су поменути добротвори умрли без законских наследника. За доказ тога служи што у току од 1897 и од 1895 године до сада нико није пријавио право на наследство.

Према свему наведеном, по мишљењу овога Одбора, нема никакве законске сметње, да се Задужбински одбор одазове молби овога Одбора, да имања поменутих добротвора стави на расположење овоме Одбору, како би што пре могао одговорити једној неодложној потреби нашега живља овде, у подизању Народнога дома.

За секретара,
Младен Ј. Гапић, с. р.

(М.П.)

Претседник одбора,
Петар Костић, с. р.

Ч л а н о в и о д б о р а :

Др. Симеон Поповић, с. р.; Андра Гроздановић, с. р.; Х. Љуба Патрновић, с. р.; Султана Филиповић, с. р.; Др. Петар А. Јовановић, с. р.; Стојковић Павле, с. р., учитељ; Стеван Дрваревић, с. р., трговац; Славка Андрејевић, с. р.; Крста Гарић, с. р.”

При свем наведеном објашњењу да су фондови легализовани Опште одељење Министарства просвете П.Бр. 16870 под 22-Х-1929 године одговара Одбору за подизање Народног дома овако:

Министарство просвете

Краљевине Југославије

Опште одељење

П.Бр. 16870

22 октобра 1929 год.

у Београду.

Одбору за подизање Народног дома — Призрен

Задужбински отсек има част да Вас извести, да је по вашем тражењу од 26 августа ове године на седници 21 овог месеца Задужбински савет био мишљења: да задужбине Х. Спасе Х. Лазића и Арсе Живковића још правно не постоје, те према томе не може се ни одлучивати по захтеву Одбора за подизање Народног дома у Призрену.

22 октобра 1929 год.

Шеф Задужбинског отсека,

Београд.

С. М. Гајић, с. р.”

Тако се осујети одборска намера да се створи Народни дом.

Али када сам усмено изнео Министру просвете г. Божи Максимовићу како су и речена комисија и Министар правде и преко жеље завештаоца, Младена Угаревића изнесене у његовом тестаменту **само у корист школске зграде**, а они решили да и школска зграда Угаревића припадне цркви — г. Максимовић изменио је то решење и школску зграду задржао као задужбину Угаревића са извесним условима.

То се даје видети из овога решења:

„Министарство просвете

Краљевине Југославије

Одељење за основну наставу

О. н. Бр. 91779/29

9 јули 1930 год.

Београд.

„Господин Министар правде решењем својим Бр. 18855 од 25 октобра 1929 год. одобрио је одлуку Комисије за разграничење имања између цркава, манастира и школа у Јужној Србији бр. 2 од 1929 године

20 фебруара, која се односи на спор црква призренских „Св. Ђорђа“ и „Св. Спаса“ на којима се налази основна школа и гимназија призренска, а која гласи: „Iа) да се цркви Св. Ђорђа накнади кирија за време од како је политичка општина дужна школу издржавати. Од целокупне кирије трећину дати „Фонду Мл. Угаревића“, а две трећине цркви Св. Ђорђа. б) Школска зграда без плаца (који је црквени) као и цело двориште да се процени, па једну трећину и од те суме дати „Фонду Младена Угаревића“, у накнаду за утрошених 850 лира за зидање зграде. в) Школска зграда да припадне цркви, а црква да плати заостали дуг. г) Сва остала непокретна имовина цркве Св. Ђорђа да остане истој цркви, која ће се на све припадајуће јој имање по овој одлуци моћи одмах убаштинити. На овај начин биће сачуван „Фонд Младена Угаревића“, намењен завештањем искључиво за школовање српске православне деце³⁸⁾, а управа би дошла до свога имања. II) Зграда у којој је смештена гимназија да припадне цркви Св. Спаса на коју ће се црква одмах и убаштинити као и на сву осталу своју непокретну имовину. Гимназија да плати цркви кирију за све време од када је искоришћавана, јер није право да зграду коју је подигла српска православна црква о своме трошку, искоришћавају и грађани свих нација и вероисповести. У Призрену постоји зграда државна, где је била турска гимназија те би се и сада могла употребити за исту сврху. Ову одлуку доставити Министарству вера ради санације.”

Наведеним решењем Господина Министра правде измењена је напред цитирана одлука Комисије у толико: „I) да се двоспратна зграда у којој је смештена основна школа а која се налази на земљишту и порти цркве Св. Ђорђа у Призрену, има предати у потпуну својину школи, с тим да школа у року од две године има црквеној управи целокупну одужену суму новца, која је узета у своје време на зајам од Призренске банке (некадашњег Фонда Св. Ђорђа). Остатак дугујуће суме има да прими на себе. 2) Да се земљиште на коме је подигнута ова школска зграда, а које је црквено комисијским путем процењено и процењену суму школа одмах исплати црквеној управи. 3) Сва остала непокретна црквена имовина која се налази око школске зграде има и на даље да остане као својина црквена, а управа ће црквена одмах исту убаштинити. 4) Зграда у којој је смештена призренска гимназија, а која се налази на имању цркве Св. Спаса, црквена је и као таква има се одмах убаштинити. Кирију за искоришћавање ове зграде до почетка школске 1929/30 године Гимназија неће платити, а почев од ове школске године па у будуће зграда се има издавати под кирију колико одреди црквена управа. 5) Назив основне школе као и установљавање „Фонда Мл. Угаревића“ долази у надлежност Министарства просвете и оно има о томе да донесе потребно решење.”

Расмотривши предње решење Господина Министра правде, као и одлуку Комисије а у смислу чл. 15 Закона о продужењу важности досадашњих фин. закона и закона о буџетским дванаестинама од 31 јула 1929 год.

Саглашавам се:

са предњим решењем Господина Министра правде од 25 октобра 1929 год. Бр. 18855/29 о чему га овим решењем обавестити.

³⁸⁾ Није за школовање него за зидање школске зграде изрично.

Ово решење у препису доставити Краљевској банској управи — Скопље.

Правни референт,
Коста В. Араницки, с. р.

Министар просвете,
Б. Максимовић, с. р.

Да је препис веран своје оригиналу који се налази у архиви Министарства просвете под О.н.бр. 91779/29, а по наплати прописне таксе Т.Бр. 43 и 42 Зак. о таксама која је на молби утиснута и прописно поништена, тврди:

К.О.м.Бр. 66005
9 октобра 1930 год.
Београд.

По наређењу
Начелника Одељења за основну наставу,
(М.П.)
правни референт,
Коста В. Араницки, с. р.

ЗНАТНИЈИ СРБИ ПРИЗРЕНЦИ

а) РАТНИЦИ

Андреја, отац, познатог просветног добротвора, Симе А. Игуманова, рођен је у Призрену око 1760 године. Када се припремао у Србији Карађорђев устанак, Андреја је преносио оружје у Београд, које су „крили у каналу на Зереку, који се канал налазио (1887) као подрум под кућама с десне стране Зеречке улице”.³⁹⁾

Биће да је тај посао вршио заједно са својим земљаком и кумом Чолак Антом; а за време устанка, као богатији човек, Андреја је куповао муницију у Земуну и преносио у Србију.

Андреја је имао четири сина, а не три. Најстарији, Аксентије, ступио је у монашки чин, и био игуман манастира Св. Марка више села Корише. Најмлађи, Сима, одрастао је код Аксентија, а друга два сина Крагуј и Петар, похитали су у Србију и ратовали под Карађорђем све до његове пропасти 1813 год. Тада су и они напустили Србију и настанили се у Кишењеву или у Хотину. О томе сведоче њихови пасоши на немачком и руском језику.

Пасош на немачком језику у преводу гласи: „Бр. 201. — Од његовог аустриског цесарског краљевског Величанства у Краљевини Славонији, Војводини и Срему, установљење Граничарско-генералне војне команде нека је објављено и знано:

Показатељ овога, Крага Андрејевић, српски емигрант 31 годину стар, високога раста, смеђе косе, обрва и бркова, са својим братом Петром Андрејевићем, 22 године старим, смеђе косе и обрва, очију плавих, малих плавих бркова, богињавог лица, добио је допуштење да може даље путовати одавде, из места, Богу хвала, здрава и без икакве заразе, преко Новог Сада, Темерина, Бечеја, Турског Бечеја, Беодре, Кикинде, Киклоша, Бечкереча и Темишвара у Русију, с тим да се за даље путовање јави, са овим пријавама, Банатској генералној команди у Темишвару. Свако се дакле, уљудно моли а потчињеним војним властима на првом месту заповеда, да се горе именованом Крагу Андрејевићу са његовим братом Петром не само допушта да могу доле пролазити кроз сва места слободно и без препреке, него и да им указује сваку наклоност и помоћ.

³⁹⁾ „Братство” књ. I, стр. 39—40.

„Овај пасош вреди за овај пут.

„Његова аустриског ц. кр. апостолског Величанства командант генерал у Краљевини Словенији, Војводини и Срему

У отсуству

Из Ратне канцеларије

Б. Сигентал (како се могло прочитати).

У Петроварадину 6 (нејасно) 1814.

Овде долази такође неки нечитак потпис.

За повратак у Србију

„Подъ проѣздъ предъавителя сего Сербскаго чиновника капитана Краго Андреевича съ семействомъ его, предписываю градскимъ полиціямъ давати по траксу одъ Хотина до Кишенева по три обывательскихъ лошади съ проводникомъ за установленіе прогонныхъ.

„Данъ въ Кишеневѣ, Января 30 дня 1817 года.

Уполномоченный намѣстник Бессарабской области радомскіи Военный Губернаторъ, управляющій и по гражданской части.

Бахменевъ“.

Као што се дакле види, Крагуј је имао звање **капетана**, свакако војног.

Вратио се у Србију и брат му Петар. То се опет види из овог његовог пасоша.

„№ 202. Предъавитель сего Сербскій Дворянинъ Петаръ Андреевичъ возвращается опять въ свое отечество Сербію на одной верховой лошади. Во увырѣніе чего и для свободнаго туда следованія его черезъ княжество Молдавію и Валлахію къ пребивательнымъ въ Яссахъ и Бухарестѣ російскимъ представителямъ.

Кишеневъ Юля 1817 год.

Уполномоченный намѣстникъ Бессарабской области подольскіи и военный губернаторъ управляющіи и по гражданской части.

Бахменевъ“.

Од другог Петровог пасоша, такође руског, од 1831 године, види се да је био ожењен, да му се жена звала Катарина и да је имао сина Николу, који је рано умро, а остала му била доцније рођена кћи, која је такође умрла и оставила после себе кћер, која је једина била остала из те породице по женској линији. Даље, види се да је путовао са истим пасошем све до 1840 године по Влашкој.

Али има један веома важан докуменат, којег сам још 1902 године послао Државној архиви у Београду, са кога се може видети какве заслуге има Петар. Тај докуменат гласи:

„Показатель сего Петаръ Андреевичъ, Дворянскаго племена Сербскаго бивши на военной службѣ сербской, который черезъ цѣлое время нашего въ Сербіи владѣнія во всякомъ случаѣ и на всякомъ мѣстѣ храбро и мужественно борио се противъ общаго непріятели показавшись и какъ вѣрный синъ отечества служилъ и надлежашую ему должность исполнялъ точно, а также своей храбростью и преданностью отечеству всякую честь и награду у насъ заслужилъ, но за несравнимыя его заслуги ни съ кѣмъ другимъ, этимъ свидѣтельствомъ его наградить, съ которымъ онъ можетъ службу себѣ найти и счастье въ своемъ домѣ пріобрести.

Благодаря этому именованнаго Петра Андреевича всѣмъ и высшимъ и низшимъ властямъ рекомендую. Большаго ради вѣрованія сіе свидѣтельство своей потписью и печатью и гербомъ потверждаю.

Дано въ благополучномъ городѣ Кишиневѣ 11 апрѣля 1817 год.
Бывшій верховный и сербскій вождь и кавалер

Георгій Петровичъ.“

Поред потписа, који је другом руком писан, стоји овакав печат

ЧОЛАК АНТА СИМОНОВИЋ

„Чолак Анта Симоновић, крушевачки војвода, родио се у Призрену око 1877 год. У младости је у Београду имао ђурчиску радњу. Пред Карађорђевог устанак пође трговачким послем у Призрен, и том приликом повере му београдске дахије, да за њих у Призрену накупује оружја, а нарочито тешких пушака. На повратку, са седам тогара пушака, чује да је Карађорђе дигао устанак. Он тада са пушкама оде право у Тополу, преда Карађорђу оружје, те се придружи устаницима, и од то доба је све до пада Карађорђевог Србије био уз Карађорђа. Карађорђе га је, у име награде за његова јуначка дела, године 1809 поставио за војводу сеничког, а доцније, 1811, за крушевачког. Након пада Карађорђевог Србије прелази преко Саве у Срем, те заједно са Кара-

Чолак Анта Симеоновић

ђорђем буде затворен у Петроварадину, и одавде у Русију у град Кишењев. Године 1831 врати се у Србију, где у Чачку постане члан окружног суда. Кад је добио мировину, настани се у Крагујевцу и онде је умро 1855 године.

„Чолак Анта Симоновић оставио је за собом успомене, које су достојне његова имена. Унуци му од сина Косте: Илија, Лазар и Павле одликовали су се као ваљани и храбри официри српске војске у рату са Турцима 1876—1877 године. Као што је Карађорђе, како већ рекосмо, имао неограничено поверење у свог војводу Чолак Анту, тако и Карађорђево праунук, наш узвишени Владар има велико поверење у праунука Чолак Анте Симоновића, Бошка Чолакантића, коме је поверио, да Га данас заступа као министар-посланик на Румунском двору⁴⁰).

ИЗДАВАЧИ КЊИГА И ПИСЦИ

Поред оних који су у првим ратовима за ослобођење похитали да се ставе под заставу Карађорђевоу и Милошеву, било је у то доба и људи који су били добротвори наше књиге. Два су имена остала: Јосиф Стевановић и поп Коста Стошић, оба из Призрена.

Јосиф Стевановић штампао је о свом трошку књигу под именом Филада, у којој је служба Сретењу иконе Пресвете Богородице, зване Пећске.

„Написао смирени проповедник Никодин Димитријевић Светогорац. Пешта 1812 године.”

Поп Коста Стошић издао је о свом трошку, такође у Пешти, 1816 године „Огледало”.⁴¹) „Написао Кирил Пејчиновић, јеромонах и игуман Краљ Марковог манастира у скопском округу на Марковој Реци.”

Јосиф Стевановић као и поп Коста Стошић сигурно да су трговином ишли у Пешту.

За Кирила Пејчиновића зна се да је био родом из Тетовског округа, Доњег Полога из села Теорца, те није тешко замислити што је нашао издавача баш у суседном граду Призрену, кад се зна да су раније биле разгранате везе између обеју вароши и с једне и друге стране Шар Планине.

И ако сам много распитивао о потомцима Јосифа Стевановића и поп Косте Стошића, ипак, нажалост, нисам могао ништа поуздано сазнати о Јосифу Стевановићу. Али као да сам нашао да је поп Коста Стошић био из породице Фодуловића, какав су надимак раније имали, па су тај надимак избацили, и почели се презивати Поповићи. То ће бити стара свештеничка породица у Призрену, која је од почетка прошлога па до свршетка тога века дала више свештеника.

Поп Коста Стошић био је син попа Стојана, кога су у Призрену називали Поп Стоша. Он се спомиње 1815 године⁴²). Али пада у очи зашто се не презива поп Стошић него само Стошић.

⁴⁰) Фрушкогорски манастири, Загреб 1927, стр. 21—22.

⁴¹) Обе те књиге однели су ми Бугари заједно са многим старим и новим рукописима.

⁴²) Љуб. Стојановић: Запис Ђ. 955, књ. II, стр. 254.

Ни о Никодиму, писцу „Филаде”, нисам могао наћи тачне податке. Али је по све могућно да је и он, ако не из Призрена, а оно из Пећи, пошто му је издавач Призренац. Јер је тешко замислити да је неко из удаљенијег места могао знати о Чудотворној пећској икони и поштовати је онолико колико Срби у Пећи и Призрену.

Да поменем узгред, да су калуђери из Пећске патријаршијске цркве доносили у Призрен ту икону 1836 године, када је колера највише беснила и сатирала свет. Старији свет од тога времена пости недељу дана из захвалности што је престала колера. Зато се 1 октобра, по старом календару, празнује Покров Св. Богородице.

МАНОЈЛО ЂОРЂЕВИЋ, ПРИЗРЕНАЦ

„Родио се у Призрену 3 јануара 1851 год., одакле је дошао с родитељима у Београд још 1855 год. Ту је учио основну школу и свршио четири разреда гимназије и три реалке. Још се у раној младости бавио новинарством и лепом књижевношћу увек задахнут идеалима за величином српства. Ма да је целог свог века патио, никад се није понизио, сећајући се мука и невоља свога народа. Па и као човек се одликовао тако, да га је свако, ко је с њим у додир долазио, морао поштовати. У кругу својих блиских пријатеља и познаника био је омиљена личност. Неко време морао је напустити Београд па је отишао у Праг, где је због неке штампарске кривице допао годину дана тамнице. Одатле оде у Загреб, где је био један од првих сарадника „Србобрана”, потом је уређивао књижевни део званичног листа хрв. владе „Народне новине”.

Манојло Ђорђевић, Призренац.

Кад се понова вратио у Београд, уређивао је „Домаћег пријатеља” и „Српску реч”, а затим доцније поста уредником службеног листа „Срп. новина” и шефом Пресбиро-а. — Писао је Манојло приповетке („Четири божићне приповетке” у засебној књизи) и драме (Слободарка, Златна

гривна, Јасмина и Ирена, Динамит и т. д.). — Умро је после кратког боловања, разболевши се у ревности своје уредничке дужности, у недељу, 23 јуна 1896 године. Чудновата прича има из последњих дана Призренчева живота, коју потврђује и наш уважени књижевник Сима Матавуљ. Сам Манојло причаше једнога дана: „Ноћас сам сањао чудноват сан. Нашао сам се у цркви у Призрену, свом родном месту, и ту изиђе пред мене Цар Лазар, Краљевић Марко, српски светитељи, патријарси, митрополити и епископи. Између њих приметих и пок. митрополита Мраовића. Зачудих се, кад га видех, приступим к њему и запитам га: „Зар ви нисте умрли, господине?“ „Нисам“, одговори ми, „ја се налазим сада овде.“ И ја клекох онда пред њега и рекох: „Па молим Вас, оче, благословите ме и учините, да се већ једаред ослободим мојих дугова!“ Митрополит се на то насмеши и рече: „Ни брига те, синко, на девет дана бићеш свега решен!“ И заиста је Призренац био свега решен, јер је тачно девети дан умро. Но он тај дан није тумачио на смрт, него, како је вечито натезао с невољом, рече: „Сад ћу сигурно добити на лутрији велики згодитак. Сачекаћу девети дан, па ћу онда купити срећку.“ И за цело пао му је у део најсигурнији добитак, који човека чека у овој долини суза, коју зовемо светом! На погребу његову стекао се велики број његових пријатеља и поштовалаца, одличних достојанственика и књижевника. Честито Новинарско удружење водило је бригу о погребу свога честитог друга. Пред црквом после опела опростио се с покојником у име другова претседник Новинарског удружења г. Лаза Комарчић, а пред старим гробљем г. Хајим Давичо, начелник у Министарству правде у име Књижев. уметничке заједнице.

За живота свога био је одликован од Српског Краља, а Књаз Никола даровао му је приликом свога бављења у Београду ред Данилов; али му смрт не даде да га понесе. Лака ти српска земља, честити трудбениче за српску мисао!⁴³⁾

БРАНИОЦИ ЧАСТИ, ВЕРЕ И МОРАЛА

У Призрену се част и морал и одбрана вере увек ценила. То се даје видети и из народних изрека које се чују, колико ми је познато, само у Призрену, када је реч о части и моралу; тако:

„Образ нема више од два прста, ама више вреди од два света.“

„Поарно је да ти искочи једно око зе (но) лош реч.“

А када се у некој породици налази какво чељаде које је срамоти, па умре, онда ће рећи:

„Смрт беја образ“.

А колико су презирали потурице види се из изреке: „Бог да те чува од новог Турчина и новог трговца“.

⁴³⁾ Жељан да види место свога рођења, Призрен и родбину, бејаше дошао у Призрен месеца маја 1888 године. Али му полиција не даде ни да се и најмање одмори, него га врати натраг. Јер је, како се може из тога полицијског поступка видети, раније о његовом доласку била извештена.

Улица у којој се Манојло родио, названа је његовим именом после ослобођења Призрена.

Рушиоце вере и морала не само што су презирали, него и гонили, када су могли, па ма то била и виша лица. Када се дешавало да неки ступи у ванбрачни живот, тај није могао добити нафоре у цркви, нити су смели православни да му назову „ни добро јутро ни добро вече”. Они су се бунили и противу црквених поглавара, јер „риба од главе смрди, а не од репа”.

Мајка Симе А. Игуманова, причала је да је Грк митрополит Софроније, који је дошао на Призренску епархију око 1870 године „лишао под свиленим чадором, и миловао — волео девојке— те су од њега бегали као од Турчина.” Зато, због Софронијевог неморалног понашања, и када је забрањивао да се у цркви пева словенски, због чега је и дизао ларму у цркви, „нашла се два Србина, један из породице Пујића, а други из породице Чемериџића, који су Софронија добро испребијали и из цркве га отерали.”

Судећи пак по томе, што је на Призренску епархију дошао 1870—1871 год. за митрополита Србин Јанићије, могло би се тврдити да Софронију није било више места у Призренској епархији.

Други, Игњатије, који је дошао на Рашко-призренску епархију 1840 године не само што је глобио поједине грађане, свештенике, него и цркве и манастире. Колико се, на тај начин обогатио, може се судити по томе што је држао по 5—6 коња за јаслима. Он је допуштао да по која православна породица и вером преврне, ако не би, иначе, могао да их глоби. Тако је поступио према неком Миладину из с. Србице близу Призрена, који се оженио четвртом женом, а није хтео да тражи благослов — пре ће бити да није имао да плати Игњатију 1000 гроша за благослов — па је прешао у ислам са целом породицом. Тако исто и две породице у Сирињској жупи, у с. Вичи и Сушици.

Противу Игњатија и његових недела највише су се истакли грађани: Михајло Газикаловић—Перчиновић, мумџија, браћа и братучеди Станимировићи, Коста, трговац, Сима Сахатџија и Хаџи Андреја, Мита Спасић, трговац, Љаља Ђокић, мутавџија и Сима Шарпелић, абаџија.

Они су престали одлазити Игњатију, а своје састанке држали у радњи Симе Сахатџије. Они су писали и слали тужбе противу Игњатија тадашњем српском капућехаји у Цариграду Константину Николајевићу, преко Симе А. Игуманова.

Докле су владале независне паше у Призрену, Игњатије је био скроман, јер су те паше гледале попреко на све Цариградлије. Али, када су овладале царске власти, тада Игњатије, да би уклонио из Призрена највеће своје противнике, он их оклевета, сем Перчиновића и Симе Сахатџије, како — „стоје у вези са арнаутским првацима и спремају буну противу царских власти”. Зато их ови оковаше и послаше у Цариград на заточење.

За њихово ослобођење живо се заузимао Николајевић преко Патријаршије. А када тако није имао успеха, он се обратио Великом везиру Али Паши и успео да их ослободи. После тога ни Игњатије није остао дуго на епархији.

Било је примера како су поједини мухамеданци, на леп начин, а по наредби Корана, своје пријатеље Србе нудили да ступе у ислам, у присуству неколико сведока, да су заиста поступили по наредби Корана. У таквим случајевима, јадни они, који су нуђени, а нису се хтели одазвати,

морали су измишљати разне начине да би се оправдали за тај свој поступак па да и даље остану пријатељи.

Пре осамдесет година живели су у Призрену у великом пријатељству Крста Карга, бакалин и Ахмет спахија, берберин. Радње су им биле у близини, на раскршћу садашње Карађорђеве и Краља Петра улице. Зато су имали прилике да се врло често састају. То њихово пријатељство јако је падало у очи осталим мухамеданцима, нарочито у тој чаршији, па су више пута нагонили Ахмеда, па и прекоревали што он, по наредби Корана, не понуди свога пријатеља Крсту да пређе у ислам. Бојећи се да не увреди свога пријатеља Крсту, он је то одбијао, али је напослетку био принуђен да изврши своју „дужност“.

Сутрадан у Ахмедовом дућану нашла се 3—4 мухамеданца сведока, па је био позван и Крста. После других разговора Ахмед почиње:

— Ти, Крсто, знаш, колико смо добри пријатељи и како те ја, као свога брата волим. Зато немој да се љутиш, што морам нешто да ти кажем пред нашим комшијама, шаитима (сведоцима).

— Кажми ми што имаш да ми кажеш, а тако ми Бога ја се нећу љутити. — Да би били још бољи пријатељи, ја те молим да примиш моју веру — да се потурчиш.

— О, мој пријатељу, ја бих те одмах послушао, али не могу то да учиним.

— Зашто не можеш? Па то није тешко.

— Ти кажеш тако, а ја кажем да ће за мене бити врло тешко. Па не могу ни да вам кажем, јер ћете се много наљутити, и ја треба да бежим из ове чаршије.

После дугог уверавања и заклетве да се неће ни они љутити, Крста им каже:

— Ви знате, да нас носе у цркву одмах пошто се родимо. Тамо нас попови бањају у води и после тога зејтином стављају крстове на челу, на ногама и на рукама; ови други крстови се доцније избришу, али онај на челу прође кроз кожу у кост, и тако остане и у гробу, то је Христов нишан (знак).

Ако се ја потурчим, ваља да се сунетишем (обрежем). То је нишан нашега Пекамбера (пророка), тако ћу имати два нишана. А кад одем на онај свет (други), Христос ће ме вући за свој знак, а ваш Пекамбер за свој, те ћу се мучити. Ето зато не могу да се потурчим. А сад збогом!

— Што смо тражили то смо и нашли, рекли су.

Прости мухамеданци, нарочито потурице, врло често исмејавају нашу православну веру, па и самога Исуса Христа. Али наши православни не остају дужни, када су у згодним приликама да то могу учинити.

Тако се прича, како су неки мухамеданци дали насликати свога Мухамеда и Христа у овим позитурама:

Мухамед клечи, пружио дланове, како се мухамеданци Богу моле, Христа, пак, стојећи и како једном руком држи комад хлеба, а у другој своју „срамоту“, како би у Призрену рекли.

Показујући такву слику православнима, рећи ће им:

— Гледајте како је наш Пекамбер чист, клечи и пружио руке те се Богу моли, а ваш Христос онако нечист хлеба једе.

— Није тако, како ви кажете, него ваш Пекамбер гладан па је пружио руке те тражи од нашега Христа да му даде мало хлеба, а он му нуди оно што видите.

Православни Срби, бар у Призрену и околини, тврдо верују да „сморде сви они који нису кршћени, нарочито потурице”, а ови опет да хришћани сморде. — Око тога била је препирка и у селу Локвици, Шарпланински срез, између православних и потурица.

На то ће рећи потурицама Илија Кадиф, звани „Чапкун”: „Немојте да се свађамо, него овако да учинимо: Ја ћу да обањам једног најпрљавијег нашег сељанина, а ви најчистијега што имате, па ћемо ту воду сипати у два корита и пустићемо стоку да пије. Коју воду буде стока пила, тај је почист и његова вера.”

Али мухамеданци на то нису пристали.

До пре 30—40 година бејаше у Призрену похотљивих мухамеданаца, истина не у великом броју, који јурише за лепушкастом децом, нарочито о Рамазану. Отимајући се око такве деце 1886 године падоше, у току Рамазана, 13 глава, и то у борбама око мухамеданске деце.

Врло мали број тих похотника насрташе и на нашу лепушкасту децу, која морадоше да се крију, или пређу у Србију. Али се један младич од својих 15—16 година старости крвљу за све наплати. То бејаше Милан Т. Крстић, бакалин. На њега су навалила два млада мухамеданца, неки Сабрија, дуваница и друг му, по занимању поткивач. Како се Милан одлучно противио угодити њиховом прохтеву, они су решили да му се освете, да га убију.

На дан 2 новембра, око подне, Милан се упутио у споредну улицу (сада Доситијеву), кући свога деде по матери. А како су именовани сваки Миланов корак пратили, они пођу за њим до пред саму кућу. Знајући шта га очекује, Милан се спремио за одбрану. И када му се први Сабрија приближио, Милан му сјурио нож у срце и Сабрија мртав на земљу пао, а друг му кукавички утекао, проносећи глас кроз улице како ђаур уби муслимана.

На глас о томе убиству потрчаше жандарми да ухвате Милана, али га не могоше наћи, јер се Милан бејаше сакрио на тавану цркве Св. Николе. Те ноћи преведен је у другу кућу, а после 5—6 дана спроведе га на „бесу” до Црне Горе повереник Арнаутин, Ајрадин из Ругове. Из Црне Горе Милан је прешао у Србију и сада живи у Београду, у улици Војводе Протића 42.

Та Миланова одважност као да бејаше опаметила похотљиве мухамеданце у Призрену, те више не насрташе на Миланове другове по лепоти.

б) У ПРИЗРЕНСКОМ ОКРУГУ

Почевши нарочито од почетка аустријско-турског рата 1690 год., када се наш народ почео исељавати у масама из Метохије и призренске околине у прекодунавске земље, ни једно село није остало а да у њему нема Арнаута, управо арнауташа — поарнаућених Срба. То сведоче нарочито њихова стара презимена, као и код оних, који су свој језик изгубили.

У Призренском округу једино је било село у равници, чији су становници раније бројали око стотину српских домова, а само три арнаутска. То је Велика Хоча. У В. Хочи је увек било врло паметних и јуначких првака и у потпуној слози. Зато смо то село и називали **Мала Црна Гора**. На њега су завидним оком гледали околне арнаутске потурице,

нарочито они из Ораховца, сада среског места Среза подримског. У верском фанатизму и мржњи и према православнима те потурице могле су се мерити само са новопазарским потурицама. При свем том и са наслоном на своју православну браћу у Вел. Хочи, било је и у Ораховцу одважних Срба, који су се крвили са појединим зулумћарима — потурицама из Ораховца, В. Хоче и Брестовца, па и Хаса.

Али је раније било случајева, истина ретких, да је по који потурица убио, за православног Србина, свога једноверника, ако је он убио његовог сапутника, или кога је на „бесу“ примио. Тако се то десило са Благојем Маниташевићем из В. Хоче.

Путујући из Призрена са својим сељаком Џемом, њима се придружили и Шита Ајдић и Осман Рамшић из Ораховца. Знајући да ће Благоје отићи у село Золиште и, да ће се Благоје и Џема растати на месту Шиловрту, а да ће Џема продужити за В. Хочу, даду један другоме знак, да се врате и убију Благоја. Тако и учине. Пођу за Благојем и убије га пушка Османа Ромшича. Али, тек што је Благојев сапутник, Џема чуо пуцањ, помислио је да су на Благоја пуцали, потрчи и смртно рани Шиту Ајдића.

Да би својом руком осветили Благоја, браћа Маниташевићи: Јован, Сава и Крста су зато и одлазили ноћу у Ораховац код Дедића и, са Благојем и Миром пењали се ноћу на кућни кров Ајдића да би кога убили, али се без успеха враћали.

Због тога неуспеха Маниташевићи су решили да убију ма којег потурицу из Ораховца место Ајдића. У том су наишли на Шабана Чаћића из Ораховца и смртно га ранили.

Јована Шунића из В. Хоче, који је за време првих ратова за ослобођење носио поверљиве извештаје у Србију о покрету турске војске, истукао је једнога дана у планини његов сељак, Бећир Раман. Тада је Јованов брат, Синадин, који је био веома поносит, рекао Бећиру, да му то као комшији прашта. Али, ако се усуди да му још једанпут брата истуче, да ће га зато заклати као брава. Али је Бећир прешао преко Синадинове претње и понова истукао Јована, јер он бејаше слабог састава. Али је зато Синадин одржао реч, ухватио Бећира у селу у црквеном дућану, свалио на земљу и ножем као брава заклао.

Али су својим достојанственим и јуначким држањем највише изазвали код околних потурица завист и мржњу браћа Михаиловићи: Ђура, Крста, Јован, Стојан, Лаза, Тома и Петко, и братучед им Станко. Нарочито зато што су увек ишли наоружани, те их потурице нису лако смеле јавно нападати. Не мање су потурице завидним оком гледале на слогу браће Маниташевића и Мијаиловића, што су једни другима у помоћ приносили.

Једне вечери 1871 год. Мехмед и Јамин Ђескић из Ораховца дошли су у В. Хочу у намери да убију именованог Синадина, па кад нису у томе успели, ушли су у авлију браће Мијаиловића и позвали Ђуру у авлију да га убију. Али браћа Ђурина, Стојан и Јован опале на њих и убију Јаминина Ђескића, а Мехмеда ране.

Не могући осветити се Мијаиловићима Алит Ајдић, брат Јаминов, да би осветио свога побратима Јамина, убио је без икаквог права Дену Симића, старца од 90 година, у Ораховцу у сред чаршије. Али је тиме изазвао и код многих потурица потсмех, који су га више пута и преко-

ревали: „Лако ти је убити старог човека, него иди те уби Ђуру.“ И он, онако осрамоћен, даде јавно реч да ће убити и Ђуру. И одржао је реч, али је и сâм главом платио.

Не смејући јавно да нападне Мијаиловиће нити сâм, он прикупи око 30 својих пријатеља и рано изјутра око њиве Мијаиловића утврди заседу. Када су им се браћа Мијаиловићи приближили, они опале на њих и убију Ђуру и Стојана, а ране Јована⁴⁴⁾, Трифу Маниташевића и жену Стојана Маниташевића, који су им притекли у помоћ. А од нападача погинули су Алит, Шема из села Лешана и Реџа из села Коштандина и рањени двојица.

Тако исто и браћа Мијаиловићи притрчали су у помоћ Маниташевићима када је неки Рустем из села Брестовца са својим другом напао на Петра Маниташевића, те ранили тога Рустема и убили његовога друга. Маниташевићи чешће су се са околним Арнаутима борили, у чему је учествовала и њихова сестра Лена (Јелена).

Противу Арнаута зулумџара одликовао се нарочито Ђурђе Вукашиновић — Зивгар из В. Хоче. Отпором против Арнаута он је изазвао њихову крајњу мржњу, те су решили да га, на ма који начин, убију.

Тај свој план Арнаути су почели да изводе од Ускрса 1880 год., када су неколико њих дошли наоружани код Срба, забранили им да се на Ускрс веселе око цркве и наредили им да се сви разиђу кућама.

Чувши за ово, Ђурђе није хтео испунити арнаутску наредбу него је, као познати старешина у селу, наредио Србима да на арнаутске претње не обраћају пажњу, него нека се и даље веселе.

То је изазвало Арнауте, те су решили да Ђурђа убију.

Од прилике на четири пет месеци после оне арнаутске претње, дошао је Весел Шабан из Велике Хоче и стао преко пута Ђурђеове куће, ваљда у намери да сачека и убије Ђурђа. Али Ђурђев син, Марко, договори се са оцем да Веселја убију и — Марко га убије.

Није прошло ни пола дана од Веселјевог убиства, а сва су околна села о томе чула и маса Арнаута наоружана упала у село, заузела све куће, опколила кућу Зивгаревића и осула ватру из пушака на кућу Зивгаревића. Борба је трајала неколико сати ноћу и, благодарећи густој помрчини, Ђурђе је могао, заједно са својим укућанима, да се спасе.

У тој освети Арнаути запале богату Ђурђеву кућу, те је изгорело све што је горети могло, те Ђурђе није више могао опстати у В. Хочи, него се преселио у Србију заједно са својом породицом.

Није мањи јунак био ни Тане Моравчевић из истог села и син му Спаса, први наш војвода у Скопској Црној Гори, кога су неки наши убили тамо под изговором да је „настрадао на неке жене“, и затрпали.

Када је за убиство свога сина дознао његов отац, Тане, он је отишао у Црну Гору и неколико дана и ноћи, по јакој зими, провео у планини у намери да наиђе на убицу свога сина, или на ма кога, да би дознао где му је син сахрањен. И наишао је на једног сељака са дете-

⁴⁴⁾ При свем том што је мајка Мијаиловића изгубила два сина, који су у кући један поред другог мртви били опружени, а трећи рањен лежао, мајка Мијаиловића није ни сузе пустила, него дочекивала посетиоце, који су долазили у гомилама „на здраву главу“, т.ј. да изјаве саучешће како православни, тако и мухамеданци и прихватала им оружје и при одласку придавала.

том, које је дохватио под претњом да ће га заклати, ако му сељак не каже, где му је син Спаса затрпан. И казао му. Тада је несрећни Тане отишао, раскопао сина и сахранио га код цркве Св. Илије.

Спаса је у одбрани части убио двојицу потурица.

Танета су убили велико-хочке потурице за време бугарске окупације, а у освети што је Спаса убио двојицу Арнаута.

Симићи у Ораховцу били су пет брата: Трифа, Пера, Степа, Дека и Јован. Овај је, последњи, имао врло лепу жену Бојану, родом из села Мовљана. У њу се загледао (заљубио) Беља Крчаговић из Ораховца, па је поручивао Јовану да му пошаље своју пушку и „везме“ (фишеклију), а то је значило да му пошаље жену. Када је Беља ту поруку више пута поновио, Симићи се решили да га убију. Зато га Јован једно вече сачека, па му подвикне: „Ево ти моје жене Бојане“, потегне и убије га. Па као да се Јован није само тиме задовољио, него, пошто се од убијеног удаљио, вратио се и на мртвог Бељу испалио још неколико метака. У томе је стигао Бељин друг изненада, опалио на Јована и смртно га ранио.

И на седморицу браће Дедића у Ораховцу, веома су попреко и завидним оком гледали њихови сељаци потурице, и једва се усудили да једнога од њих, Андреју, нападну више села, када су чули да он иде певајући. То су били Будалићи (названи тако што су се потурчили, а право презиме им је било Моравчевићи), Реџићи и Ћескићи. Чим им се Андреја приближио, они подвикну: „Вежи се, бре Влахче!“ — како су те потурице обично називали православне.

— Једном ме је мајка везивала у колевци, а човек се не врзује — и одмах опали и рани Будалићевог пријатеља из Хаса. А они за тим опале плотуном и разрешетају га. Али Андреја још једном опали и рани Баљу Ћескића. Но Дедићи се нису на томе зауставили, него је Ђорђе пуцао на Амзу Будалића и ранио га. А Амза је био у Ораховцу најнесноснији.

Али је најинтересантније, што су Дедићи тражили и добили „бесу“ од Будалића, да један од браће може доћи у кућу и видети рањеника, али да „беса“ престане одмах чим се Дедић својој кући врати. Тако је и било. Али је зато 16 година трајало непријатељство између њих. У току тога времена било је више пута пушкарања међу њима, али без штете по обе стране.

Веселј Ћескић, звани Колас и Дануш Ћелош Злоногић били су у Ораховцу познате силеције. Као такви, они на дан Великих поклада 1902 године ноћу дођу пред кућу Фила (Филипа) Миленковића и стану лупати на врата да их Фила пусти у кућу, да пију, или да му какву срамоту нанесу. Када Фила није хтео отворити врата, Веселј прескочи преко зида и упадне у кућу, а Дануш сачека да му се врата отворе. Али Фила дочека Веселја и секиром га убије, а Злоногић утекне. Али је 25 маја 1905 године погинуо у В. Хочи у борби са нашим комитама.

Исте вечери Фила утекне из Ораховца и са једним потурицом из Ораховца, коме се Фила бејаше на „бесу“ предао, стиже у зору у Призрен на моја врата и стаде куцати. Када изађох, ја се изненадих када Филу видех. Тада ће ми његов вођа рећи:

„Фила ноћас паде на крв, уби секиром Веселја Ћескића и мени паде на „бесу“. Ја га теби предајем, па чини сада како знаш!“ и одмах оде. Хитао је ваљда да се што пре нађе у селу, како се не би на њега посумњало да је Филу спровео у Призрен.

Фила оста у мојој кући 5—6 дана, па га спроведе у Србију Станко Банзић из села Оптеруше.

У селу Оптеруши, Среза подримског, одликовала се својим патриотством и јунаштвом породица Банзића.

Више пута се дешавало да поједини обесни арнауцаши насилно одведу коју девојку Српкињу, па да их преведу у ислам, под претњом да ће и њих и породице им уништити, ако се томе не покори. При свем том врло се ретко догађало да која таква мученица попусти и пређе у ислам, и да остане у тој вероисповести. Оне су само очекивале згодну прилику да утекну и да се спасу насилника. У таквом случају за њих није било више места код њихових родитеља, него пребећи, како би у том случају рекли „преко плота“, т.ј. у Србију. А то није било лако постићи без велике опасности како по живот саме мученице, избеглице, тако и по живот путовође и његове породице.

При свем том, пок. Станко Банзић и у старим својим годинама спроводио је, и без икакве материјалне награде, те одбеглице, као што ће се доле видети.

И ако су многи заинтересовани Арнаути и могли знати за тај патриотски и хришћански поступак сада већ покојнога Станка, ипак нису смели лако насрнути на његов живот. Зато је Станко платио главом за време бугарске окупације 1916 године, кад су га убили Арнаути.

И његов братучед Стеван, бивши жандарм, погинуо је у одбрани манастира Св. Марка близу Призрена, али је добро заменио своју главу.

Године 1904 Арнаути Кабашани почели су запленивати и сећи манастирску шуму. Поводом тога наша се митрополија обрати претставком надлежним властима у Призрену, тражећи њихову заштиту противу арнаутског зулума. А власти, место да похватају оне штеточине, који доношаху и у варош на продају посечена дрва, они послаше у манастир двојицу жандарма, реченога Стеву и једнога мухамеданца из Љуме, да чувају манастирску шуму.

Бејаше у Призрену пазарни дан 26 фебруара 1905 године, када бејаше Стеванов друг жандарм дошао у варош. Знајући за то чувени зулумџар Јусуф Ука из Кабаша, дође у манастир наоружан и затражи од Стевана да напусти манастир, иначе ће га нестати. И бедни Стеван, да не би наступила још већа несрећа по манастир, ако би се са Јусуфом покрвио, устао је и пошао из манастира. Али Јусуфу као да је то изгледало мало, па је почео пуцати за Стеваном и викати „држете каура“, да Арнаути из села Корише помисле, да је Степа извршио какво убиство, те да га задрже или убију. И, тек што се приближио селу Кориши, изиђу пред њега из воденице два сина чувенога Хаџи Русте Кабаша са напереним пушкама да га задрже. Али Степа опали из пушке и обојицу убије. На ту пуцњавиуистрче остали Арнаути и прорешетају једнога Стевана.

Сутра дан донесоше мртвога Стеву у Призрен, те га свечано сахранисмо.

ПРОСВЕТНИ ДОБРОТВОРИ И ЊИХОВИ ФОНДОВИ⁴⁵⁾

Зато што су сви приходи концентрисани били у цркви, која је једина била и извор свију издатака за разне народне потребе, никаквих

⁴⁵⁾ Братство Друштва „Св. Саве“ књ. IX и X.

нарочитих фондова није било па ни за просветне циљеве. Тако је то трајало све до половине прошлога века. Тек од тога времена истичу се поједини грађани, који су своје скромно имање посветили просвети своје браће и њиховога подмлатка, па и сиротињи. Истина, тих добротвора је мало, али се ипак њима Призрен може дичити, кад се упореди са другим варошима, бар у Јужној Србији. Јер тада, када су се почели јављати ти добротвори, српско православно становништво у Призрену једва је бројало 500—600 домова.

Од просветних добротвора по времену **прво место заузима Димиш Младеновић—Мишетовић.**

Димиш је рођен у Призрену између 1810—12 године. Отац му се звао Младен, а мати Мара.

Димиш је имао два брата, од којих старијем било је име Стојан, а млађем Зарија.

После малог школовања, како је у његовом детињству у Призрену било, покојни Димиш учио је абаџиски занат и у својој осамнаестој години отворио је своју абаџиско-бакалску радњу.

Х. Тома Гудић, чувени у то време трговац у Призрену, видећи у Димишу трговачки дух, даде му на зајам 120 турских лира, које му је овај, након две године, вратио, јер није налазио довољнога посла за трговачки рад у Призрену. Зато 1837 године, напусти Призрен и оде у туђину. А туђином зову у Призрену странствовање или „гурбет”.

Димиш је покушао своју трговачку срећу у Скопљу и у још неким местима Македоније, а затим у Србији, у Алексинцу.

Док се тамо бавио, он је бацио турски пасош, узео српски и тиме постао српски поданик, што је у то време врло лако било. Димиш је умро као српски поданик.

Не зна се зашто, али он напусти Алексинац, и дође у Цариград. Ту нађе свога земљака, Симу А. Игуманова, па се са њиме и уортачи. Трећи ортак бејаше им неки Анастас, по народности Грк. Радња им је била дуванџијско-бурмуџиска.

Кад су увидели да им је радња добро пошла, они се распореде овако: да Димиш станује у Кавали, одакле се најбољи дуван извози, Анастас у Цариграду, а Игуманов у Одеси у Русији.

Своју радњу су били толико развили, да су и са Енглеском трговали. Али, због неког неспоразума, Димиш се одели и стане водити засебну дуванџијску трговину у Кавали.

После пуних 19 година бављења у туђини, када је увидео да се са својом зарадом може поносно показати својим суграђанима, он дође у Призрен 1856 године.

Ну, он је и делом хтео показати, не само да је доброга стања, него да је готов од свога имања принети и на олтар просвете својих суграђана.

Димиш није био тада ожењен, нити се мислио женити. Он је у деци своје браће и у деци својих суграђана гледао своју. Зато му је веома жао било кад је видео да његови суграђани, у току прве половине прошлога века, нису ни мало у просвети коракнули. А колико му је на срцу лежао њихов просветни напредак, види се из овога његовога дела.

Враћајући се из Призрена преко Скадра са својом братаницом (синовицом, јер му је брат Стојан умро) Анчетом коју је водио у Трст на васпитање, он се у Скадру упозна са Николом Мусулином, познатим

и бившим учитељем у Србији. Са њим се погоди за три хиљаде гроша годишње плате и посла га у Призрен за учитеља. Уговорену плату слао је Мусулину редовно, док се овај могао у Призрену задржати.

На тај начин Димиш је први који је поставио основ напреднијој основној настави у Призрену, јер је Мусулин био први спремнији учитељ, који је у Призрен дошао а, наравно, да таквога ни у целој Старој Србији, па ни у Македонији, у то време није било. **Димиш је дакле и претеча, у просветном погледу, великом добротвору, Сими А. Игуманову**, који је доцније пошао његовим путем.

После повратка у Кавалу, Димиш је наставио своју трговину са дуваном, у којој је врло добро напредовао. Он је располагао са довољно великим капиталом, али је био и врло издашне руке.

Да за то наведем само један пример.

Када је Апостол Х. Симић, трговац из Ђаковице, у то време у трговини пострадао био, Димиш, да би га помогао, дао му је био 5 хиљада форинти да ради, а још за толико и кредит му отворио у Пешти и Бечу.

Због те издашности према многим, најпосле је и пострадао, управо после његове смрти скоро му је сав његов труд пропао.

Иначе, уморан радом, он се разболи и, увиђајући да му болести нема лека, он напише тестамент. А том приликом не заборави ни школу у Призрену, **те завешта оних пет хиљада форинта што се на аманет код Апостола Х. Симића било налазило.**

Не имајући никога свога уза се, Димиш, као српски поданик, поверио је био, за време своје болести надзор над својом радњом и капиталом тадашњем енглеском консулу у Кавали са којим је, због трговине са његовом државом, у великом пријатељству био, очекујући да му брат из Призрена стигне. Али неумитна смрт није Димишу дала да још једном свога брата види и да му крвавим знојем стечено имање преда.

У тој жељи Димиш је испустио своју племениту душу 19 маја 1859 године у пуној нади да ће бар у Призрену вечито живети. Али, на жалост, он се у томе преварио, као што ће се даље видети.

Изгледа да су Димиша окружавали врло непоштени људи, који су му се за пријатеља претстављали. Тако, док је његовом брату стигао црни глас, и докле је овај у Кавалу стигао, јер онда железнице није било, **тамо су му све трговачке књиге фалсификовали. А кад су му касу отворили, у њој су нашли само неколико гроша.**

Исту судбину имало је постићи и његово завештање основној школи у Призрену, јер и тих пет хиљада форинти биле су у питању кривицом Апостола Х. Симића. Али заузимањем тадашњег српског претставника у Цариграду и митрополита Мелетија рашко-призренског, који се у то време налазио у Цариграду као члан Св. Синода, једва је добијено само тридесет и шест хиљада гроша.

Док се митрополит Мелетије бавио у Цариграду као члан Св. Синода, призренско православно грађанство није му прикупило и послало мирију⁴⁶⁾ од 7.000 гроша. Зато је Мелетије задржао ту суму од примљених 36.000 гроша, а у Призрен послао остатак од 29.000 гроша, са поруком да се прикупи његова мирија и сума од 7.000 гроша накнади.

⁴⁶⁾ Мирија се зваху митрополитски приходи, који су наплаћивани од сваке православне породице у својој епархији по пет гроша у злату годишње.

Али се српско грађанство није постарало да ту мирију прикупи, него се приступило добровољним прилозима, не само да се та сума накупи, него да се увећа. То се предузело иницијативом Симе А. Игуманова, када је он први пут, после дугог живљења на страни, дошао у Призрен. Тада су поједини грађани уписали у фонд по 300—1500 гроша. Браћа Гудићи, Х. Стефан и Нића 100 цесарских дуката. Али, како се ове уписане суме имале издати под интерес народу, то и уписници нису положили уписане суме, сем браће Гудића, него на уписане суме плаћали интерес, па и то престали.

Извештен о свему томе Сима А. Игуманов, на кога су ти гласови врло неповољно утицали, пише Православној српској општини од 25 маја 1865 године писмо, писано старим правописом, ове садржине:

„Општини призренској.

Након тридесет година ја лане посетих наше мило отечество, Стару Србију. Ја сам мислио да се све препородило у нас, то јест, мислио сам да ћу наћи све у бољем стању него што сам оставио. Но по несрећи, принуђен сам овде казати веома горку истину која се тиче вас, Призренаца.

Благодарећи честитом Цару Султану, ја сам нашао у Старој Србији све у бољем стању него што сам оставио. Сад нема никаквога зулума, сад није забрањено издати цркве и подизати школе. Кад је таква слобода, човек би се могао надати, да ће наћи напредак и у садашњем народу. И заиста такав се напредак замјечава по неким варошима Старе Србије, а онде где би требало да наш народ напредује, у Призрену, ја нађох да је готово све најгоре. Шта је узрок тога те Призрен, који је био столица српског царства, налази се у таквом рђавом стању? Узрок је, браћо, то што нас је и погубилно, узрок је пуста неслога. Ја сам примјетио, да у Призрену нема никакве љубави међу народом, и сваки живи за себе. Ако се што тиче опште ползе, сваки се склони на страну као да се то њега не тиче. На примјер: ако треба што учинити за школу, ви се клоните и даље говорите: „нису ми ни стари учили, па не треба да се ни моја деца уче.“ Е, браћо, то је било у оно вријеме, а сада је сасвим друкчије! Да смо ми имали више школа, ми не би били овакви, јадни и несрећни, као што смо сада. Треба да знате, браћо, да школа зида цркву. То је један примјер, па ево и други: вашом неслогом ви нисте исплатили још оне бекаје (остатак дуга за владичину мирију), коју сте дужни. Вама је требало исплатити тај дуг, но ви не само што се нисте о томе постарали, него сте још умјешали у то и Господина Митрополита. У мјесто тога, да би се неколико, који су побогати из вас сагласили и платили тај дуг, ви сте га примјешали са владичином миријом и растурили по народу. Сад сами замислите: је ли то право да јадни и сиромашни народ то плаћа? Да се уреди ствар као што треба, ја сам вам обећао 2000 гроша, па то вам шаљем по Господину Петру Вукићу. Ја то радим за то да би ви оставили на миру народ и сами међу собом живели као што треба личити честитим и поштеним људима. Мени су говорили у Призрену, да се сва општина ујемчила за та два човека (Косту Х. Марковића—Гудића и Ристу Главу да купе порезу од Срба и митрополитову мирију, а извесну суму упропастили) па кад је тако, сва општина треба и да плати што су именовани упропастили, а не народ. Докле гођ, браћо, ви гледате хатар један другоме, дотле ће неслога владати међу вама. Ви треба да радите овако: ако је човек крив, па да је брат, не треба

га подржавати. Ја сам чуо да владичина мирија још није сабрана и учитељу још од плате нисте дали. Срамота, браћо, велика срамота! То није поштено. Кад ви нисте могли подржавати једну школу са 2.000 гроша, него сте узимали из цркве, па онда, Бога ми, куку и наопако! Ви даље нисте шћели сабрати међу собом 2.000 гроша, да спремите ону ћецу у Цариград, него сте узели из цркве⁴⁷). Срамота, браћо, срамота па још велика. Јадна сиротиња дава у цркву, а ви грабите из ње! Жао ми је, браћо, што ћу умрети, оставивши у таквом стању, после себе, Призрен. У прочем ви ми немојте замјерити што вам пишем, јер се друкчије не може. Кад помислим у каквом се рђавом стању налази Призрен, ја би плакао од мука.

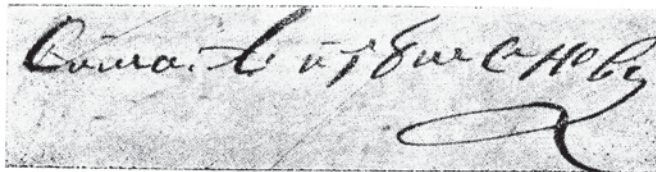
„Осим тих 2.000 гроша за бекаје (остатак) што вам шаљем, још вам шаљем по Господину Петру Вукићу **шесдесет цесарских дуката за у школски фонд**. Те новце ја желим да се даду јепитропима, а признаницу Господину Вукићу. Још вам шаљем 20 цесарских дуката за учитеља (Милана Новичића) јер знам да му је мало 3.000 гроша. Зато вас братски молим, да се саберете у почетку године и да дате оно што је записао за школски фонд. Кад саберете све новце, онда их ви разредите како знате међу собом, то јест повисите интерес, јер учитељ са овом малом платом не може да живи. Осим тога треба повисити интерес и зато што се неће имати с чиме школе држати, на пример: дрва и друге потребне ствари.

Ја вас молим такође, ако јепитропи (школски тутори) не би шћели више да служе, да њихова мјеста заступе други, јер, разумје се да је двојици тешко.

„С моје стране биће Господин Петар Вукић, па зато гледајте, браћо, и ви да послужите своме роду, колико је ко кадар, а не да врdate на страну.

Братски вас поздрављајући свију и желећи вам свима среће и наплетка, а највише братске љубави и слоге међу вама остајем

Ваш искрени пријатељ

A handwritten signature in cursive script, likely belonging to Panča Srećković, the author of the letter. The signature is written in dark ink on a light-colored, textured paper.

Али је велику благодарност код призренских Срба заслужио својим писмом и прилогом Димишевом фонду Панча Срећковић, професор

⁴⁷) Године 1864 дође наредба из Цариграда да се изабери и у Призрену три младића од 20—25 година од сваке вероисповести, али најлепших у вароши. Ти су младићи у Цариград вођени, богато у златом везеним доламама црвене чохе одевени. Они су сачињавали телесну гарду Султан Азису. Том приликом изабран је био Србин Вељан, а о другој деци није било ни говора. Доцније Игуманов пребацује својим Призренцима што не помогну сиротињу из свога џепа, него узимају од цркве. Међутим, и у то време и доцније, у црквама се приносили тасови, намењени искључиво сиротињи, па се тај новац и издавао сиротињи. Пошто су они младићи били распуштени, ступили су у државну службу као виши чиновници.

Велике школе у Београду. Његово писмо, писано старим правописом, гласи:

Београд 1865 год. 20 јулија

„Општини призренској

Љубезна браћо Призренци,

Желећи од моје стране, колико ми је могуће, и колико је Бог дао, помоћи и допринети да се ваш школски фонд повећа, шаљем овај мали дар у фонд ваше призренске школе, а то је седамдесет и пет дуката. У исто доба желим вама да напредујете у просвети, да се укрепите у духу српском, да у свему што је добро напредујете, да живите у љубави и слози, — желим да вам фонд школски напредује, да се снажи и да вам просвета помогне, те да се курталишете свега онога што иде на пропаст српског народа.

Поздрављајући све вас јесам ваш доброжелећи

Панта Срећковић, с. р.
професор Велике школе.”

Године 1866 шаље Сима А. Игуманов још 60 дуката у тај фонд. Фондом су руководили поједини тутори које је црквено-школска општина бирала на годину дана, а они подносили њој сваке године рачуне прихода и расхода.

Највише је као школски тотор служио и у најбурније време, десет година, Никола Х. Јовановић — Турија.

Сви бивши школски тутори служили су својевољно без икакве материјалне награде.

Кад је Србија, почетком деведесетих година прошлога века, почела плаћати учитеље и учитељице у Призрену, тада се из Димишевог фонда почела издавати учитељима-цама станарина све до ослобођења Призрена 1912 године.

Али после ослобођења наступа нечувено чудо — бар у Призрену. Јер се највиша црквена власт, бивши призренски епископ, Михаило Шиљак постарао да поништи установу првог просветног добротвора у Призрену, пок. Димиша. Зато налазимо за потребно изнети млађем нараштају како је до тога дошло — да види како су се њихови претци имали борити, и да упореди држање претставника католичке вере са појединим претставницима православне цркве.

Године 1889 бејаше изложена продаји кућа Илије Поттића, сина напред именованог Апостола Х. Симића, коме је Димиш поверио био извесну суму новаца. Преко пута од те куће бејаше католичка, а са северне стране саме цркве Св. Николе тако исто. Чувши за ту продају, католици навалише да ту кућу купе у намери да временом, опколе нашу цркву својим домовима.

Али наши тадашњи прваци у Призрену и национални радници, који пазисмо на сваки корак католика у њиховој пропаганди, постараше се стати на пут тој католичкој намери и решише да ту кућу ми купимо.

Поред наведеног разлога, ту потребу диктоваше и то, што се наша митрополија из куће у кућу сељакаше, јер немаше своје зграде. У колико беху оправдане наведене потребе, у толико и више бејаше тешкоћа код нас у материјалним средствима. Тада тек што бејаше довршена нова црква Св. Ђорђа и презадужена, за коју је наше православно

грађанство преко тридесет година давало и „црно испод ноката“. Сем тога, мухамеданци и католици бојкотују наше радње, те све бејаше оптерећено јаким бригом за опстанком. Па се ипак мораде учинити што треба, т.ј. да се поменута кућа купи.

У том циљу скупише се виђенији грађани 40—50 и решише да се та кућа, на сваки начин, купи. Како црква Св. Ђорђа не само што немаше готовине, него је још била и презадужена, а да би се циљ постигао, тада један од присутних пок. Васиљ Г. Јанићевић, бив. трг., предложи:

- 1) Да сваки наш имућнији грађанин даде привремено на зајам по извесну суму, према своме материјалном стању;
- 2) Да се прикупи постепено од народа потребна сума Димишевог фонда и свакоме исплати;
- 3) Да се именована кућа купи на име школе;
- 4) Да се у ту кућу усели митрополија;
- 5) Да црква Св. Ђорђа плаћа фонду Димишевом на име кирије по 6.000 гроша годишње, као што је до тога времена плаћала појединцима за митрополију;
- 6) Да се тај приход употреби на школске потребе, односно на плаћање станарине учитељима-цама.

На основу тога прикупи се потребна сума од појединих грађана у четири стотине седамдесет турских лира и предаде тадашњем тотору Димишевог фонда, покојном Крсти В. Патрногићу, ретком раднику на народним стварима. Он исплати кућу и доби тапију. У њој је гласило на турском језику:

„Трговац Крста Патрногић купи кућу за православну школу у Терзи махали” (сада Краља Петра улици). Поред тога покојни Крста написао је на тапији и својеручним потписом: „и ако куповина куће стоји у вези са мојим именом, она није моја својина него поменуте школе.”

Тако исто Крста је наплатио потребну суму од грађана, коју су договали Димишевом фонду и сваком зајмодавцу исплатио.

И митрополија се усели у ту кућу па и канцеларија црквено-школске општине 1890 године.

Као и све остале тапије црквеног и школског имања, тако и речена тапија била је у општинској архиви, односно у митрополији. Али наступа несрећна окупација од стране Бугара 1915 године и они упропашћавају све што се у митрополији налазило па пропаде и поменута тапија.

После смрти покојног Крсте Патрногића црква је плаћала одређену суму кирије и другом тотору Димишевог фонда Милану Рогачићу, а он издавао учитељима станарину. Да је црква плаћала ту кирију све до 1913 године, могло би се видети из црквених дневника, касе и рачунских књига, али су све оне упропашћене.

Сем тога, што су Бугари спаљивали архиве, они су и продавали по чаршији понешто дућанџијама. Тако је дошао до руку Крсте Гарића, трговца, биланс тотора масе пок. Димиша, Милана Рогачића, који је поднео био црквено-школској општини за 1913 годину, на који сам, случајно, пре кратког времена, наишао. Поред осталог из истог се види, како је Рогачић наплаћивао кирију од Висте Потиха, тадашњег тотора цркве Св. Ђорђа.

Али долази, сада већ покојни, Михаило Шиљак за рашко-призрен-

ског епископа и наређује окружном протојереју, Ђорђу С. Камперелићу да изврши попис црквеног имања. И он, погрешно обавештен, уводи у тај списак и зграду, задужбину пок. Димиша. А може бити да је онако поступио и по наредби епископа Шиљка.

Пошто нисам могао веровати да је онако хотимично поступљено, сматрах за дужност да му изнесем право стање ствари и то учиних писмом ове садржине:

**„Његовом Преосвештенству Рашко-призренском Епископу
Господину Михаилу Призрен**

Већ је девета година, рачунајући од првога ослобођења ове вароши. За све то време није се наставио рад у штићењу интереса наших цркви овде, као што је то чинила бивша црквено-школска општина за време турске владавине. Ово зато што су грађани, који су улазили у састав општинскога часништва, изумрли, а млађима није ни познато, нити се интересују шта се раније радило. Поред тога, проклети Бугари, за време окупације, упропастише сву митрополијску архиву и све општинске и црквено-школске рачунске књиге. А том приликом пропала су и неколика завештања наших добротвора овде.

Како сам у току свога просветнога рада имао удела у свима радovima бивше црквено-школске општине, то сматрам за нужно, да Вам изнесем право стање неколиких ствари, које се тичу цркве и школе.

1) Када је пре извесног времена, окружни протојереј, Господин Камперелић, извршио попис црквеног имања овде, он је увео, у тај списак, и зграду, у којој је Митрополија и Духовни суд, јер је о томе погрешно био обавештен. Међутим, та је зграда својина фонда пок. Димиша (Димитрија) Мишетовића, садашњих Скакалевића овде.

Када 1889 године прошлога века, хтедохе купити ту зграду овдашњи католици, тадашња наша црквено-школска општина није могла допустити да је они купе и приближе се нашој цркви Св. Николе, јер већ онда постојаше једна католичка кућа, на месту где је сада кућа покојног Цветка Јакића.

Како црква Св. Ђорђа, не само што не имађаше никакве готовине, у новцу, него се још презадужила за довршење своје цркве, то је општина узела 470 турских лира из поменутог фонда и ту зграду купила.

Тутор масе покојнога Димиша био је тада покојни Крста Патрногић. Тапија гласаше на његово име, али „**купује за школу**”. На жалост и та је тапија пропала.

До првога ослобођења, 1912 године, црква је на ту суму плаћала интерес, односно кирију за митрополију, и та се сума издавала учитељима на име станарине.

И мени, као и сваком добром хришћанину, лежи на срцу црквени интерес. Али је овде у питању **опстанак на вечита времена посмртне жеље једнога родољуба, који се први сетио (а живео је и умро у Кавали маја 1859 године) да помогне својој браћи у одржавању њихове школе.**

Због тога та зграда треба да се одели од црквеног имања и остане као његова задужбина. Приход би се могао капиталисати и употребити искључиво на циљеве **само његове браће Срба**, којима је он наменио своју заоставштину.

2) У садашњој Карађорђевој улици постоји једна кућа са дућаном.

То је својина оближњег манастира Св. Тројице. Она је дата у замену за кућу истога манастира, која је заузета при зидању наше нове школске зграде до цркве Св. Николе.

Ако је и та кућа, као и она прва, уврштена у имање цркве Св. Ђорђа, право је да се пренесе на правог сопственика, на речени манастир.

3) Црква Св. Ђорђа имала је један узан излаз из баште ка западној страни у чаршију, ширине нешто више од метра и ту је пре више година радио један стари крпач, Х. Васиљ Чкока, а више пута стајао је тај дућанчић и затворен. То је место са црквене баште затворено камењем а није малтерисано.

Када је 1909 године Мустафа Х. Даут, овд. трговац, купио дућан од Хаџи Ахмета, бив. трговца овде, и кад је исти дућан изнова поправио, он је том приликом **самовољно** заузео и то црквено место и присајединио га својем дућану.

Тада је митрополија одмах повела парницу и тај се спор решио у корист цркве и овде при Првостепеном суду и код Апелације („истинафа“) у Скопљу. Али речени Мустафа обрати се Касацији у Цариграду и сâм тамо оде, те Касација пресуди, да се, **због неке формалности** спор наново пресуди. У томе наступи рат за ослобођење, 1912 године, и на томе се ствар заустави.

Речени Мустафа и сада држи то место, па ће га и даље држати, ако се потребни кораци не предузму, да црква поврати своје имање и потражи накнаду за насилно присвајање. Штета само што је умро Х. Ахмед, од кога је Мустафа речени дућан купио. Али је епископ Михаило и треко тога прешао.

При свем том, Епископ се обраћа личностима, које нису ни појма имале о томе, да је кућа купљена из Димишевог фонда и рекли му, **да је „поменута кућа купљена црквеним парама, и да она није својина Димишевог фонда!“**

Када је тугор фонда, Милан Рогачић повео парницу код старатељског судије у Призрену противу поменуте отимачине, Рогачић је добио парницу на основу исказа Андре Гроздановића, Николе Голубовића, учитеља — и мојих — који су годинама водили црквене и школске рачунске књиге.

Али се противна страна није на томе зауставила, него се обратила Апелационом суду у Скопљу. И тај Суд, не узимајући у обзир што су Бугари сву архиву и сва документа упропастили, доноси пресуду у корист цркве, односно Епископа једино **„на основу права државине“** што у кући бејаше митрополија.

Када се бејаше образовала комисија у Скопљу за поделу црквеношколског имања и она под 23-II-1926 године бр. 4 доноси решење у корист цркве. А то решење усвојили су Министарство вера под 29 м. јуна 1926 В.Бр. 8591, и Министарство просвете под 14 м. маја 1926 године Бр. 39144 с тим, да се црква, односно епископија убаштине.

Ох, јадни Димише! Ти ниси могао знати како је један Грк митрополит бранио и одбранио да се твоја посмртна жеља оствари, па нећеш знати, ни како је један Србин, епископ, поништио твоју задужбину. Али ће то знати сви они који ће ове редове читати.

СИМА АНДРЕЈЕВИЋ — ИГУМАНОВ⁴⁸⁾

Сима А. Игуманов рођен је у Призрену, знамените по српство, 1804 године, 30 јануара. Оставши мали без родитеља, он је своје детињство провео у манастиру Св. Марка, на рукама свога брата Аксентија, коме је доцније био од велике користи за поверљиве ствари код појединих турских породица у Призрену, на које се Аксентије наслањао, да би могао у то време манастир одржати од навале оближњих Арнаута. У манастиру је Сима научио понешто читати и писати.

Кад је већ за занат одрастао био, брат га даде у фабрику бурмута, којих је било повише на реци Бистрици у Призрену и више Призрена, а све су биле у српским рукама. Доцније се уортачио и десет година радио са Ђорђем Мурићем. Бурмуцијске фабрике врло су добро радиле и наша су браћа добро зарађивала, захваљујући независности ондашњих арнаутских паша из породице Ротула, који су били из Љуме. И Сима је дошао до приличнога капитала.

У својој 28 години (1832) Сима се оженио Султаном, девојком из породице Дрваревића у Призрену и имао с њом двоје дечице: сина Манојла и кћер Магу. Али Сими није било суђено да подуже ужива у својој доброј радњи и породичној срећи.

Година 1836 била је судбоносна како по Симу, тако и по остале његове другове по занату. До тога времена многе од султана независне паше биле су већ покорене, па је био дошао ред и на призренског Махмуд пашу Ротула. Тога ради дошао је царски везир са повећом војском на Косово и, пошто је тамо извршио свој задатак са Џинићима, такође царским одметницима, послао је у Призрен Тангр-Огла да и Махмуд-пашу и његове рођаке похвата и царској власти покори.

Пошто је у томе Тангр-Оглу успео, онда живо настане да од неколико година заосталу порезу и одређену царину покупи. Међу таквим дужницима биле су и све бурмуције, па и Сима. Тангр-Оглу није хтео да чује што су они Махмуд-паша већ давали те дажбине редовно за сваку минулу годину, и он их натера да све у једанпут поново плате. И нека би то просто било, али Тангр-Оглу поруши све фабрике, због чега готово сви фабриканти материјално пропадоше. Сими је остало од капитала, након свега, још 28.000 гроша.

Сими већ није било места у Призрену. Он је био приморан да огледа своју срећу на другом месту, и он оде у Србију, у Алексинац, оставивши своју жену са двоје нејаке дечице. Тамо је покушао да отвори фабрику бурмута у друштву са својим пријатељем и другом из Призрена, Симом Шаљперавићем, врло енергичним човеком. Али му то није пошло за руком и он се са српским пасошем врати у Турску, у Битољ 1837 године, и

⁴⁸⁾ До 1856 год Сима се презивао Андрејевић, а те године је потпунио своје презиме додатком Игуманов, и то овим случајем: Кожарски трговци из Призрена бејаху те године отишли у Одесу, и потражили Симу, али не као Андрејевића, него као Игуманова. Једва су га нашли. Кад су већ успели да се с њиме виде и рекли му кад су у Одесу приспели, он ће их запитати: Зашто нисте одмах к мени дошли? — Ми смо те тражили, али те нисмо могли наћи. — Како сте питали? — Где је магаза Симе Игуманова? — А зашто сте тако питали кад знате да ми се отац звао Андреја, а брат ми игуман био? — Ми те у Призрену тако зовемо. Чувши то Сима одмах скине своју фирму, и замени је новом, на којој је стајало: Сима А. Игуманов.

тамо са још два ортака узме под закуп сва језера у Битољском санџаку, да у њима лови пијавице. Ортак му је био економ чувенога у то време, Ђосе Ахмед-паше, битољског губернатора. У ствари је био ортак сам Ахмед-паша. Први већи покушај Симин ван Призрена, па по њега несрећан! Штета износи сто хиљада гроша! Наравно да је Сима остао тек да животари.

Просветни и народни добротвор
Сима Андрејевић—Игуманов.

Након две године, 1839 год. узме та језера под закуп неки Осман бег из Костура. У то време један од Симиних ортака, бавећи се у Београду, чује да неки трговац Фреар, француски поданик, тражи пијавице и нуди добру цену (100 фр. за једну центу), па напише Сими да пошто-пото прекупи језера од Осман-бега, и да је са Фреаром уговор начинио и 400 фр. унапред примио. Сима учини што му ортак пише, не надајући се новој несрећи, која ће га снаћи.

Докле је Сима прву партију спремио и послао у Битољ, да се одатле

за Београд експедују, Осман-бег је већ сазнао, да су пијавице на доброј цени, отрча и изради код Ахмед-паше, да их заустави, што овај и учини.

Сима је знао да је иза Осман-бегових леђа, као ортак, стајао Ахмед-паша, а са њим у борбу ступити није било лако. При свем том, Сима оде на тужбу, а кад га овај нехте ни саслушати, он посла у Цариград свога ортака српском капућехаји, да код њега заштите потражи. Кад за то сазна Ахмед-паша, он баци Симу у најгори затвор, а кад из Цариграда стиже наредба, да Ахмед-паша Сими сву штету плати, овај му преко свога економа поручи, да ће га убити ако од свога потраживања не одустане. И шта је имао Сима друго радити него да на тај несрећни услов пристане! Тако се и ослободи затвора, пошто је у њему одлежао четири и по месеца.

Посредовање српског капућехаје Симу је окуражило, и он се поздано надао да ће до свога права доћи, па зато и оде у Београд. Али га тамо друга беда очекиваше. Фреар га је оптужио и тражи накнаду у 18.000 форинти! Наравно да Сима није ништа платио, јер је доказао да му је уговор о закупу пијавица насилно отет.

На његову молбу попечитељу иностраних дела Ђ. Протићу, да га овај узме у заштиту, Сима буде извештен писмом од 4 децембра 1840 год. Бр. 1852, да га попечитељ препоручује у Цариград, Германи и капућехаји Симићу, да му укаже помоћ.

И капућехаја и Германи заиста су се својски били заузели у Цариграду и израдили да Осман-бег управо Ахмед-паша, накнади Сими штету у 200.000 гроша. Осман-бег буде доведен у Цариград. У том стиже тамо и Ахмед-паша и код Државног савета (јер је тамо тај претрес био) изради да Сими плати 5.000 гроша. Ахмед-паша оде у Анадол и тамо напрасно умре, те тако Сима остане са тих 5.000 гроша, и ако је Ахмед-паша био врло богат човек, те је Сима имао од чега и наплатити. Из Симињих докумената види се да је до тога дошло због Симићевог одласка из Цариграда, јер његов заменик није имао таква утпицаја.

У тој невољи Сима се 21 фебруара 1846 године обрати молбом за заштиту руском посланику, али ни он му није могао помоћи, јер је све удешено било да се докаже како се нема од чега наплатити. Али је посланик био доброга срца те, видећ Симу у бедном положају, поклони му 1000 рубаља.

У таквом очајном стању Сими су стизале и жалосне вести из Призрена: да му је добра и честита супруга умрла, па и ћерчица. Из љубави према својој жени коју је ватрено љубио, па и у својој старости њене врлине хвалио, он се више није никако ни женио.

За све време, док је парница трајала, Сима је у Цариграду волио дуваничку радњу, како је могао. Када је сваку наду био изгубио, да ће претрпљену штету моћи накнадити, он се опет храбро прихвати посла, и од тада ће за њега почети да сијају лепши и светлији дани.

Баш у то време налазио се у Цариграду, у затвору, као прогнаник, Куртиш-ага Агаларски из Призрена, велики пријатељ његовог брата Аксентија. Сима га је често походио. Једнога дана он рече Сими: „Код мене „Попче“,⁴⁹⁾ има прилично пара, а ја не знам да ли ћу овде остати, или ће ме у Анадол отерати, зато ево ти ових хиљаду мендухија (турски

⁴⁹⁾ Тако га је та породица називала по брату му калуђеру Аксентију.

златан новац од 5½ динара) те са њиме ради, па ако умрем или погинем, пошаљи их мојој кући; а ако се ослободим, да ми их натраг вратиш.”

И покојног Симу заиста је срећа послужила, те он за годину дана са тим и другим парама заради бруто хиљаду „мендухија”. У том Куртиш-ага добије помиловање, и Сима му аманет врати са једним знатним бакшишем у знак пријатељства. Захвална Симиња душа то добро није никада заборављала, него, у колико је материјално више јачао, у толико је више дарова слао, или сам доносио Куртиш-агиним потомцима.

Не много после тога он се састане у Цариграду са својим земљаком Димишем, те се уортачи са њим и са једним Грком, Анастасом. По том дође му јединац његов, Манојло. Њега он даде у грчку школу. Сам жељан просвете, није ништа пожалио само да свога сина васпита. Син му је говорио и писао руски, француски, грчки и турски.

Симиња врлина — тежња за просветом истиче се код њега још из ране младости, што је била врло велика реткост код необразованих људи, особито онога доба у Турској. Та његова тежња и жеља најбоље се огледа у његовим писмима, писаним његовим пријатељима и друговима у Призрену, а доцније већ и у његовим делима.

Његова дела посвећена просвети своје браће свакоме су позната. Али не могу пропустити а да бар и ово његово писмо, из ранијег времена, не изнесем овде у целини. А из њега ће се најјасније моћи видети његово родољубље од како је почео самостално судити и размишљати; видеће се како је и из далека са својом браћом суграђанима делио тугу што их владике Фанариоти даде и гњаве.

Ево тога писма. Оно од речи до речи гласи овако:

Цариград, октоврија 10, 1849 год.

„Господину Сими Михаиловићу — Призрен.

Љубезни брате Симо, ваше писмо од септембра 29 примио сам, из којег сам видео да сте дјела народска свршиле, које сте извадиле тога зулумџара⁵⁰⁾, јарам нашим браћама скинао се. Велика радост била ми је кат сам прочитао ваше писмо и видео сам тога крвопију и мучитеља и противника славјанскога да сте сурдисале (прогнали). Бог ти срећу дао! Но, брате Симо, и от овога чувајте се. Пошто је био толико време овај нов владика у Св. Гори, пропитај да неје некој лош, чинија (чинио) зулум, па су га сурдисале (прогнали), за тој треба да се чувате и све сас политику. А може дати Бог да буде добар. Него, брате, да гледаш да доведеш неколицину у ред. От прве да доведете от реда, от прве који су, извади ги глупос из главе, те поради за јенога (једнога) учитеља из Србије да предава граматике српске и даље. Све свет прогледа сас ученије, а наше отечество слепо остаде, те не (нас) јашев грчке владике и играв се сас нама како сас мечке; не само с нама него и (с) наше жене. Улаза како му је воља, а наша браћа не верував. но толика је воља што му иде владика у кућу. По некому иде жена код владике; тој му је слава. А два у јено (једно) никаде нису, јен (један) за другога лоше говорили; јен сас другога љубав нема, јен другога оставља у кал. Зашто је тако? Зашто неје у сагласије? Зашто немамо ученије? Зашто смо прости? За тој, брате Симо, постарај се првима

⁵⁰⁾ Митрополита Грка Игњатија.

који су барем, а који иду Београд и који разумеџ. Чколу имамо, а што учи? Чесловац и псалтир! Неје тој ученије! Камо граматика, историја?

Јено писмо да проучи не зна. Зашто тако слепо да будемо, да не јашев зулумћари? Зашто немамо човека да пише јено писмо? Па нема човек ни уста да говори по реду кат нема науке. — Ви тој сами знате, него ја ће ви пишем и јено писмо сви по реду, да читате. Који су верни на јено 10 или 15 душе писаћу од моје стране народу. Сви читајте га. Тема, (онима) који су верни, сабери ги тајно и читај ги. (Бојао се владике Грка).

Питате ме за К. М. (Кнеза Милоша?) Он је у Влашко; живи на своја добра, дозволија (дозволио) му Чича (разуме, ваљда Руског цара). Но ја ви пишем немојте до лета ићи никуда. Да ме чекаш на лето у Призрен у чиме Божје, ја ћу те узети на мом трошку от Призрен преко Цариград у Одесу, испратићу те за три дана код њега (ваљда код Кнеза Милоша). Буди миран, Бог је јак, само за сад гледај у реду тури што ти пишем Ја одамно започеја би се за отечество, него гледаја сам док с'м турија моју трговину у реду. Сада, слава Богу, како најбоље. Ја би се одамно старао, него знате како сам пострадао.

Учини се мукајет, де се потроши за митрополита 17 иљаде гроша⁵¹⁾, нека покаже фатуру кој трошија црквене паре. На три месеца (јер није било поште) по јено писмо пиши ми преко Г. Х. Трајковића у Скопље, и ја ћу ви писати преко њега друго. Остављајући ве, љубезно поздравља како вас, тако и све пријатеље, кој пођ пита, остајући ваш брат

Преласком 1850 год. са својом радњом у Одесу, Сима је дошао у додир са просвећенијим људима. Ту је видео како се ради на просвети и на буђењу националне свести. Ту је нашао и Бугарски Комитет, у који је и он ишао, докле није уведио планове шовинистичке тежње и намере, те се са одбором и завадио, када овај хтеде да побугари А. Петковића, родом из Велеса, доцнијег руског консула. А како се Петковић Бугарином осећао, нека сведочи ово његово писмо, које је Сими послао:

С. Петербургъ, 28 марта 1865.

„Драгій ми Г-не Симо!

Примио сам Ваше почитаемо писмо отъ 17 овогъ месеца и врло Вама благодаримъ за она известія коя сте ми у ономъ саобщили, тичућа се до положения народа у Старой Србији, како у моралномъ тако и у материалномъ отношењима.

Писмо Ваше до Г. Гилферднига несамъ му предао, ербо несугли овамо путири⁵²⁾ о коима Ви мени пишете да сте ми испратили да нѣму предамъ. Свакако будите уверени да ћу их предати чим стигну.

Што се тиче Консуластва у Призрену не могу Вама определно казати, кад и кога ће ду испратити на ово мѣсто за сада г. Сученковъ надзирава, колико се може, овај край.

Рад сам Вама јавити, да сам ови дана добио одъ црногорског књаза Николе, а такође и нѣком од мои другара по служби — крст, за „независност Црне Горе“.

Овој орденъ, како и сами можете разумети, я врло много цѣним, еръ ми он у очи напoминѣ славному Илирину, мајку нашегъ юначког

⁵¹⁾ Да би отерали Игњатија.

⁵²⁾ Дрвени путири покупљени по нашим црквама и послати у Русију за металне.

народа, кои се већ толико стотине године мучи противу Турака за милу слободу и овим подржава надежду и у прочиєх стенихъ јоше под турско иго Славени на будуће ослобођењѣ.

Поздрављамъ Вас, драгй ми г. Сима, с наступајаћим празникомъ свѣтога Христовогъ Ускреснја а молимъ незаборављайте

Искрено лобећега и уважаваоћега

Вашъ остано пријатељ

А. Петковићъ, с. р.“

Да би на делу показао оно што је својим суграђанима препоручивао и на што их је упућивао, Сима пошље 1855 год. први прилог за зидање нове цркве у Призрену у суми од 100 турских лира. Год. 1857 већ је заузимањем његовог претходника Диммиша, био дошао учитељ, Н. Мусулин, а он пошље 70 црквених застава за призренске и околне цркве, а 1857 год. два звона манастиру Св. Марка, његовом омиљеном месту, код Призрена. За тим је о његовом трошку звонара подигнута, а доцније је за овај манастир и нешто земље купио.

Али је на потпомагању просвете почео радити још јаче тек пошто се преселио у Кијев. Тада је откупио још једну фабрику у Курску и њоме је управљао син му Манојло.

Његов стан у Кијеву био је зборно место, где су се скупљали како сви студенти из Србије, тако и они који су се, случајно, онде налазили. То би најбоље знали ондашњи студенти из Србије, који су заузимали велике положаје у Србији. Они ће знати колико је Симинова рука била издашна, било према њима, било према другим Србима и колико је добра он учинио. Нема сумње да су и они сами бодрили и упућивали Симу на даљи рад, који је сав намењен просвети.

Сима је 1862 год. наредио да се купи једна кућа у близини његове куће у Призрену, за коју је затим, послао 320 турских лира. Ту је била доцније смештена основна школа.

После тридесет година његовог бављења у туђини, кренуо се Сима 1864 год. и дошао у Призрен, понев са собом многе дарове школама, црквама, манастирима, митропољиту Мелетију и виђенијим Турцима, неколицини његових познаника и пријатеља. Није било ни једне православне куће у Призрену, а тако исто и у околини, која није бар по једну икону добила, и то свака кућа онога свеца, којег слави. Тиме је хтео ваљда својим земљацима показати, још какве је важности била и остаје за Србина слава. Само се пак по себи разуме, да су га и његови суграђани и цела околина срдечно дочекали, свуда најодушевљеније предусретали, и свако му уважање и поштовање указивали. А како и да не би, кад је издашна Симинова рука многу сиропињску сузу том приликом утрла и многе ране залечила.

После кратког бављења у Призрену, и пошто је обишао оближње манастире, Сима се кренуо у Русију преко Београда. Ту је израдио, те је за учитеља дошао у Призрен Милан Новичић, потоњи вице-консул, а Илија Спасојевић, за Ораховац, село недалеко од Призрена.

Таком паћенику родољубу бејаше суђено, сред највећег задовољства, стеченог после великих мука и напора, да попије најгорчију чашу у свом животу, — да изгуби свога јединца — сина Манојла. То бејаше ноћу између 12 и 13 октобра 1865 године у Кијеву. А Сима, не надајући се таквом удару, и бојећи се да му јединац Манојло, у руско море, као

многа наша браћа, не потоне, мислио је да га Српкињом ожени, те му је и заручницу Српкињу нашао, пок. Катарину Миловук, бив. управитељицу Више девојачке школе у Београду.

Његовом смрћу, Симица се породица по мушкој лози угасила.

Такав тежак удар, нема сумње, јако је потресао душу нашега добротвора и, у колико је утицао на то, да напусти своју трговину, у толико га је изазвао да сву своју пажњу обрати на помагање просвете. За то је пок. Сима од тога дана свој капитал почео повлачити, докле напоследку, није сасвим трговину напустио.

Године 1866 месеца јула, он посла о свом трошку за учитеља у Призрен Илију Н. Ставрића (са платом од 300 рубаља годишње) који бејаше свршио духовну академију у Кијеву. По њему бејаше послао и повише црквених утвари за покој душе јединца му Манојла и 250 наполеона за исплату куће, која је непосредно до његове била. Илија Н. Ставрић је доцније био управитељ Призренске богословије.

Године 1869 Сима дође по други пут у Призрен с намером да отпочне спремати претходне потребе за отварање Богословије, а на првом месту потребну зграду. За ту потребу он купи још пет кућа у вредности од 700 наполеона, затим у договору са српском опшгином, састави одбор, коме остави у задатак, да набави потребан материјал, предавши му за то хиљаду наполеона. Осим тога, том приликом, изабра петорицу ђака и посла у Београд на васпитање. То су били: писац ових врста, Ђорђе Ст. Камперелић, окружни прота, Јован Деспотовић, Тома Поповић и Арсеније Шијаковић. Тома је умро 1872 а Јован 1873 године као ђаци.

Именовани су, истина, имали државно благодејање, али је ипак Сима потрошио на њих око 500 дуката. Те године Сима оде последњи пут у Русију у Кијев и Петроград и целу зиму тамо проведе. Циљ му је био да сву своју имовину пренесе у Београд, што је и учинио.

Тада, 12 октобра, био је изабран за члана Словенског благотворителног комитета.

Лети, исте године, вратио се опет у Призрен.

Године 1871 пошто су биле порушене све куће, осим једне, коју је купио, па и његова у којој се родио, поставио је темељ новој згради за Богословију све од самога тврдога материјала. Жеља му је била да Богословија буде бар онде где је први пут свет угледао, па је тако и учинио, пошто и месне прилике нису допуштале, да буде на бољем месту — у турском крају вароши, а у српском крају није могао наћи згоднијег места. Кад је 10 августа 1872 године књаз Милан постао пунолетан, тада је и покојни Сима био почастован позивом на ту народну свечаност, и он је отишао, па се опет у Призрен вратио.

Од месеца октобра, 1872 године Сима је провео у Призрену, и у омиљеном му манастиру Св. Марка, а 1874 по савету руског консула, због ондашњих политичких прилика, оде у Београд где је до 8 септембра 1881 године провео у кући свога пријатеља П. Срећковића, професора Велике школе.

Дуго бављење изван постojбине већ му бејаше додијало те са нестрпљењем очекиваше да у Призрену настану редовне прилике (јер после ратова, у Призрену бејаше овладао Албанска лига, а царске власти бејашу прогнане), те да се тамо врати. Жеља га је вукла да у месту

свога рођења умре, а године његове старисти већ су му напомињале, да тај дан није далеко и ако је био потпуно здрав.

Очекујући сваки дан, када би се за Призрен могао кренути, он 29 октобра 1880 године написа своје завештање, у коме **све своје покретно и непокретно имање намени на просветне циљеве своје браће у Старој Србији.**

А то имање, које се налази у Београду на Теразијама и у Бранковој улици износи сада 12,553.200 динара; у Државној народној банци 397.347 динара и у хартијама од вредности 10,751.500 динара.

Главније тачке његова завештања су ове:

1) „Сви издаци имају се трошити према одређеној цели: на васпитање младића из Старе Србије који се буду васпитавали у Београду, или на страни у вишим заводима, или на издржавање Призренске богословије како према времену и потреби, старатељи моје масе за нужно и целисходно нађу.

2) „Кућа у Призрену, у којој је сада Богословија, да остане на вечита времена кућом православне српске богословије призренске у којој ће се учити и за духовна звања спремати синови моје отаџбине — Старе Србије.

3) „Старатељство у лицу Митрополита Србије и два београдска грађанина као помоћна стараоца да остане на будућа времена стално. И кад које од ова два последња лица умре, или ма из којих узрока из управе моје масе иступи, има се попунити другим лицем.”

Пошто је написао завештање, Сима се хтео одмах кренути за Призрен, али анархично стање које је под Албанском лигом владало у Призрену, стало је томе на пут. Зато је Сима морао очекивати још целу годину, те се могао кренути за Призрен тек 8/21 септембра 1881 год. и стигао 16 истог месеца, дочекан, као и вазда, весело од све своје браће у Призрену.

Сима бејаше веома весело и задовољан што му се и та жеља испунила, али му бејаше зар суђено да му и последњи дани загорчају. На име, 30 јануара 1882 год. власт претресе стан Ђорђа Ст. Камперелића, који у Богословији становаше; покупи све протоколе и новац, па и Ђорђа одведе и затвори. Он слушаше и даље немиле гласове, како се у многим нашим местима наши највиђенији (трговци, цопови и учитељи) хапсише све као политички кривци.

Као свагда, тако и те године, Сима је прву недељу Великог поста постио и отишао у цркву да се причести. То бејаше 10 фебруара. У цркви је отстојао целу литургију и причестио се. Али, како бејаше доста хладно а он стајао према једном прозору, то му је сва лева страна била изложена промаји. После литургије свратио је своме пријатељу, покојном Јastreбову на чај. У разговору са њим, на један пут је осетио да му је лева рука клонула, па покуша да устане, али га већ и лева нога бејаше издала — капља га је ударила.

Игуманова однесмо на носилама у његов стан и положисмо у кревет, са којег више није ни устао.

Пок. Сима, по уверавању турског војног лекара, који га је лечио, добио је и запаљење плућа. И тако, након четрнаест дана тешке болести, између 23—24 фебруара по старом календару, у 9 сати у вече, испустио је своју родољубиву душу у 79 години свога живота 1882 године.

26 фебруара био је свечан спровод, какав разуме се, у Призрену није нико запамтио. Срби су своје радње позатварали, и све што је за Симу и његово име чуло, дигло се да му последњу почаст укаже; па и из околних села дошао је силан свет да при погребу присуствује.

Покојник је још за живота себи спремио био гробницу у манастиру Св. Марка, где је и кости свога брата Аксентија и других својих положио.

Мртвог покојника од села Корише до манастира Св. Марка за читав сахат уз брдо, и по најгорем путу, његови поштоваоци, сељаци и варошани, изнели су на рукама и до гробнице.

На гробу опростио се са великим покојником, особитим добротвором писац ових врста, изневши укратко добротворства учињена своје народу и појединцима. Жалосно је било гледати сељаке, измучену рају, особито из села Корише и Љубижде, близу Призрена, како су порке сузе лили.

Пред сами мрак његови посмртни остаци спуштени су у гроб, да онде, у манастирској тишини, вечити санак бораве, онде где је своје детињство провео а где је сматрао за задовољство да живи.

На гробу тога великог добротвора је врло скроман споменик, који су оближњи Арнаути Кобашани поништили за време бугарске окупације. Али је српство, поред вечитог споменика — Призренске богословије — дало и видљиви знак своје захвалности — подигло му споменик у Призрену какав он потпуно заслужује.

Покојни Сима бејаше средњег стаса, врло правилно развијених, округлих образа, дугих чистих бркова као бела свила, а увек бео и румен, хода усправљеног као у каквог младића. У таквом стању велика је реткост видети старца у 80-тој години.

Као човек покојни Сима је био узор поштења. Задану реч јако је ценио и свагда одржао. Отуда је као трговац велико уважење имао у Русији, што сведоче његова званична документа. У Русији је био трговац II класе.

У раније време учињено му добро исплаћивао је врло скупо. Тако, када му је Манојло остао био на рукама породице Ивана Вукића у Призрену, па доцније ова јако осиромашила, пок. Сима ју је увек материјално потпомагао. Само једноме од њих, Васи Вукићу, дао је једном 150 дуката за удају његове кћери, а слободно се сме рећи да је тој породици дао до 1.000 дуката! Особито је био осетљив према сиротињи, јер који год му се сиромашак био обратио, Сима га је обдарио. Све је то више одговарало његовој племенитој души, него његовом материјалном стању, кад се узме у обзир колико је он још и на друге просветне циљеве трошио. Колико му је сиротиња на срцу лежала, разумевајући под њом и сиромашне ђаке, који би се имали о његовом трошку учити, најјасније се види из овога:

Покојник је према своје имању скромно живео, па ипак више пута би узвикнуо: „Еј, Симо, Симо, докле ћеш да живиш и да једеш сиротињску нафаку!”

Какав је био као хришћанин, најбоље се види из његових дарова црквама и манастирима, које сам напред навео. Он је врло добро знао важност цркве православне вере, јер је од свога брата и мајке имао прилике слушати, што се догодило са његовим претцима, бар после укинућа

наше патријаршије, кад је нестало свештеника и цркви. Зато је много помагао да се подижу и цркве.

Тако, кад бејаше Гњиланска општина клонула у трошковима око зидања своје цркве и није имала чиме да је доврши, покојни Сима јој је дао на отплату 400 дуката. А кад му је последња отплата донета, он је не прими, и ако је износила око 80 дуката.

Када се у Призрену 1880 установи Друштво Св. Саве са циљем да потпомогне довршењу нове цркве Св. Ђорђа, и када црква буде у стању платити, онда би то друштво имало наменити ту суму на зидање школске зграде — тада му Сима пошље из Београда тридесет наполеона.

Али, када се узме у обзир што је Панта Срећковић, професор из Београда, пишући о Сими и његовим добрим делима у првој књизи „Братства“ Др. Св. Саве каже да се код њега „налази око 1.000 докумената о његовим издацима на добротворне циљеве“ онда сви наведени издаци су врло мали. У толико је већа штета, што је Срећковић обећао, да ће и сâм писати о Сими, па то није учинио, онда излази да су сви ти документи пропали.

Покојни Сима је своју православну веру ценио више но свој живот. Тако, када бејаше у својој младости те се неки Турчин у Призрену усудио Сими опсовати веру и крст, Сима га је једнога јутра дочекао на Бистрици, убио и бацио у Бистрицу.

Као Србин пок. Сима је живео само за српство. То сведоче његова дела, која су ишла и која ће ићи вечито у прилог његове браће, као Срба. За добро и напредак српства он се залагао свом имовином и душом својом, бранећи га и од насртаја Грка и Бугара.

Када бејашу 1870 године Цинцари у Призрену наумили да униште нашу старину, цркву Св. Спаса а нову да подигну, пок. Сима био је душа те борбе, да Цинцари своје циљеве не постигну. Парница је трајала пет година од 1869—1874 год. и покојног Симу скупо стало као и општину.

Сви ратови од 1876—78 затекли су пок. Симу у Београду. Он је био и члан Црвеног крста, али је осим тога дао прилог који је одговарао његовој племенитој души.

Кад се у Призрену бавио, он је својим ауторитетом настојао да се укину туђи обичаји, које су особито грчке владике увеле.

Пок. Сима био је почасни члан Српског ученог друштва.

За заслуге стечене својим делима за српство и православље, пок. Сима је био одликован од стране руског императора Александра II почасним грађанством престолног града Русије — Петрограда; Краљ Милан одликовао га је Таковским крстом III степена, а Књаз Никола Даниловићим орденом петог степена.

ХАЦИ СПАСА Х. ЛАЗИЋ — ЧЕМЕРИКИЋ

Х. Спаса рођен је у Призрену око 1805 год. од оца Лазе и мајке Неде, која је била из села Брода у Гори у Призренском округу, а кћи некога Тодор-Ђеџаје, јер је у то време био у селу Броду православних Срба.

Као син сиромашних родитеља Х. Спаса је служио у трговини код браће Гудића ондашњих чувених трговаца у Призрену. Када је, слу-

жећи, до некога малог капитала дошао, он је отворио бакалску радњу, и нешто зарадом, нешто штедњом, дошао је до приличнога капитала, који се особито у то време у Призрену и, великим рачунао.

Године 1833 оженио се са Јаном, ћерком Деспота Симића из Призрена, са којом је све до своје смрти у највећој слози и љубави живео. У тој међусобној слози они су налазили утехе што нису имали порода, а да би још веће утехе и дело учинили, они су узели под своје једно женско сироче, одгајили га и удомили (удали).

Осим тога, пок. Х. Спаса помагао је свога братучеда а старој сиротној сестри својој купио кућу, у којој би своје дане провести могла и својим унуцима од сина јој оставити.

Као побожан хришћанин, он је са својом женом отишао у Јерусалим на поклоњење Св. Гробу и повео свога оца Лазу, да му се као добар син, и тиме одужи и његовој побожној жељи одазове.

Пок. Х. Спаса иначе веома је скромно живео. Тако скрјоман живот његовим суграђанима био је загоистан, а он је отуда потицао, што Х. Спаса порода није имао, те се није ни имао чијој потпори у старости надати, а особито ако би своју добру жену након себе оставио. У скромном животу његову нико није могао прозрети и врло племениту намеру, којом је изненадио своје суграђане.

24 јуна 1875 год. он сакупи у својој кући виђеније Србе у Призрену и пред њима изјави, да је рад све своје покретно и непокретно имање завештати на просветне циљеве својих суграђана, браће Срба. Његова добра супруга пок. Х. Јана, која би после његове смрти, по земаљским турским законима имала наследити четвртину тога његова имања, зато што порода нису имали, ту његову жељу оберучке прихвати. У том смислу обоје и написаше и завештање, и дадоше на чување пок. Васиљу Г. Јанићевићу, који пропаде код њега за време ратова 1876—1878 године.

У то време пок. Х. Спаса, због изнемоглости, бејаше већ своју мануфактурну радњу напустио и предао једном трговцу на отплату у суми од 200 турских лира. Али је он имао још у готовом новцу, што је за своје издржавање био задржао и да још једну зграду уза своју кућу подигне. Жеља му је била, да у његовој кући буде женска основна школа, а у другој згради, коју је мислио подићи, стан за учитељицу.

Од 200 турских лира, уложених у капитал, половину је наменио за издржавање своје жене а да до своје смрти у кући живи и приходом се користи. Осталих 100 лира да се капиталишу, поред онога што је још намеран био дати, те да се бар једна учитељица од прихода може плаћати. Наравно да је и оних 100 лира, остављених његовој жени, имало томе капиталу припасти.

Ратна времена, која одмах за тим насташе, задржаше пок. Х. Спасу, да своју намеру оствари — да зграду подигне, а жеља да што више остави за постигнуће циља, коме је своје имање наменио, нагна га, онако старог, да још штогод заради.

Године 1875 месеца августа пође у Липљан на позив свога зета (за ким му је поћерка била) да тамо даске закупи. Као што се доцније могло потпуно видети, он је за ту своју сврху, без мало, сву своју готовину понео, али након неколико дана, пок. Х. Спаса врати се отуда душевно потресен, јер му је тамо, на неки начин, нестало пара што је собом понео.

Горко жалећи што је до тога дошло, да се његова племенита намера не оствари, како је желео, и иначе стар и изнемогао, он се после неког времена разболи, и 28 новембра 1879 године умре.

У току 15 година од смрти пок. Хаџи Спасе пок. Х. Јана прилично се све до своје смрти пропатила, и онда је Призренска општина све могуће чинила, да јој живот олакша, утрошивши и оно 40 лира за њено издржавање. У том стању она се преставила 22 марта 1894 год.

Као да се невидљива рука била окомила на племениту намеру покојника, те се готово ни једна њихова жеља није остварила. Узрок су биле томе и тадашње месне прилике, због којих се није могла у њиховој кући ни мушка, а камо ли женска школа сместити. Да би се пак до потребне зграде што пре дошло, нашло се за умесно да се кућа прода и добивени новац на прилог даде, и чим буду месне прилике одговарале, да се у њиховој кући доцније могне женска школа сместити, да се она откупи.

Али ту кућу купи бивши трговац у Призрену Крста Лазић у времену када се тамо још није могла отворити школа. А прека потреба захтеваше, да се купи друга кућа у српском крају, за Женску радничку школу, те се купи кућа Гудића и дућан о трошку поменуто масе у садашњој улици Димишевој број 15.

У тој кући радила је Женска радничка школа неколико година, па је прешла у другу кућу, због тога што већ бејаше склона паду.

Када се образовало Женско друштво „Српкиња“ 1908 године, оно прими старање за одржање радничке школе, па доцније, 1926 године, оно купи кућу.

Старалац масе, Андреја Р. Чивтелић издавао је тај дућан па и кућу под најам. Тако се дошло до суме од 50.000 динара, те се кућа и дућан реновирани.

Сем тога остало је у готовом (1929 год.) 110,93 дин.

ВАНКА (ЈОВАНКА) ГУДИЋКА

И ова племенита душа рођена је у Призрену од веома сиромашних родитеља: оца Јанчета и мајке Јевре 1844 године. Као сироче остане без оца, те ју је мати одгајила.

Пок. Ванка била је позната лепотица у Призрену и пуна поштења, те је задобила срце сина врло отмене и онда богате трговачке куће у Призрену, Хаџи Стефана Гудића, који се с њом оженио 1860 год.

Али тим младим душама не бејаше суђено дуго живети заједно. Кућа Гудићева поче нагло материјално опадати и Хаџи Стефан, поред свих недаћа, одаде се неуредном животу. Пиће га доведе до постеље, и после дугог и тешког боловања умре 1871 године.

Хаџи Стефан и Ванка имали су три женска детета, од којих само једно оста у животу, а два умреше још за живота њихових родитеља.

После смрти Хаџи Стефана остало бејаше прилично непокретног имања, којим управљаше сама Ванка, те од тога прихода издржаваше себе и своју ћерчицу Санду. Али, жалост за покојним јој мужем јако утицаше на њен нежан организам, па у чами, доби и љуту бољку, која је многи млади живот у Призрену сатрла — туберкулозу.

Увиђајући да јој нема лека и угледајући се на свога пок. свекра Х. Тому који је обновио старинску цркву у селу Муштушту, Ванка се реши да од заосталог имања помогне школи делом што јој је припадао. На самртничкој постељи 7 јула 1876 године она завешта тај део женској школи у Призрену, а део који јој је припадао од умрле јој једне ћерчице, остави својој ћерци Санди.

За извршиоце своје племените намере, и стараоца своје ћерке, она умоли Леку Стефановића — Дишљенка, Косту Гудића и др. Зарију Парлића. Овоме повери и свој тестаменат на чување.

Након неколико дана за тим, 7 јула, почину Ванка са утехом да је једно богоугодно дело учинила.

Али, као што су племените жеље многих других, остале неостварене, тако би и са завештањем добре покојнице. Најпре ратне страхоте, а доцније немарност њених стараоца, а особито др. Парлића, који тестаменат тајаше — одуговлачише ствар, те имање оста неодељено. Кад је већ Зарија пред своју смрт тестаменат општини предао, онда је као највећи противник његова остварења изишао зет пок. Ванке. Као да му је то мало било што је толико година то имање уживао, он не хтеде допустити, ни под коју цену, да се жеље покојничине у дела приведу, и ако га је општина неколико пута позивала и молила да тај грех не чини. Зато га је све грађанство јако осуђивало.

Слава племенитој души пок. Ванке!

МЛАДЕН Ј. УГАРЕВИЋ

Пок. Младен родио се у Призрену 7 марта 1864 год. од оца Јевте и мајке Ане из породице Станимировића. По свршетку четири разреда основне школе ступио је у трговину код свога оца. Као бистар и вредан младић, био је своме оцу „десна рука“, те је, особито после смрти старијег му брата Ристе, предузео сву трговину у своје руке.

Противно нарави свог пок. оца, који је врло скромно живео, Младен је био врло меке руке и издашне. При свем том отац га је врло волео због његове добре и веселе нарави. Ту своју љубав он је према пок. Младену посведочио и тиме, што му је у тестаменту нешто више од свога имања завештао, но двојици својих старијих синова, Ристи и Илији.

Године 1886 Младен се ожени Заном, ћерком Косте Дејановића из Призрена, са којом је у највећој слози и љубави живео. Али им није било суђено да дуго живе. Младен бејаше врло слабог телесног састава, а тако исто и жена му. Поред сваког благовања у животу, обоје је морила туга, што не имаћаху порода, а то је на њихово, и иначе слабо здравље, јако утицало. Поред тога њих задеси и један јак ударац, који још већма њихову телесну снагу орони, а особито Младена.

Једне вечери, старији му брат, пок. Риста, завади се са њим, те у љутини потегне нож и на неколико га места прободде. Од тих рана Младен се једва спасе, али у десну руку оста сакат.

За време његова боловања од тих рана, жена му, и онако слаба, никако се од њега није растављала, тешећи га и својски негујући.

Тешки болови од тих рана и подоста истекла крв из њега, још већма су оронили његово слабо здравље а доста га и материјалних жртава стало, док се, тобож, некако излечио.

Пок. Младен продужио је био своју трговачку радњу, али је, у исто време, у њему тињала неизлечива болест — јектика. Кад га је она почела све већма савлађивати — онда је почео размишљати како би и у чему својој браћи Србима, суграђанима, могао помоћи својим имањем, које му је после оноликих трошкова и дангубе заостало било. И погодио је највећу потребу, коју треба што пре подмирити.

Младен Ј. Угаревић -- Призренац
добротвор својих суграђана -- Срба

Није давно било, када је он био ђачић основне школе и учио се у старим и веома трошним зградама, а знао је и то: да његови суграђани — Срби — неће још задуго бити у стању подићи нове школске зграде, докле леже под теретом дуга, у који су запали, док су своју величанствену цркву довршили.

За то Младен завешта за зидање школске зграде свој дућан, који се налази у главној чаршији у Призрену и своју кућу, свега у вредности 300 турских златних лира (6.600 динара) с тим, да му у кући живи

његова добра супруга, докле је жива. После његове смрти да се дућан прода и та сума капиталише, а после смрти његове жене, да се и кућа и намештај прода, па тој суми придода, и, када се буде саставила сума од хиљаду сто тур. лира, да се једна зграда за основну школу подигне.

Том приликом није заборавио ни своју мајку, брата, сестру и братучеда, те је и њима понешто завештао.

Све је то Младен учинио договорно са својом супругом Заном, са њеним пристанком. А колико је она то истински прихватила, најбољи је доказ тај, што је и она пред своју смрт, као и супруг јој, поступила.

Када је Младен својим завештањем то богоугодно и по просвету његове браће корисно дело извршио, био је на самртној постељи. Ко је имао прилике видети Младена у те дане, морао се дивити његовом душевном задовољству, које је проистицало из његова племенитог дела. Њиме је он своју тешку бољку олакшавао и на лицу му се огледаше веселост, у колико се она у таким тренуцима, може замислити, те мирно и спокојно очекиваше последње тренутке свога млађаног живота, докле анђе смрти не узме његову родољубиву душу. По би 12/25 новембра 1893 године.

Пок. Младен бејаше благе и веселе нарави, те је свакога привлачио. За то га је све грађанство јако волело.

Православна српска општина у Призрену, из захвалности према пок. Младену, као добротвору њенога подмлатка, сахранила га је на најсвечанији начин у црквеној порти, за олтаром старе цркве Св. Ђорђа, и скроман му споменик подигла.

Слава племенитој и родољубивој души Младена Ј. Угаревића!

Завештање (тестамент)

Во имја оца и сина и свјатаго Духа Амин!

Увиђајући од више времена да сам слабога здравља и имајући у виду да сам, као и сви људи, и смрти подлежан, рад сам да за свога живота и при чистој свести учиним распоред са својим имањем тим пре, што је милостивом Богу угодно било да и без порода — својих правих наследника, останем.

Мисао о томе, што сам без порода остао, навела ме је да имам у виду бар децу мојих драгих суграђана, овдашњих православних Срба, те да овим својим завештањем покажем према њима и њиховом наплетку своју љубав, не заборављајући ни моје рођаке, у колико ми моје материјално стање допушта.

Моје је имање ово:

1. Једна кућа овде у Бриндином сокаку између кућа Јефте Мише, мумџије и куће Стојачке Јована Угаревића;

2. Сво кућевно посуђе и намештај, који се у мојој кући налази;

3. Један дућан овде у чаршији Арасти између дућана г. г. Васиља Г. Јанићевића и Антона Луке;

4. Капитал, који се у истом дућану налази заједно са вересијом по мојим тевтерима.

Када буде премилостивом Богу угодно, да ме са овога света позове, желим да ме моји рођаци и пријатељи пристојно сахране, а после тога да се са мојим именованим имањем поступи овако:

1. Мој именовани дућан, а тако исто и моју кућу за овдашњу православно-српску основну школу под овим условима остављам:

а) Дућан да се не може никако продати за три године, рачунајући од дана моје смрти;

б) За то време што буде ћирија од дућана, да се издаје једна четвртина мојој матери Анчету за њено издржавање, поред онога што јој је мој покојни отац оставио, а три четвртине мојој жени Зани, ако се у течају реченога времена не уда;

в) Ако татори моје масе, које у овом тестаменту имењујем, буду за сходно нашли, да дућан после реченога рока продају и новац на приплод даду, онда да се од тога прихода издаје мојој матери по пет стотина гроша годишње за њенога живота, а мојој жени по хиљаду и пет стотина гроша годишње до њене удаје или смрти;

г) Мојој жени дајем право, да живи у мојој кући све до своје смрти, па макар се и удала. Њој остављам у дужност, да кућу чисто и уредно држи и да се о њеном одржању стара. После њене смрти има се продати и новац положити у мој фонд, који ће моје име носити;

2. Сав кућни намештај и посуђе остављам мојој жени Зани, осим дуварног сата и ормана, које ће имати да преда овд. основној школи српској најдаље на годину дана после моје смрти;

3. Поред капитала, који се у мом дућану налази, ја имам и доста дуга. Ако ја не будем доживео, да мој дуг одужим, онда препоручујем таторима моје масе, да они то учине на рачун мога реченог капитала. Пошто мој дуг одуже, онда ће од остатка дати моме брату Илији и мојој сестри Мари по хиљаду гроша. Ако и после тога буде остатак, онда ће то татори моје масе узети и са њим руковати.

Докле мој фонд не буде саставио суму од 1.100 турских лира, узимајући у обзир кад би се дућан и кућа продали, не сме се ни на што друго трошити, осим што ће се мојој жени и матери за њихово издржавање издавати. Кад мој фонд буде речену суму достигао, и ако буде потреба захтевала да се једна школска зграда подигне, онда нека се то учини, али тако, да се мојој жени и матери, ако буду живе, ипак издаје речена сума годишње. У противном случају нека се и даје мој фонд капиталише и тек онда зграда за основну школу подигне, кад ће бити у стању мој фонд са остатком да подмирује издатке мојој жени и матери. Осим тога, после зидања зграда да се задржи сто турских лира, те да се од прихода тих пара одржава школска зграда, моја задужбина.

За таторе моје масе (фонда) постављам г. г. Косту Илића, овд. протојереја, Тому Ст. Чемериќића и Гаврила А. Х. Томића. Они ће мојом масом руководити, старајући се увек да у свему тачно по овом мом завештању поступе. О своме раду подносиће овд. Православно-српској општини тачан рачун у почетку сваке године.

У случају смрти којег од г. г. татора моје масе, општина ће из своје средине друге на њихово место именовати.

Ово је моја последња и неизнунена жеља и воља, која је у овом мом завештању изложена и коју ја својим потписом и печатом пред умовеним и потписаним сведоцима тврдим.

Завешталац,

Младен Ј. Угаревић, с. р., трговац.”

Потписане позвао је данас г. Младен Ј. Угаревић, овд. трговац и замолио да се као сведоци на овај његов тестамент потпишемо.

Сведоци: Зака Х. Јаќић, „аза” (махалски кмет) Х. Петар Сп. Мирчетовић, „аза” Крста В. Патрногић, Глигорије Х. Јаќић, П. Костић, на-

ставник Богословије, Апостол Филиповић, наставник Богословије, протојереј Коста Илић, мивтар (који купи порезу у дотичној махали) Спира Стојановић.

Призрен, 15 августа 1893 год.

Ни добра супруга Младенова не моглае дуго после њега живети. Клица неизлечиве болести, јектике, одавно је и у њој тињала, а горка жалост за њеним добрим и племенитим супругом још је већма њену болест развила, и — она паде у постељу.

Угледајући се на свога мужа она је сав кућевни намештај и посуђе истом циљу наменила, којем и пок. Младен.

Умрла је након две године после његове смрти, 23 новембра 1895.

АРСА ЖИВКОВИЋ — АЉУШ

Арса Живковић такође је рођен у Призрену око 1814 год. Мајка му се звала Стојанка, а отац Живко.

Арсини родитељи били су веома сиротнога стања, те је пок. Арса, тек што је врло мало научио читати и по нешто писати, ступио као дечко у трговину за шегрта, а доцније, као калфа код поменуте браће Гудића. Том својом зарадом као добар син, олакшавао је, колико је могао, тешко стање својих родитеља, оптерећених и осталом ситном децом, која су већином помрла, а остале му само две сестре.

Око 1846 године пок. Арса напусти Призрен и оде у Београд, да онде своју срећу окуша. Али након кратког времена, он се разболи и би принуђен да се врати натраг својој кући.

Дошавши у Призрен, пок. Арса опет је као калфа ступио у трговину, и пошто је након неколико година коју парицу саставио, отворио је самосталну бакалско-пиљарску радњу. За тим се уортачио са једним католиком, неким Нуом, и почео водити трговину са сланом рибом а особито са зејтином. Тако је трајало све до 1878 год., јер му те године погину ортак. Од тога времена, пок. Арса је напустио ту своју радњу и живео од прихода свога имања и капитала.

Године 1856 оженио се са Магом, ћерком Станка Живковића, бојације из Призрена, али нису имали породе. Зато су и они, као и пок. Х. Спаса и Х. Јана узели под своје једно женско сироче, одгајили га и удомили.

Пок. Арса, патећи се у детињству као луки сиромашак, доцније је, целога свог века, био веома штедљив, а то је правдао тиме, што није имао породе, чијој би се потпори у старости могао надати.

Ну, при свем том, када је требало да се каква корисна установа помогне, он је није избегавао. Тако када Призренска општина бејаше клонула под теретом издатака за довршење своје цркве, те је требало да се црква оловом покрије, он даде на ту циљ 50 турских лира (1.150 динара). Осим тога начинио је о свом трошку једну собу у манастиру Св. Тројице код Призрена.

На њега се угледа његов пријатељ Х. Васиљ Ђорђевић — Чифуче, те и он толико исто положи, а тиме се највише и поможе, да се црква оловом покрије.

Пок. Арса поодавно је већ почео телесно опадати, због срчане бо-

лести. Било из скромности или из других разлога — да му се за његово скромно имање не сазна, он никоме своје намере није откривао, нити какав ће распоред с њиме учинити. Али болест, која га 1894 год. бејаше јако застрашила, нагна га да то учини.

Сâм будући од рођења сиромашан, он је осећао сву тегобу немаштине. За то се и одлучио да својим суграђанима, сиротињи српској, пружи своју помоћ у њеној тешкој невољи. У том циљу он је своје имање завештао сиротињи, а на име: сто двадесет и један наполеон у злату и кућу са два дућана, у вредности од сто педесет турских лира, свега 5.850 динара у злату.

Својој жени такође је осигурао издржавање, давши јој у готовом новцу колико је хтела, да живи у кући и приход од дућана да ужива до своје смрти.

Од готовине у 127 наполеона већ је образована маса, из које се неће моћи ништа трошити, докле не достигне капитал од 200 наполеона. Тој суми има се додати и сума од куће и дућана и сав приход трошити на удају сиротих православно-српских девојака.

Пошто је пок. Арса завештање у том смислу написао, животарио је још три године, докле га дуга болест не савлада, и он умре 11 јануара 1897 године.

Године 1929 његова маса имала је у Призренској банци на штедњи око 25.000 дин. и 320 акција исте банке. Свега у вредности 73.000 дин.

ФОНД КОНСТАНТИНА Х. РИСТИЋА — САРАЈЛИЈЕ

Године 1871 пише Константинов брат Црквено-школској општини у Призрену и јавља јој, да је његов брат, Константин, у својем завештању наменио (170) сто седамдесет цесарских дуката за сироте ђаке њене Гимназије, па каже:

„Ако код Вас постоји своја гимназија, молим да ми јавите, да Вам пошаљем завештану суму. У противном послаћу је на приплод Управи фондова у Београду.”

Али је веома интересно како је писмо Константиновог брата лутало читавих десет година докле се пронашло, и ако је оно било једини докуменат, којим би се могла тражити и добити завештана сума. А у то време није се у општини водио ни деловодни протокол.

Општина је речено писмо предала тадашњем школском тотору, Стеви Чичи да га чува, а овај га метнуо између две капе, како се онда носило, и отишао на своје имање у село Велику Хочу. И једнога дана, кад је наступила јака врућина, Степа је скинуо једну капу и тако се оно писмо нашло на прозору.

У то време С. А. Игуманов живео је у омиљеном му месту, где је и детињство провео, у оближњем манастиру Св. Марка. Тада пише Стеви Чичи у Великој Хочи, да му пошаље у манастир извесну количину вина и рачун колико ће стати. Стеван напише писмо и рачун и остави на исти прозор, на којем је било и оно Константиновог брата. И пошто су вино већ потоварили били, Стеван нареди својем момку да узме писмо са прозора са рачуном за Игуманова. И овај, будући неписмен, узме оно прво писмо и понесе Игуманову.

Нема сумње да је то писмо веома изненадило Игуманова. Он га задржи и, при повратку у Призрен, остави међу остала своја писма. А када је 1875 године отпутовао у Београд и тамо се настанио, он бејаше сва писма и разна документа поверио својем најбољем пријатељу тамо, блаженопочившем митрополиту Михаилу.

Живећи у Београду 1881 године као емигрант, после издржаног затвора у Битољу, као прогнаник из Призрена и политички кривац, мени једнога дана нареди митрополит Михајло да прегледам сву С. Игуманова преписку и остала документа и, што је од вредности, да оделим, а остало поништим. Том приликом наиђем на поменуто писмо и, кад га показох Игуманову, он ми све наведено исприча.

Пошто ни Игуманову не бејаше познато, да ли је завештана сума послата Управи фондова, то се ја обратих молбом тадашњем министру просвете, Стојану Новаковићу, да се распита, на основу приложеног писма, да ли се та сума налази у Управи фондова.

У својем одговору Управа фондова достави да се завештана сума код ње налази још од 1871 године и да, заједно са приходом, износи нешто више од 4.500 динара. Али зато што тада не имадосмо гимназије у Призрену, та сума оста и даље на приплод.

Године 1907 тај легат дође у питање на тај начин што блаженопочивши митрополит Нићифор бејаше захтевао од Министарства иностраних дела да се тај легат уступи на довршење наше цркве у Косовској Митровици. Тада се нађох у Београду као изасланик Црквено-школске општине у Призрену, да тражим помоћ за довршење нове школске зграде у Призрену. Шеф Просветног одељења при том Министарству бејаше г. Мирослав Спалајковић, бивши консул у Приштини. Он као да бејаше готов, да се Нићифоровом захтеву одазове, да се тај легат за довршење речене цркве уступи.

Да се жеља покојног завештаоца не би поништила и да се Призренска општина не би лишила његове доброте — јер се гимназија имала макар кад отворити у Призрену, као што се и отворила — ја се обратих за заштиту тадашњем министру просвете Андри Николићу и он не допусти да се тај легат на други циљ употреби. Зато се он и данас налази код Управе фондова у Београду, сада Хипотекарне банке.

Пошто се у Призрену отвори гимназија, ја о томе легату известих управу Гимназије писмом ове садржине:

„Управи Гимназије — Призрен

За време свога наставничког рада у бившој европској Турској, од месеца августа 1873 године па до ослобођења ове вароши, прикупљао сам и разне податке, који су се односили на наш просветно-национални рад. О таквом једном податку, којим се може користити искључиво поверена Вам Гимназија, сматрам за потребно, док сам још у животу — јер је све поумирало што је раније о њему знало — да Вас известим о овоме:

Још 1871 године покојни Константин Хаџи Ристић — Сарајлија, завештао је нашој гимназији овде (170) сто седамдесет цесарских дуката с тим да се приход од те суме издаје сиромашним а одличним ђацима те гимназије.

Пошто позитивно знам, да се поменута сума и данас налази код Управе фондова у Београду, то Управу извештавам о томе и верујем

да ће се она постарати и надлежним путем издејствовати да се приход Гимназији шаље.

Призрен
11 маја 1920 године.

С поштовањем
П. Костић, с. р.
професор Богословско-учитељске
школе у Призрену.”

Управа Гимназије поступила је по мојем писму и од тога времена добија сваке године по две хиљаде динара годишње.

Високо ценећи заслуге именованих просветних добротвора, сматрао сам за дужност предложити црквено-школској општини 1895 год. да им се сваке године држи помен у цркви, у прву недељу после празника Св. Саве.

А политичка Призренска општина донела је одлуку, после ослобођења Призрена, да се по једна улица назове именом тих добротвора.

ФОНД СМЕДЕРЕВСКЕ ЈАСЕНИЦЕ

Месеца фебруара 1907 године, истражујући количину суме Хаци Ристићевог фонда у Управи фондова у Београду са дотичним чиновником по азбучном реду улога, наиђосмо понова на реч Призрен па се на томе заустависмо и, на наше велико изненађење, прочитасмо ово:

„1871 године становници ср. Смедеревске Јасенице купили су добровољне прилоге у намери да спреме нарочиту сабљу, коју су имали даровати тадашњем малолетном књазу Милану Обреновићу приликом прогласа његовог пунолетства 1872 године 10 августа. Али се није у томе успело, јер су прикупили нешто мање од 1000 динара, а са том сумом нису могли набавити сабљу која би одговарала његовој личности. Зато, мислећи о томе како да поступи са прикупљеном сумом, они су дошли на мисао да ту суму намене сиромашним ђацима основне школе у Призрену, па су прикупљену суму предали на приплод Управи фондова. Тада, 1907 године та је сума са приплодом износила 4.160 динара.

По одобрењу тадашњег министра просвете, колико се сећам Андре Николића, та је сума изузета из Управе фондова, пренесена у Призрен и предата на приплод „Фонду цркве Св. Ђорђа”, сада Призренске банке.

Али место да се одржи бар уложена сума, љута невоља кроз коју је нарочито сиромашна класа пролазила за време минулих ратова и окупације ове вароши, нагоњен је школски татор да и главницу у многоме смањи. Зато се сада, у 1931 год. налази у Призренској банци остатак 1484 динара.

ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ

По неким записима од пре 200 година за Призрен се каже да је „Здрави аријеју” ваљда зато што је тада са свију страна био опкољен шумом, које је све више нестајало, докле није сва уништена. А за време последњих ратова, за време окупације Бугари поништише и све плодно дрвеће на јужној страни вароши, те оста само голет.

Тада, пре 200 година, као да се није узимало у обзир што је река Бистрица, текући средином вароши и раздељена на безброј потока, који

протичу готово кроз све куће у равници и сада, те тиме грдну влагу наноси.

Сем тога, виђенији мухамеданци сарањивали су се и у вароши околу свију џамија, шефови у својим текијама, а наши свештеници при цркви Св. Ђорђа.

Па и кад стиже речена наредба о сарањивању мртваца, по наш живаљ наступи још већа беда. Ово зато, што ми не смедосмо тражити место за гробље у равници. Јер су пратње требале ићи кроз мухамеданске улице, куда се не би могло пролазити без разних непријатности од стране мухамеданске дечурлије. Па ни женскиње не би могле ићи са свим слободно на гробље. Зато није остало ништа друго, него ограничити се на оближња брдашца где наш живаљ станује. Због тога и ми и католици заузесмо брдашце, звано „Шукле”, на јужној страни вароши. Сем тога, наши се сарањиваше на брду према Марашу, на месту где је некад била црква Св. Илије, и код цркве Св. Спаса, такође на брду.

Али зато што су та брдашца каменита, мртваци се плитко сарањиваше. А наше ожалошћено женскиње, по неком утврђеном обичају, иђаше за четрдесет дана јутром и вечером на гробље и, нагнуто над „пресним” гробовима, удисаше у плачу онај отров, који при распаду мртваца наступаше.

Докле Призрен не постаде столица вилајета 1868 године, улице се не чистише, него само чаршије, сваки пред својим дућаном. Изузетак су чиниле улице у којима наш живаљ живи, јер свака породица понаособ чисташе пред својим вратима бар у очи сваког празника.

Још кад се узме у обзир, да је у вароши било око три хиљаде грла говеди, коња и оваца, онда се може замислити каква се нечистоћа стварала.

Али су највећу несрећу доносили клозети, из којих је цурила нечистоћа и по улицама се изливала, по највише на узвишеним крајевима вароши где станује наш живаљ и нешто католика.

Још кад се узме у обзир, да су становници врло мало вере поклањали лекарима, нарочито мухамеданци, онда се може замислити колико је смртних случајева могло бити. Јер раније, до 1866 године, владаше болешчина (тифус) и тешке грознице. А од 1866 године наступи у већој мери туберкулоза, једно због наведеног узрока на гробљу, а друго услед ране удаје и женидбе. Јер до половине прошлога века нити се мушки женише најмање испод 25 године, а доцније све млађе и млађе.

Све те здравствене неприлике уклони, у неколико, бивши валија у Призрену, Сафет-паша 1871 године; јер се по његовој наредби изврши канализација у вароши. Али ни она није савршена, јер нечистоћа не истиче испод вароши у реку Бистрицу, него с једне и друге њене стране у самој вароши. А она, Бистрица, врло ретко захвата цело своје корито, које је и иначе доста широко према њеној величини. Од тога времена нема грознице у толикој мери, од које је становништво лети у великој мери страдало као и од болешчине (тифуса).⁵³

⁵³) Жалити је само што се ни код нас нису водили протоколи рођених и умрлих, из којих би се могло видети право стање. Тек почевши од 1890 године, то се почело радити при саборној цркви Св. Ђорђа. Али се број рођених и умрлих може видети само за српско становништво. Из тих протокола не може се видети од које се болести највише умирало.

ЛЕКАРИ, АПОТЕКАРИ И ЛЕЧЕЊЕ

До почетка прошлога века не зна се да ли је у Призрену било каквих лекара. А у самом почетку тога века дошао је у Призрен „ећим” (лекар) неки Хаџи Јован, по народности Француз. Њега је добавио тадашњи власник у Призрену Саит Паша Ротул. А могуће је да је Х. Јован био и неки политички бегунац из Француске револуције.

Х. Јован је био по вероисповести католик, па је прешао у православље и оженио се Српкињом из Призрена. Ту је и умро.

После њега дошао је у Призрен, у првој четвртини реченога века, „ећим” неки Манојло, Грк из Караферије. И он се оженио у Призрену, и ако је имао закониту жену у својем месту рођења.

По свој прилици Манојла је довео у Призрен Махмут Паша Ротул. И Манојло је умро у Призрену тридесетих година прошлога века.

Не зна се каквих су квалификација били као лекари и један и други. Али се зна да су били верне слуге поменутих паша у харању и пљачкању нашега живља у Призрену⁵⁴).

Од 1836 до 1856 године као да није било лекара у Призрену, јер се ни један не спомиње.

За све то време, и до новијега времена, у Призрену је држао и продавао лекове Аџи Дурмиш, Призренац. Он је давао лекове према томе какву би му болест казали дотични. Најчешће је давао два лека, од којих је један коштао грош и пару, а други четири и по гроша.

Преку потребу призренског становништва у спремном лекару попунила је, у неколико, аустријска влада свакако из политичких рачуна. Јер није случај донео, да избор за њенога првог консула у Призрену падне на доктора медицине Петеленца 1856 године. То је за Петеленца, као консула, био и најкраћи и најјевтинији пут, да добије везу са најутицајнијим мухамеданцима у Призрену, чинећи им своје лекарске услуге. Почетком шесдесетих година прошлога века свакако иницијативом Петеленца, отворио је апотеку неки Арбанас Михељ из скадарске околине. Како се онда говорило, Михељ је свршио апотекарски курс у Италији. Бејаше то човек у годинама, те после пет-шест година умре и апотека се затвори.

Његова апотека била је у дућану католичке цркве, у садашњој улици Краља Петра бр. 20.

Год. 1862 дође у Призрен „ећим” (доктор) Зарија, син попа Илије Парле. „Он је ишао на Кримску војну, служио у апотеци, туцао траве, доврљао од некуд у Врање, и ту се допао Алјанакли-паши, јер му је излечио жену од крвотока. Али је многе друге послао на онај свет. Ту, у Врању, узме под закуп спахилук, задужи се паши, па с њим дође у Призрен и паша га постави за градског доктора са великом платом, како би свој дуг платио”⁵⁵).

У Призрену „доктор” Зарија добије тифус и остане наглув. Али му то није сметало да прислушкује куцање срца и дисање својих клијената.

„Доктор” Зарија знао је нешто талијански. А у својем лекарском раду служио се фармакопејом.

⁵⁴) Петар Костић: „Црквени живот”, Београд 1928, стр. 26.

⁵⁵) П. Срећковић: „Владике фанариоти”, Београд 1881, стр. 10.

„Доктор” Зарија отворио је и апотеку, у којој је радио његов син, Сима, човек без икакве спреме, сем што је научио био од свога оца читати латиницу. При свем том, кад је надлежна турска власт затражила школске сведоџбе и од лекара и од апотекара, апотека се затвори.

Тада је и „доктор” Зарија морао напустити Призрен и отићи у Пећ, где је више важила реч тамошњих бегова него царских власти! Зато је Зарија и могао тамо вршити праксу готово до саме своје смрти.

Срећом, 1872 године дођоше у Призрен талијански инжењери, да трасирају несуђену Јадранску железницу од Урошевца до Скадра, а са њима и доктор медицине, Барбуља, Талијан. То бејаше искусан лекар и варош се много користила његовим знањем и искуством. Али, нажалост, за кратко време.

Године 1885 дође за општинског лекара у Призрен свршени студент медицине у Бечу Хофман, по народности Јеврејин. И он бејаше веома искусан лекар и акушер, те је многе спасавао од смрти, који су његове савете слушали. А како је наш свет, нарочито мухамеданци, врло мало давао значај лекарској помоћи, те би Хофмана звали при издисају болесника, Хофман би им рекао: „Кад је требало да зовете мене, ви сте звали попа; а кад треба да зовете попа, ви сте звали мене. Зато спремајте болесника за у Шукле.” Тако се звало место где су се сахрањивали православни Срби до ослобођења Призрена 1912 године.

Почевши од 1885 године Призрен није оскудевао у лекарима, јер су почели долазити војни турски лекари, који су свршавали медицински факултет у Цариграду. Они нису били бог зна какве спреме. Али, „кад нема кише, крушац је добар”.

Поред бољих лекара, Призрен доби и спремног апотекара 1885 год. То бејаше Николаћи Пападапуло, Грк из Загоре, округа јанинског. Он бејаше војни апотекар, па даде оставку и отвори своју апотеку. Али је доцније морао бежати из Призрена, радити у Скопљу и Приштини, па се тек после ослобођења Призрена 1912 године вратио у Призрен. Ту је и умро од тифуса 1917 године.

Што је Николаћи морао бежати из Призрена повод зато бејаше дао турски војни лекар, Ахмед ефендија. Он бејаше отворио апотеку до саме Николаћеве апотеке, а то бејаше противно закону у толико више што апотекарску дужност вршаше неспремно лице. Докле се Николаћи бунио противу тога на основу закона, Ахмед ефендија је побунио изван број мухамеданаца противу Николаћа, те су ови тражили или да се Николаћи уклони из Призрена, или ће га убити. Па и саме власти преко те побуне прелазаше ћутке.

Али такву претњу, упућену Николаћу, не могаше поднети Муса Ефендија Шех Заде, доцније бивши народни посланик, јер бејаше у великом пријатељству са Николаћем, а то је значило у неку руку, под Мусином заштитом. Док се руља купљаше да отера Николаћа, Муса се добро наоружа, седе на столицу пред апотеком, пребацио ногу преко ноге, а пуну „маузерку” преко крила, па подвикнуо руљи: „Ко је јунак, што ће отерати Николаћа одавде, тај нека изађе на мегдан, да га видим ко је? Али, место да се који јави, сва се руља растури. При свем том Николаћи је морао напустити Призрен и, као што рекох, вратити се у Призрен после ослобођења.

УЗОР СРПКИЊЕ МУЧЕНИЦЕ

И у данашње доба, када једино због телесних наслада — сладострашћа — има примера, где и поједине интелигентне личности омаловажавају своју прадедовску веру па је и мењају, износим неколико примера, како се ни у опасности свога живота нису одрицале своје вере и младе девојке, готово малолетне, те ни своје народности, која се губила променом вере. То се даје видети на нашим потурицама, које су још задржале свој матерњи језик, али се ипак зато називају Турцима, а не својим народним именом. То се огледа и на маси Босанаца, Херцеговаца и на свој њиховој интелигенцији — са врло малим изузетком — мухамедове вере, који и сада задржавају турско обележје у фесовима на својим главама. Јер фес није никакво верско обележје.

Месеца новембра 1869 године Арнаути, Дена Јопин из с. Студенчана, сада среза Подгорског, уграби насилно лепу девојку Анђу, ћерку Младена Стојановића, земљоделца из истог села у намери да је потурчи и задржи себи за жену. Али Анђа никако није хтела погазити своју православу веру, и ако је подносила разне муке, као што ће се даље видети.

При свем том што у то време бејаше Призрен столно место Вилаета — губерније, бановине — а село Студенчане на три сата растојања, ипак се власти не хтедохе заузети, да Анђу отргну из арнаутских руку. Зато су морали ићи у Цариград члан административног већа, веома одважан Тома Х. Колић и поп Јован Поп Васић преко Београда са Анђиним оцем и порадити преко нашег и руског посланства, да се јадна Анђа ослободи. И тек пошто је из Цариграда стигла строга наредба у Призрен Валији да се Анђа ослободи, то се постигло.

При свем том, Анђи не само што није било места у њеном селу, него ни у Призрену, јер је било случајева да су и мухамеданске девојке поједини Арнаути ноћу насилно одводили, а камо ли неће „ђавурку“. Зато се морала Анђа уклонити и из Призрена и пребацити „преко плота“, т.ј. у Србију⁵⁶).

Тај задатак имао је да изврши речени поп Јован и то обилазним путем, преко Скадра и Црне Горе. Али су заинтересовани Арнаути поставили страже на све стране, те ухвате и попа Јована и Анђу на путу за Љуму, па попу пусте а бедну Анђу задрже. Она је имала да издржи још веће муке. Тако, пошто су сви благи арнаутски покушаји били узалудни склонити Анђу да се одрекне своје вере — они је доводе на обалу реке Дрима, па јој кажу:

— Реци да хоћеш да се потурчиш, или ћемо те бацити у Дрим.

— Чините што хоћете, али ја нећу да се потурчим.

Када ни такве претње нису помогле, Арнаути су довели Анђу пред мрак до Призрена, па је пустили.

И после тога, тадања црквено-школска општина, водила је бригу о

⁵⁶) Тај смо израз употребљавали, да се „Власи“, т. ј. друге вероисповести не сете о чему је говор. Реч Турчин са „мрсан“ зато што они не посте, или са „лук“ зато што „некрштени смрде“ ма како се у чистоти одржавали. Католике са „левак“ зато што, када се крсте, најпре стављају шаку на леву па, затим, на десну страну груди. — Ј. Цвијић у својем делу „Насеља срп. земаља“, књ. I. назива левацима само католике племена Миридита, а не каже зашто.

Анђи и старала се да је у Призрену и удоми. Ту је нашла и сапутника у своје животу, у лицу лепога младића, бив. ученика Призренске богословије Јована Димитријевића, који је заволео Анђу више као јунак Српкињу но због њене лепоте. Тужили су само што нису имали порода, а Анђа још и зато што јој осрамоћени Арнаути убише оца Младена. Још Анђи бејаше суђено да у најбољим годинама изгуби свога друга — остане удова. Њен живот, у току 12—15 година био је врло тежак, када и она премину.

У селу Љубижди, близу Призрена, расла је врло лепа девојка Мара, ћерка Трифуна Тодосића, земљоделца. У њу се загледао потурица из истога села Сеза Бајрамов и једнако вребао прилику како би могао уграбити Мару и приволети је да се потурчи. А за то му се дала прилика месеца марта 1887 године. Када је видео Мару на раду саму у винограду, он је брже боље похитао и прикупио неколико својих људи, који су савладали Мару и силом је одвели у село Кабаш, у сигурније место од власти.

Када су сви покушаји Сезини и његових пријатеља били узалудни да Мара напусти своју прадедовску веру и да пред надлежном турском влашћу изјави да ступа у ислам, онда они спремише девојку мухамеданку да, место Маре, изјави да жели ступити у ислам⁵⁷). У том су успели и Сеза је довео Мару из Кабаша код своје куће у Љубижду и продужио живот са њом.

Марини родитељи су напустили своју кућу и преселили се у Призрен да би тиме дали знати Сези као да су се помирили са судбином своје кћери, јадне Маре и скинули сваку сумњу о томе да имају са њом ма какве везе. Али веза није била прекинута сасвим, јер је било посредника између њих. Тако су Мару саветовали да се Сези све више удварава како би добила његово поверење и пристанак да јој мајка долази на виђење. По мајчином савету Мара почне врло рано устајати и радити по кући, докле једнога јутра, месеца октобра исте године, уграби прилику да утекне из куће. Пошто се уверила да Сеза спава тврдим сном, Мара му је сакрила одело, добро се наоружала његовим оружјем и муницијом и утекла до места званог Бразда, где су је отац и стриц очекивали. Док се Сеза пробудио, Мара је била у Призрену, на сигурном месту у митрополији. Али се то држало у највећој тајности.

Према тадашњем анархичном стању, ни Мари нити њеној породици није било више места ни у Призрену, те су прешли у Србију и настанили се у Нишу. Ту се Мара и удала за једног учитеља.

У својем бесу, што је био јако осрамоћен, Мариним бегством, нарочито у очима виђенијих Арнаута, Сеза оде у с. Вележу, близу При-

⁵⁷) Та се формалност вршила овако: До 1865 године, према привилегијама Цариградске патријаршије, сваки православни који би изјавио да хоће да пређе у ислам, имао је провести десет дана у митрополији, или код митрополитског намесника па, ако ипак остане при својој намери, онда се с његове стране напише изјава како жели ступити у ислам, надене се мухамеданско име, изведе пред Идаре меџлис у присуству митрополитског намесника. Пошто се прочита изјава, претседник три пута пита: жели ли да пређе у ислам, па према његовом одговору и поступа.

зрена, са неколико својих људи и насилно одведе својој кући удату Марину сестру, која је била и у другом стању, па је после месец дана пусти да оде својој кући.

Не мање лепа девојка Неда, ћерка Симе Ђорђевића, земљоделца, расла је у селу Речанима, сада среза Подгорског. У њу се, опет, загледао био Абдурахман Јусуфов из истог села. И ако је био ожењен и готово средњих година, он једнога дана месеца децембра 1898 године насилно одведе својој кући јадну Неду и зароби. Неда је остала код свога насилника Абдурамана само месец и по дана, јер је њој ишла на руку Абдураманова жена мухамеданка, да се спасе. Она је знала да Неда не пристаје да се потурчи, али се ипак бојала да Неда једнога дана не пристане и оде у Призрен да се потурчи и онда на свагда остане у њиховој кући. Тако се Неди дала прилика да једнога дана рано изјутра, заједно са својима утекне у Призрен у митрополију, а после кратког времена пребаци „преко плота”, т.ј. у Србију, где се и добро удала.

Благодарећи једном просветно-националном раднику, који је више пута враћао насилницима што су заслуживали — и Абдураман је тај свој претешки грех животом платио⁵⁸⁾.

Село Љубижда и село Кориша највише су страдала од досељеника Кабашана из Скадарског краја који су се населили у селу Св. Петра, више Корише, те се то село назвало Кабаш по називу реченога племена.

У Кориши, у кући угледнога домаћина Стојка Алексића расла је његова ћерчица Јованка, у коју се загледао Бећир Абазов, зликовац из поменутог села Кабаша. И тек што је Јованка навршила била петнаесту годину, Бећир је једнога дана, месеца маја, 1902 године са неколико својих племеника, насрнуо на Јованку када је на чесми наливала судове за домаћу потребу и насилно одвео својој кући у Кабаш.

Докле су зулумћари, заједно са својим женама, настојавали склонити Јованку да се помири са створеном јој судбином, њен отац познавајући верске осећаје и част њене родбине, говораше:

— Ако је Јованка моја ћерка, она ми неће образ поцрнити и веру променити, потурчити се.

И отац се није преварио.

Када насилници нису могли склонити Јованку, да се потурчи, они су је одвели у Призрен ноћу у Курилску текију, да јој њен шеик прочита извесну молитву и опоје воду, коју је Јованка имала пити и под њеним дејством попустити и вером преврнути. И онако млада, Јованка се досетила, после 3—4 дана, рећи насилницима како је готова да се потурчи, јер је она вода на тај корак нагнала. Зато је готова да то изјави и у Призрену где треба.

Весели, како Бећирови укућани тако и сви Кабашани, бејаху се изабрали отменији њих осморица до зуба наоружани доведоше Јованку у Призрен, да изјави како хоће да се потурчи.

Пошто бејаше готова писмена изјава, тобож од Јованкине стране са новим турским именом **Ајша** — Јованку уводе пред „Идаре меџилис” да и усмено изјави како хоће да се потурчи, а већ је умотана лица као Туркиња.

⁵⁸⁾ Петар Костић: „Црквени живот”, Београд 1928, стр. 97.

Пошто секретар прочита изјаву, мутисариф (началник) пита Јованку:

— Ти си, Ајша, дала изјаву да хоћеш да се потурчиш. Хоћеш ли? Скидајући обмотач с лица, Јованка одлучно одговара:

— Ја нисам Ајша. Ја сам Јованка и нећу да се потурчим. Тако три пута на поновљено питање Јованка одговара и тиме се процес завршује.

Мутесариф је већ знао, како Јованку очекују наоружани Кабашани да је весело поведу у Кабаш њеном отимачу, тврдо уверени, да ће Јованка одржати задану реч да ће се потурчити. А верујући да ће озлојеђени Кабашани насрнути да Јованку на путу или отму, или чак и убију, мутесариф излази из канцеларије, прилази наоружаним Кабашанима, па им каже:

— Бавурка је изјавила, да неће да се потурчи. Зато идите мирно својим домовима. Кабашани одлазе, али нема Јованке да се врати да је власт преда митрополији, како је то било предвиђено у патријаршијским привилегијама. Јер мутесариф, веома опрезан, имао уверити се да су Кабашани напустили варош, па да се Јованка спроведе у митрополију.

Докле очекивасмо Јованку у митрополији, стиже митрополитски намесник, Сима Јанићевић, свештеник потресен радошћу и јуначким држањем Јованке при наведеном процесу и да Јованка долази. Али Јованке нема, те се у нама поколеба вера и наступи сумња, да се Јованка није покајала под утицајем чиновника и других мухамеданаца, који су је окружавали и дала пристанак да се потурчи.

Радосна вест бејаше прикупила у митрополији све чланове црквено-школске општине и друге Србе грађане на челу са блаженопочившим митрополитом Нићифором, жељно очекујући Јованку. У томе шест наоружаних жандарма уђоше са Јованком у митрополију. Сви се необично обрадовасмо, нарочито када видосмо у својој средини веселу и насмејану мученицу Јованку. Па не само ми, него и све српско грађанство веома се обрадова. Та се радост пронела и њој се придружили и сви Срби у околини, једно што се Јованка спасла, а друго што је својим поступком дала знати, да насилници не могу, без своје срамоте, насртати на Српкиње.

Јованку нисмо морали претурати „преко плога“, као њене другарице мученице. Јер један свршавајући богослов Призренске богословије, чувши за њене патње и ретку одважност у одржању своје вере и части својих родитеља, потражи њену руку — и доби је. Тако се једне ноћи венчаше и одмах кренуше за место где бејаше назначен њен супруг за учитеља. Њих спроведоше до Липљана два јунака Србина, сада већ покојници, Душан Ђорђевић из Призрена и Тане Мјоравчић из с. В. Хоче, добро наоружани. На том путу супружници су срећно прошли, а не мање и у својем брачном животу, који настављају са десеторо своје деце.

„ХАЦИЛАРИ“ И „СВЕТОГОРЦИ“

Хаџија је арапска реч и означава људе, који су били на поклоњење Мухамедовом гробу у Меки, па су тај назив, хаџија, примили и православно, који су ишли у Јерусалим на поклоњење Христовом гробу. Зато се у цркви, при помену њихових имена на светој литургији, називају поклоницима. „И ко се поклони Христовом гробу, исповеди и причести у Јерусалиму и окупа у реци Јордану, њему се праштају сви прехови,

ако се у будуће уздржи од свакога греха. А који пак умре на путу за Јерусалим, тај се рачуна у полусвече.”

Да би се хаџије уздржали од свакога, па и нехотичнога греха, они су на то строго пазили, те по повратку из Јерусалима, нису узимали у руке ни кантар, ни теразије, ни аршин, да се не би и нехотично огрешили при мерењу.

Докле у нашим знатнијим манастирима, као што су Хилендар, Високи Дечани, патријаршијски манастир у Пећи, Грачаница на Косову и Бигорски манастир у Дебарском срезу, бејаше више калуђера до друге половине XIX века и нешто даље, долазили су изасланици и позивали православне да посете те манастире, доцније старешине тих манастира слаше писмене позиве, који се читаху на светој литургији, обично после јеванђеља.

По једној белешци из 1794 године⁵⁹⁾ може се закључити, да је такав изасланик долазио и из Јерусалима.

Без обзира на те позиве, бивало је да се код појединих порађала жеља за одласком или у Св. Гору, или у Јерусалим. У том случају дошлицни су, преко свештеника у цркви, јављали своју намеру својим суграђанима православне вере, те су им се и други придруживали.

Имућније личности ишле су у Јерусалим, а средња класа највише у Свету Гору. Али је било случајева да су многи ишли и у Јерусалим и у Св. Гору. Тако је „Хаџи Јоанџ жителъ призренски“ ишао у манастир Хилендар и „писа божественю книгу светихъ отцъ печерских житија лѣта спасемга мѣрѣ 1813 носмврѣ 25 день.“⁶⁰⁾

То ће бити вероватно најстарији хаџија из Призрена за чије се име зна; али се незна из које је био породице, а свакако било је и ранијих (хаџија).

У прошлом, XIX веку, били су на поклоњење Христовом гробу:

Хаџи Мила, Хаџи Јован поп Кољин, Хаџи Лека и син му Хаџи Јован, Хаџи Станимир, брат му Хаџи Андреја и син му Хаџи Танас, Хаџи Сава Поповић и син му Хаџи поп Арса, Хаџи Петар и Хаџи Риста Чемерикић, Хаџи Пера, Хаџи Јака, Хаџи Васиљ Чифутче и син му Хаџи Јефта, Хаџи Васиљ Чкока, Хаџи Јаковче и син му Хаџи Јован, унук Хаџи Мане, Хаџи Спаса, кунче и унук му Хаџи Сима, Хаџи Пана (Панајот), Хаџи Коља (Никола), Хаџи Сташа, син му Хаџи-Коља, Хаџи Тома Гуда, син му Хаџи Стефан, брат му Хаџи Марко, супруга овога Хаџи Марија, син ове од друге удаје Хаџи Сима, Хаџи Марко Горанин, унук му Хаџи Јован, брат му Хаџи Дима, син овога Хаџи Риста, мати му Хаџи Мага, Хаџи поп Стефан Фудул, жена му Хаџи Ката, синовац овога Хаџи Васиљ, Хаџи Вића и син му Хаџи Павле, Хаџи Сима Ђипра, брат му Хаџи Тома, Хаџи Лаза Чемерика, син му Хаџи Спаса, снаха Хаџи Јана, Хаџи Димка Чекрџија⁶¹⁾, Хаџи Петар Мирчетић, Хаџи Јован Патрногић, супруга му Хаџи

⁵⁹⁾ „Јужна Србија”, год. I, бр. 5, 1922 год.

⁶⁰⁾ Љ. Ст. „Стари срп. записи и натписи”, књ. V, запис 8012.

⁶¹⁾ Речени Хаџи Димка, готово сиротнога стања, а жељан да иде на хаџилук, купио је једно магаре и, пола јашући а пола пешице идући, отишао је до Солуна. Затим опет при повратку од Солуна до Призрена дошао више пешке. Тиме је изазвао потсмех те су га звали „Хаџија на магаре”.

О хаџиларима и светогорцима опширније „Црквени живот” П. Костић, Београд, 1912 год., стр. 42—46.

Вана, унуци Хаџи Стефан и Хаџи Драги, Хаџи Димка Патрногић, супруга му Хаџи Ванка (Јованка), и синовац му Хаџи Љуба Патрногић.

После извесне паузе из Призрена је отишао у Јерусалим на поклоњење Христовом Гробу 1932 год. Петко Жорић, претседник Призренске општине.

СТАРИ НАЗИВИ ПОЈЕДИНИХ КРАЈЕВА ВАРОШИ, МАХАЛА, ЧАРШИЈА И НОВА ПОДЕЛА ВАРОШИ НА УЛИЦЕ

а) Од старих назива појединих крајева вароши задржали су се само пет: Левиша, Курило, Трошањ, Пантелија и Атик махала.

По старом току реке Бистрице ваљда се цео крај вароши с десне њене садашње стране називао Левиша. Да је тако зна се по томе што је црква Св. Петка названа Левишком а сада је на десној страни Бистрице.

Доцније, када је један део Левише био подељен на махале, други је део задржао свој стари назив и поред те поделе. Овај део Левиша граничи се садашњим улицама овако:

Почиње с краја Немањине улице лево (десно Сарачана); прелази у улицу Боже Јанковића и продужује улицом Царице Милице; улази у улицу III армије, идући (Раленом) на више лево до Јаворске улице (десно остаје Драгоман махала, а лево Курило); из Јаворске улице излази се на трошарину (на северо-источном крају вароши), обухвата Мухаџирску⁶²), Ђурт махалу и Лакурић (где су баште) до потока који је покривен при уласку у Пашићеву улицу.

Курило захвата северо-источни крај вароши, који дели поток Јагленица од Левише.

Трошањ се налази на западном крају вароши, на десној страни Бистрице, између садашње улице Шумадиске дивизије и Престолонаследника Александра.

По предању, тај је назив дошао отуда што је у томе крају „била нека велика борба, те се велики број људи истрошио — погинуо”, па отуда и назив Трошањ.

Пантелија, јужни брдовити крај вароши. Он је назван по бившој властелинској цркви Св. Пантелејмона, од које одавна никаквог трага нема. Тај крај вароши, до пре 150—200 година, био је покривен брестовом шумом, од које има и сада остатака. Тамо се наш живаљ, почетком XVIII века, почео насељавати из разних крајева, јер није смео у равници, међу мухамеданцима.

Доцније, Пантелија је спадала у Синан Пашину махалу, у којој је, у нижем северном њеном крају, било и мухамеданаца до пре 60—70 година. То сведочи мухамеданско гробље, које се јужно од Синан Пашине џамије налази, па и онде где је скоро подигнут Официрски дом. А Синан Пашина махала граничила се источно потоком, који протиче, нарочито у кишно време, поред развалине бивше старе цркве Св. Врачева.

Западно граничила се такође потоком, који протиче садашњом Карађорђевом улицом. Лево од тога потока почињала је Терзи махала.

„Атик махала” назвали су Османлије Турци крај, по свој прилици,

⁶²) Мухаџирска махала подигнута је 1878 године за избеглице из Лесковца, Врања и других места.

морала бити и главна чаршија, која се одржала и после XVII века⁶³), јер је у тој чаршији имао десет својих дућана чувени у то време Кукли-бег, а тамо треба да је био и царски двор.

Према томе називу „Атик” назвали су и цркву Св. Петку „Атик џамиси”, пошто су је по свој прилици обратили у џамију, или су хтели тиме казати да је та црква од старине била џамија⁶⁴).

б) СТАРИ НАЗИВИ ЧАРШИЈА

„Папаз чаршија” (Попова чаршија) тако звана по предању, што су се у њој продавале црквене утвари. Она почиње од раскршћа, које пресеца садашња Карађорђева улица, па се продужава до уласка у Димишеву улицу. Папаз чаршија спада у Цара Душана улицу.

Месеца септембра 1864 године, та је чаршија сва изгорела, те су због тога многи наши људи били јако оштећени.

Стари пазар. Он почиње одатле где се завршује Папаз чаршија и захвата до каменитога моста на Бистрици. На овоме простору налази се Шадрван (четири чесме). А тај простор називао се у XVII веку Мерџан чаршија. И овај крај спада у садашњу улицу Цара Душана.

„Араста” чаршија. У њу се чаршију улази из улице Симе А. Игуманова и пружа се до садашњег Житног пазара. Она спада у садашњу улицу Ђенерала Боже Јанковића.

Назив Араста дошао је од персијске речи Аресте, што значи затворено, покривено, јер је она раније била покривена даскама.

28 јуна 1853 године, она је сва изгорела, те су том приликом оштећени били највише наши трговци мануфактуристе, јер је она била и најбогатија чаршија⁶⁵).

Кад се из Арасте изађе и прође кроз простор на коме баштованице продају своје производе и уђе у веома уски пролаз између дућана, то је **Качаник чаршија**. Она је врло кратка, јер се завршује онде где је пресеца улица Уроша Великог. Она је 1930 године проширена.

Ковачлук. Он почиње од места где се завршује Качаник чаршија и пружа се до раскршћа, до улице Царице Милице, којом је некада текла река Бистрица, те су ковачнице биле близу воде.

И Качаник чаршија и Ковачлук спадају у улицу Ђенерала Боже Јанковића.

„Баждарана чаршија”. Почиње с краја Ковачлука и пружа се до краја вароши. И ова чаршија спада у улицу Ђенерала Боже Јанковића и Косовске.

Баждар хане турско-арапска је реч и значи трошаринска кућа, где се при уласку у варош наплаћивала трошарина као и сада.

Табак хане чаршија. Она се налази на западном крају улице Престолонаследника Александра. Ту су табачке радње.

в) ТУРСКА ПОДЕЛА ПРИЗРЕНА НА МАХАЛЕ

У току времена Призрен се поделио на (22) двадесет и две махале, у које су спадале по неколике садашње улице.

⁶³) П. Костић: „Црквени живот”, Београд 1928, стр. 92.

⁶⁴) Петар Костић: „Црквени живот”, Београд 1928, стр. 72.

⁶⁵) До пре 60 година Папаз чаршија и Арасте имале су по троја-четвора врата од брвана, која су се ноћу затварала, а унутра стајали пазвани — чувари — који су пролазницима отварају врата.

Махале су добијале своје називе највише по називима џамија, управо по именима оснивача дотичних џамија.

До ослобођења Призрена 1912 год., управо до 1913 године звале су се: Терзи махала, Сози, Оча, Илијаз Кука, Мудериз, Сејди Бег, Синан Паша, Варош⁶⁶), Максут Паша, Курило, Терџуман-и-Скендер, Татип — Синан, (Ђурт) Драгоман, Мехмед Паша, Сарачане, Аџи Рамадан, Бег Заде, Чоаџи Мамут, Ахмед Бег, Јејни, Атик, (Џума џами), Аџи Касм и Будак Оча.

г) НОВА ПОДЕЛА ПРИЗРЕНА НА УЛИЦЕ

Године 1913 општински суд подели именоване махале на 120 улица са овим називима: **Авалска**, **Аљушева** (Арсе Живковића — Аљуша, који је своје скромно имање завештао српској сиротињи у Призрену), **Божанина** (Божана је била мога оца стрина, родом из варошине Брода у Гори. Пошто јој је, муж Анастас, прешао у мухамеданство у Македонији, куда је ишао зими са овцама и пошто се отуда вратио, он је превео у мухамеданство и сву своју децу. При свем том Божана је остала у православној вери код свога мужа и код своје деце. Са њим је родила још једно женско дете, коме је отац наденуо турско име Ајша. Подносићи разне непријатности, Божана је доживела да сви православни у Броду пређу у ислам, сем оних који су се бекством у Призрен спасли. Божана је умрла 1857 године у Броду и сахрањена у хришћанском гробљу без свештеника). **Бања-Лучка**, **Београдска**, **Битољска**, **Богословски врт**, **Бодинова**, **Босанска**, **Будимова Валентина**, **Вардарска**, **Велики трг**, **Вишњићева**, **Владојевићева**, (Младена Владојевића, деде Вука Бранковића, који је подигао цркву Св. Спаса у Призрену, па је ту цркву Цар Душан узео у размену са својом црквом у Охриду званом Угричину, а цркву Св. Спаса уступио својој задужбини манастиру Св. Арханђела више Призрена). **Ђенерала Боже Јанковића** (команданта III армије, који је 21 октобра ст. ст. 1912 године ушао са војском у Призрен). **Горанска** (1917 године сва Бежанија из Горе, услед тешке глади, настанила се у тој улици и сва помрла). **Госпођина** (за време Турака та се улица звала „Госпа цалеси“, т.ј. Госпођина улица. Али ни њени потомци, који се називају по турски „Госполари“, т.ј. Госпођини, нису умели казати која је била та Госпођа). **Гундулићева**, **Далматинска**, **Даничићева**, **Дечанска**, **Девичка**, **Димшева** (Димиш Младеновић-Мишетевић из Призрена, први просветни добротвор у Призрену, у другој половини прошлога века). **Доситијева**, **Драчка**, **Дукађинска**, **Дуланевићева** (Милан Дулановић, бив. капетан, који је погинуо у Љуми, 1912 године сахрањен у војничком гробљу у Призрену). **Дурмиторска**, **Жикина** (Жика Миловановић, потпоручник, родом из Крушевца, који погине са четом у Великој Хочи између 24 и 25 маја 1905 год). **Зетска**, **Ибарска**, **Јаворска**, **Југ Богданова**, **Јасеничка**, **Јастребовљева** (Иван Степановић — Јастребов, бивши дугогодишњи руски консул у Призрену, а по својим књижевним радовима велики пријатељ нашега народа). **Ђаковичка**, **Краља Петра**, **Краља Милутина**, **Карловачка**, **Краљевића Марка**, **Краљевића Ђорђа**, **Кујунџијска**, **Курилска**, **Лазина**, (Лаза Кујунџић из Ораховца, Призренског округа, бивши четник који је погинуо у Великој Хочи реченога дана и године). **Караџићева**, **Капетан Јована** (војни капетан Јова, који је први ушао у Призрен у извидницу 17 ст. ст. октобра 1912 год.). **Карађорђева**, **Качаничка**, **Косанчићева**, **Косовска**, **Которска**, **Кнез Михаилова**, **Крагујевачка**, **Леке Капетана** (Дукађинског), **Лесковачка**, **Ловћенска**, **Манојла Ђорђевића**, (рођен у Призрену 1851 год. у тој улици, бивши књижевник у Београду), **Метохијска**, **Мишетевићева** (улица у којој се родио именовани Димиш Мишетевић), **Милоша Великог**, **Мусулинова** (Никола Мусулин, бивши заслужни учитељ у Призрену 1856—

⁶⁶) Турци у свакој вароши тако зову крај, у којој живе православни хришћани.

1859 год.), **Немањина**, **Новаковићева** (Стојана Новаковића, познатог државника и књижевника у Србији), **Његошева**, **Обилићева**, **Овчеполска**, **Оливерова**, **Опољска**, **Охридска**, **Пашићева** (Николе Пашића, познатог нашег државника), **Панчићева** (Јосифа Панчића, чувеног природњака у Србији), **Пантелијска** (названа по бив. цркви у тој улици, Св. Пантелејмона), **Подримска**, **Престолонаследника Александра**, **Проте Матеје Ненадовића**, **Раваничка** (манастира Раванице), **Раићева** (историка Ивана Раића), **Ратарска**, **Рудничка**, **Саватијева** (бивши четник који је погинуо са Лазом Кујунџићем у Великој Хочи речене године), **Св. Архангелска** (на путу за бивши манастир Св. Архангела, Душанове задужбине), **Св. Прокопија** (по бившој цркви у тој улици), **Синђелићева**, **Симе А. Игуманова** (познатог великог просветног добротвора рођеног у Призрену), **Скендер-бегова**, **Скадарски трг**, **Скопљанска**, **Ставрићева** (Илија Н. Ставрић, други управитељ Призренске богословије од њенога постанка, а родом из Градашца у Босни), **Тимочка**, **Требињска**, **III армије**, **Уроша Великог**, **Угаревића** (Младен Јевтић-Угареви, Призренац, помоћу чије се масе сазидала нова основна школа у Призрену 1907 год.), **Фрушко-Горска**, **Хилендарска**, **Хаџи Спасина** (Хаџи Спаса Хаџи Лазин-Чемерикић из Призрена, који је своју кућу завештао на просветне циљеве у Призрену), **Хаџи Ристићева** (Константин Хаџи Ристић, родом из Сарајева, који је још 1871 године, завештао 170 цесарских дуката за гимназију у Призрену), **Хајдук Вељкова**, **Царице Милице**, **Цара Уроша**, **Чика Љубина** (Ненадовића), **Чардаклијска** (у тој улици живео је један из Чардаклине породице из села Доње Србице код Призрена. Мислио сам да је познати дипломата за време Књаза Милоша Чардаклија родом из ове породице. Али по Стојану Новаковићу тај Чардаклија био је родом из гостиварске околине), **Чолак Антина** (Чолак Анта Симоновић био је родом из Призрена), **Четничка**, **Шуматовачка**, **Шарљанинска**, **Шумадијска**, **Шумадијске дивизије**.

ЛЕПОТА ПРИЗРЕНА — Бранислав Нушић —

Нека се Стамбол поноси својим величанственим загрљајем са Босфором; нека се Једрене поноси многобројношћу минарета, Солун живишу своје пећине и суседством са Олимпом, Скопље својом јуначком прошлошћу, Охрид својим лепим и пространим рибњаком, а Скадар шаренилом свога пазара и чаршије, Призрену ће ипак остати чиме ће се изнад свих понети и узнети.

Ако признате да Турчин зна уживати, онда га бар питајте шта једно место или град чини лепим. Он ће вам одговорити: „Леп теферич и добра вода”. И ако је тако, онда је Призрен град над градовима и варош над варошима, јер, управо, та два услова и има Призрен: леп теферич и добру воду.

Са сваког прозора, са свакога чардака у Призрену, окрени се лево или десно, гледај пред собом, или за собом, па ћеш уздахнути и задивити се и лепоти што ти је око догледа, лепоту какву ћеш ретко наћи. Ретко, заиста, јер ту лепоту не чине само високе планине, плодна поља, питоме долине, окићени лугови, бистре реке, веселе речице, већ је чине оне разноликости и противности природе, које се тако близу једна крај друге ређају, те и чине да једна слика другу све више истиче.

Призрен се прислонио уза сами Шар, па му са те стране источно седи Љуботен господује, а планине које су се над њим сручиле, окићене вечно зеленом смрчком, бором и јелом одвајају га од Вардарске долине.

Са запада се узноси над Призреном други Шаров врх Патрик, под којим ломи своје таласе хучни Дрим, под којим се простире дивна и богата равница. На левој обали Дрима уздиже се Коритник, а тамо далеко на северу и северо-западу узноси се Дечанска планина, из које извире Дечанска Бистрица. Између тих планина пружила се пространа, питома и плодна Подримска жупа, наквашена рекама и речицама, и избраздана ралом вреднога Подримца.

У ту се долину слива Бели Дрим, силазећи са крша под планином Жлебом и квасећи жупу, док се не загуши у теснацу под Љумом. Дрим збира у себи безброј река и речица, од којих призренска Бистрица слази са Шара, те се пробија кроз кланац звани Дув више Призрена, да опере подножје око жупе на којој леже развалне Душанова града, да подрије темеље остацима цркве Св. Арханђела, под којим можда и почива тело највећег владоца, те да с хуком уђе у Призрен, и подели га на двоје, а за тим да се слегне у равницу, те са Дримовом водом пође сињем мору.

Но, поред ових река, хиљаду још извора, под сваком стеном, крај сваког камена извире око Призрена и над Призреном, и слива се да окваси подримску равницу. Само под градом више Мараша (персијска реч, значи хладовина) извире око четрдесет извора, а у самом Призрену теку многобројне и бујне чесме (196 чесама по улицама и у кућама), те се разливају кроз призренске улице и придружују овим водама.

Али, и ако ове бистре и хладне воде чине један део лепоте царскога града, оне су и његова зла страна. Над Призреном, због њих лежи од октобра па до марта⁶⁷⁾, све док сунце добро не греје, сиња магла и влага. Тада, док је сва равница око Призрена покривена маглом узносе се над овим околним висовима обасјани жарким сунцем, те бива да је тада на висовима топлије но у равници.

Та магла и влага с њим долазе отуда, што је Бистрица на четврт сата изнад Призрена подељена, па њен други део⁶⁸⁾ осим главнога тока, и улазећи у Призрен, дели се још на безброј ситних поточића који пролазе кроз куће, а те потоке увећавају још и многобројне чесме призренске.

⁶⁷⁾ Народ тврди, докле магле над Призреном владају до Божића, на висовима сунце греје, а после Божића бива обратно.

⁶⁸⁾ Тај део Бистрице зове се Кас'м поток (Митров поток) по имену човека мухамеданца који је оделио од Бистрице скоро на два километра а источно од вароши. А за то је потрошио сав свој иметак и последњи у ћилибарским бројаницама и тек је поток стигао у варош. Кас'ма је нестало. Зато га мухамеданци огласили за евлију — свеца — и верују да Кас'м долази ноћу на свој поток и узима абдест (од арапске речи аб, вода и персијске речи дест, рука), те у појединим кућама, кроз које протиче тај поток, везују пешкире да се Кас'м има чиме обрисати.

Тај је поток од велике користи, јер наводњава поља северо-источно од Призрена. У тај поток нико није смео бацати никакву нечистоћу да га не би спопала каква неизлечива болест.

ФАЛАКЕ

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ

ОШТАМПАНО ЈЕ:

на стр.	11., 17.	ред	одозго, или	а треба
" "	15., 18.	" "	<i>Ресић</i>	<i>Росић;</i>
" "	18., 22.	" "	<i>ступили</i>	<i>ступали;</i>
" "	20., 6.	" "	<i>Мех.меду</i>	<i>Халиду;</i>
" "	22., 24.	" "	<i>1897</i>	<i>1879;</i>
" "	29., 1.	" "	<i>поклонити</i>	<i>поклопити;</i>
" "	50., 12.	" "	<i>шаше</i>	<i>Шаре;</i>
" "	52., 20.	" "	<i>Јањевској</i>	<i>Рељевској;</i>
" "	54., 12.	" одоздо	<i>Шкорић</i>	<i>Шорић</i>
" "	54., 8.	" "	<i>Болшевић</i>	<i>Балшевић;</i>
" "	55., 18.	" одозго	<i>Шантић</i>	<i>Шантрић;</i>
" "	56., 4.	" "	<i>1818</i>	<i>1919;</i>
" "	74., 8.	" "	<i>изреда</i>	<i>Ирада;</i>
" "	74., 23.	" "	<i>штампају</i>	<i>наштампају;</i>
" "	75., 24.	" "	<i>пакету</i>	<i>тексту;</i>
" "	79., 24.	" "	<i>1868</i>	<i>1888;</i>
" "	79., 14.	" одоздо	<i>1899</i>	<i>1895;</i>
" "	80., 15.	" одозго	<i>мазбати</i>	<i>мазбате;</i>
" "	86., 16.	" "	<i>Протић</i>	<i>Потић;</i>
" "	86., 18.	" "	<i>дојка</i>	<i>Дажка;</i>
" "	103.,	<i>Женско добротворно друштво - Српкиња - основано 1 августа 1908 године.</i>		
" "	110., 20.	" одоздо	<i>ко.мисију</i>	<i>концесију;</i>
" "	140., 16.	" одозго	<i>Ђурија</i>	<i>Ђурчија;</i>
" "	189., 8.	" "	<i>1870</i>	<i>1770;</i>
" "	189., 15.	" "	<i>1870</i>	<i>1771;</i>

Захвалност још једном изражавамо Комесаријату за избеглице и миграције Републике Србије.

Програм – штампање књиге је финансирао Комесаријат за избеглице и миграције РС, а спроводи га Удружење за подршку расељенима са КиМ „Свети Спас”.

Садржај публикације представља искључиву одговорност Удружења „Свети Спас” и партнера, и ни у ком случају не одражава ставове Комесаријата за избеглице и миграције РС.

Петар Костић

Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој
околини у *XIX* веку и почетком *XX* века (*са усјоменама ѿисца*)

треће издање, 2021. година

Издавач

Удружење „Свети Спас”

Удружење грађана за подршку расељенима са Косова и Метохије

Балканска 25, 11000 Београд

Web site: www.svetispas.org

E-mail: svetspas@eunet.rs

Уредници

Др Александра Новаков

Златко Маврић

Бојан Бабић

Припрема за штампу

Мултидизајн, Нови Сад

Штампа

Maximagraf, Петроварадин

Тираж

1000 примерака

ЦИП

